

Arbetarråden i Polen och Ungern

Ingemar E Nilsson

fungerade inte, och det gick inga transporter. Eftersom man varken kan producera gas eller elektricitet utan kol, utverkade arbetarna i dessa fabriker, att gruvorna tog upp verksamheten i den mån det var nödvändigt. Järnvägsmännen var också redo att sörja för transporten. Om till följd av striderna kolet inte kunde komma fram i tid, körde arbetarna med lastbilar kol från reserverna i andra fabriker, som inte var i verksamhet. Befolkningen uppförde sig mycket disciplinerat: den använde bara det allra nödvändigaste av gas och elektricitet. När ransoneringsbestämmelser utfärdades gav den prov på en ännu starkare samarbetsvilja.”

Om man bortser från frakten av nödvändigt kol till elektricitets- och gasverken, skriver Staray vidare, åtog sig järnvägsmännen endast att föra tåg med livsmedel till Budapest. De vägrade varje transport av ryska trupper. ”Många järnvägare fick bota med livet för denna strejk. De blev skjutna för att ha vägrat transportera de sovjetiska truppförbanden.”

”Städernas transportväsen var förlamat”, fortsätter Staray. ”Spårvagnar och bussar stod stilla därför att ryska tanks hade förstört rälsen och slitit av de elektriska kablarna. Busschaufförerna och konduktörerna anmälde sig omedelbart för transport av sårade. Försedda med rödakorsflaggor körde de in i stridsområdena för att lyfta upp de sårade och föra dem till Röda Korsets uppsamlingsställen och till sjukhusen. Ett stort antal av dem förlorade livet under detta arbete.

Lastbilschaufförerna i transportbolagen arbetade dag och natt under revolutionen. Från landsorten fraktade de livsmedel, revolutionära truppavdelningar, ammunition och medikamenter. Det var inte nödvändigt att ålägga dem någon uppgift. Alla arbetade frivilligt, vilka riskfyllda färder det än gällde.

Under striderna blev huvudstadens telefontät svårt skadat, men trots det fungerade ständigt telefonförbindelser mellan de revolutionära enheterna. Talrika frivilliga bland telefonarbetarna var ständigt i färd med att reparera linjerna, till och med där striderna rasade som värst och kulorna ven om öronen.

Utom i några fabriker, som jag redan nämnt, var arbetet fullständigt avstannat. I varje fabrik organiserades en arbetarvakt, som vakade över ordningen och utförde ofrånkomliga underhållsytelser. I vissa verkstäder som smedjor och glasbruk måste man hålla

1976

Innehåll

Förord	4
Inledning	6
Allmän bakgrund	6
Upproret i Plzen och generalstrejken i Östtyskland	7
Arbetarråden i Polen	9
Oppositionella krafter	9
Poznan-revolten	10
Arbetarråd och självförvaltning	12
Centralkommitténs 8:e plenum	17
Råden legaliseras	21
Gomulka och den ungerska revolutionen	26
”Ny ekonomisk modell”	27
Teknokratin	29
Byråkratin konsoliderar sina ställningar	30
Gomulka och strejkerna	32
”Arbetarsjälvstyrekonferenser”	34
Nya motsättningar	35
Ekonomisk tillbakagång	36
Upproret 1970/71	38
Arbetarråden i Ungern	42
Debatten tar fart	42
Förebilder	44
De intellektuella och självförvaltningen	45
23 oktober	47
Råden	48
Parti- och fackföreningsledningens reaktion	54
Nagy-regeringen och arbetarråden	56
Fackföreningsledningen ombildas	61

inte kunde infinna sig på sina arbetsplatser p.g.a. att kommunikationerna inte fungerade och att många arbetare dessutom deltog i de väpnade strider som pågick. För val till ordinarie arbetarråd erfordrades att minst två tredjedelar av företagets anställda var närvarande.

Majoriteten av rådsdelegaterna utgjordes av unga arbetare, vilka var revolutionens mest aktiva element. Ett stort antal tekniker och specialister invaldes i råden för sina fakkunskapers skull. I större företag valde varje avdelning två eller tre delegater till arbetarrådet. Om rådsmedlemmarna tillhörde kommunistpartiet eller ej saknade betydelse. Allt man krävde av dem var att de hade ett oantastligt förflutet. Ofta valdes sådana kommunistpartimedlemmar som man visste alltid försvarat arbetarnas intressen in i arbetarrådet. Vid en del företag anordnade man ingående förhör med kandidaterna när de skulle väljas. Man ställde frågor om deras tidigare verksamhet och pressade dem till att erkänna fel som de begått i det förgångna.

Bland arbetarrådets delegater utsågs en arbetarrådsstyrelse i vilken också tekniker och specialister ingick. Arbetarrådet och dess styrelse övertog förvaltningen av företaget. Dessa organ kunde inte vidta någon som helst oöverlagd åtgärd ty de stod omedelbart till svars inför arbetarna.

De flesta företagsdirektörer och personalchefer, som varit anhängare av den stalinistiska regimen, avlägsnades från sina poster. Arbetarrådet tog ut pengar från företagets bankkonto eller använde tillgängliga företagsfonder för att betala ut löner till arbetarna. Många arbetarråd öppnade personalavdelningarnas hemliga kartotek, som innehöll uppgifter, insamlade av AVH:s agenter, om alla anställda i företaget. ”Var och en fick sitt kort och kunde studera vad säkerhetstjänsten antecknat om hans eller hennes åsikter och förehavanden. Därtill kom namn och data om tjocka släkten: föräldrar och farföräldrar och morföräldrar och syskon och kusiner i utlandet och bryllingar man aldrig hört talas om.” (Sture Källberg, Uppror - Budapest 56).

Fastän alltså en generalstrejk inletts fr.o.m. den 24 oktober åtog sig arbetarna ansvaret för upprätthållandet av nödvändiga tjänster för syften som de själva bestämde. Från generalstrejken undantogs således livsmedels- och bränsleförsörjningen, sjukvården, vissa järnvägstransporter, postutdelning och tidningsutgivning. En deltagare i den ungerska revolutionen, ekonomen Zoltan Staray, har i *La révolution prolétarienne* (april 1957) skildrat hur det ekonomiska livet gestaltade sig under dessa oktoberdagar 1956. Alla arbetare inom de offentliga tjänsterna stannade på sina poster och fullföljde sitt arbete under den ryska kanon- och granatelden, berättar Staray. ”De hade ändå talrika svårigheter att lösa: elektricitets- och gasverken hade inga kollager, gruvorna

”1. Avskedande av de ledande element (företagets direktör och dennes ställföreträdare) som befunnits vara hänsynslösa verkstäl-
lare av den stalinistiska politiken under Rákosi-tiden.

2. Ersättande av dem som innehar ledande ställningar men vilkas
kvalifikationer inte motsvarar dessa höga ställningars stora ford-
ringar.

3. Utnämning av företagets provisoriske direktör (den hittillsva-
rande överingenjören) och dennes ställföreträdare.

4. Avskaffande av personal- och kaderavdelningen, som var orsa-
ken till misstroendet inom företaget.

5. Arbetarrådet kommer att undersöka den omfattande byråkra-
tins struktur och avskaffa de överflödiga funktionerna.

6. Ersättning kommer att utgå för förlorad arbetstid. Arbetarrådet
vill framföra sitt tack till och erkännande åt alla dem som medver-
kat i upprätthållandet av driften.

7. Arbetarrådet beviljar en omedelbar löneförhöjning på 15 resp.
10 proc. för de grupper som tjänar under 800 resp. 1.500 forint.

8. Arbetarrådet kommer, i samarbete med den tekniska direktio-
nen, att utarbeta ett nytt premiesystem i den leninistiska personal-
politikens anda.

9. Personalen vid de olika fabriksavdelningarna ska välja fabriks-
råd (med mellan 3 och 11 medlemmar). En ordinarie arbetarråds-
styrelse, med 17 medlemmar, ska väljas snarast möjligt.

10. Arbetarrådet uppmanar alla anställda i företaget att formulera
egna förslag och låta arbetarrådet få del av dem. Varje framlagt
förslag kommer att behandlas.

De oskyldiga offrens blod måste inleda en ny era av frihet. Den
viktigaste förutsättningen för våra fria liv är bildandet av ordinarie
arbetarråd. Deras medlemmar - arbetare, tjänstemän och lärlingar
- kommer att kunna läka det förflutnas sår. Låt oss visa att vi kan
styra bättre än de tidigare blinda och härsklystna ledarna.

Framåt mot demokratiska och socialistiska val! Till arbetet.”

Arbetarråden valdes genom fria, demokratiska val på arbetsplatserna. De
flesta av arbetarråden betecknade sig som provisoriska eftersom alla arbetare

Den andra ryska invasionen	64
Kádár-regeringen och arbetarråden	66
Budapests Centrala Arbetarråd	67
”Producenternas landsråd”	71
Repression och motstånd	79
Fackföreningarna och arbetarråden	85
Particellerna och arbetarråden	91
”Verkstadsråd”	94

Förord

Denna skrift syftar till att dokumentera rådsrörelserna i Polen och Ungern 1956-57. Efter den spanska revolutionens nederlag utgör dessa rörelser - jämte majrevolten i Frankrike 1968 och arbetar-, kvarters- och soldatrådens uppblomstring i Portugal 1974-75 - en av de viktigaste händelserna när det gäller kampen för socialistisk självförvaltning. Den polska och ungerska arbetarklassen formulerade och praktiserade spontant ett vittgående socialistiskt program. Samtidigt led bägge rörelserna - i olika omfattning - av avgörande begränsningar och inre motsägelser. Jag har här velat belysa hur de krafter som bar upp dessa rörelser själva uppfattade sin kamp, vilka målsättningar de ansåg sig kämpa för.

För den härskande klassen (den centrala politiska byråkratin) i Polen resp. Ungern innebar rådsrörelserna en direkt utmaning, ett hot. Därför har jag här också relativt utförligt återgett hur kommunistpartiets ledande skikt och de med dessa lierade fackföreningsledningarna agerade för att bibehålla sina maktpositioner. Beroende på de olikartade situationerna i de två länderna "löste" man problemet på olika sätt, men ingredienserna var ändå desamma - en blandning av eftergifter, vädjanden, löften, hot, repression.

Det bör kanske påpekas att jag i Ungern-avsnittet inte berört det främst från stalinistiskt håll framförda påståendet om den ungerska revolutionens "fascistiska, kontrarevolutionära" karaktär. Denna fråga har redan fått en rätt uttömmande behandling i Peter Fryers Ungersk tragedi, Kaj Håkansson's Socialism som självstyre och flera andra verk.

I Ungern har - åtminstone på ytan - "lugn och ordning" härskat sedan slutet på 50-talet. I Polen har klasskampen emellertid sporadiskt nått en ny intensitet. Det har därför förefallit mig naturligt att här ge en översikt över den polska utvecklingen från slutet på 50-talet fram till och med upproret 1970-71.

Även om jag varvat det dokumentära materialet med kortfattade kommentarer har jag inte på något sammanhängande sätt behandlat de frågor och problemställningar som rådsrörelserna aktualiserade och alltså inte heller presterat någon egen samlad "värdering". Vad den ungerska revolutionen beträffar ansluter jag mig i grova drag till de slutsatser Andy Anderson framför sin bok

ter och intellektuella. I Jászberény's revolutionära råd, som hade 28 medlemmar, var hälften bönder. I de revolutionära råden i Budapests olika stadsdelar ingick i genomsnitt 20 till 25 medlemmar (arbetare, soldater, studenter, intellektuella, hantverkare och butiksägare), som sammanträdde varannan eller var tredje dag. Många av de revolutionära råden hade sina egna radiostationer, som sände ut nyheter och meddelanden. De viktigaste av dessa radiostationer var de i Győr och Miskolc.

Alla dessa olika råd försökte redan från början samordna sina aktiviteter. Den 29 oktober ägde ett möte rum i Győr med representanter för arbetarråden i olika industri- och gruvstäder i västra och norra delarna av landet i syfte att bl.a. fatta ett gemensamt beslut angående generalstrejken. Samma kväll rapporterade radio Győr:

"På ett möte med företrädare för arbetarråden i Pécs, Dorog, Tokod, Tatabánya, Tata, Székesfehérvár och Miskolc beslöts att med strejken som vapen ge eftertryck åt vår önskan om ett omedelbart tillbakadragande av de sovjetiska trupperna. Arbetarråden förklarar att inget kol kommer att levereras förrän det sista sovjetiska förbandet lämnat Ungern ... Stöd vår strejk tills segern är vunnen ... Strejka för ett oberoende, fritt Ungern!"

Delegater från 19 arbetarråd i enskilda fabriker i Csepel, Budapests stora industriområde som betraktats som ett av kommunistpartiets starkaste fästen, bildade den 30 oktober Csepels Centrala Arbetarråd. De revolutionära råden försökte samordna sig på regional nivå. Sådana regionsråd uppstod bl.a. i Borsod-, Bács-Kiskun-, Győr-Sopron-, Szabolcs-Szatmár-, Nógrad- och Somogy-områdena. Den 30 oktober upprättades Transdanubiens Nationalråd vid ett möte i Győr där 400 delegater, fyra från varje län och två från varje stad i Transdanubien, samt delegater från Borsod- och Bács-Kiskun-områdenas revolutionära råd och Csepels Centrala Arbetarråd var närvarande.

Det första arbetarrådet bildades den 24 oktober vid Budapests Förenade Lampfabriker. Detta företag, som hade omkring 10.000 anställda, var i själva verket en vapenfabrik. Det var till stor del från denna fabrik som rebellerna försetts med vapen under striderna den 23 oktober. Det provisoriska arbetarrådet vid Budapests Förenade Lampfabriker antog vid sitt bildande följande program:

Radiostationen visade sig vara omringad av AVH, den hatade ungerska säkerhetspolisen. En delegation släpptes i alla fall in, men när denna efter flera timmar inte återkommit började den väntande folkmassan visa en alltmer hotfull attityd. Säkerhetspolisen öppnade eld, och många i mängden dödades. AVH-förbanden kunde dock övermannas och deras vapen användes till att beskjuta radiobyggnadens fönster varifrån kulor avlossades mot människorna nedanför.

Därmed hade den ungerska revolutionen börjat. Arbetarna vid vapenfabrikerna försåg snabbt massorna med vapen. Soldaterna överlämnade sina vapen - många av dem slöt också upp på de revolterandes sida. Tidigt på morgonen den 24 oktober hade alla större gator och torg "ockuperats" av stora människomassor. Senare samma morgon meddelades det att regeringen begärt hjälp från de ryska militära enheter som fanns stationerade i Ungern. Ryska stridsvagnar började tränga in i Budapest och mötte ett häftigt motstånd från de revolutionära förbanden.

Samtidigt spred sig revolten ut över landet. En generalstrejk hade inletts i Budapest på morgonen den 24:e. Den spred sig snabbt i Budapests industriförstäder och sedan vidare till landets industricentra. På många håll förekom väpnade strider med AVH. Fängelserna stormades och fångarna släpptes fria (under revolutionens tre första dygn befriades 5.500 fångar).

Råden

Överallt uppstod en rad olika rådsorgan. I fabrikerna, stålverken, kraftverken och kolgruvorna och på järnvägsstationerna, sjukhusen och statsjordbruken bildades arbetarråd. Råd uppstod också på universiteten och inom statsförvaltningen, armén och flygvapnet. Dessutom bildades territoriella organ, som vanligen kallades för "revolutionära råd" eller "nationalråd". Mellan den 24 och 30 oktober upprättades sådana råd i bl.a. Dunapentele, Miskolc, Debrecen, Győr, Jászberény, Mosonmagyaróvár, Tatabánya, Veszprém, Eger, Nyiregyháza, Szeged, Székesfehérvár, Szolnok, Zalaegerszeg, Szombathely, Kaposvár, Sopron och de olika distrikten i Budapest.

Det sätt varpå dessa råd tillsattes varierade från ort till ort. Ibland förekom direkta val vid massmöten, men i de flesta fall bestod de "revolutionära råden" av delegater som utsetts av olika grupper i området: studenter, industriarbetare, bönder, de revolutionära förbanden etc. Rådet i Debrecen hade 100 medlemmar av vilka 60 var arbetare, 20 studenter och 20 representanter för de väpnade styrkorna. Råden i Győr och Eger bestod av arbetare, bönder, solda-

Ungern 56. Det finns emellertid hos Anderson en tendens att betrakta de ungerska arbetarråden på ett alltför idealiserat sätt.

Det är således min förhoppning att denna skrift ska kunna tjäna som något slags underlag för en fortsatt och fördjupad debatt om och analys av erfarenheterna från både Ungern och Polen.

Västerås i februari 1976 Ingemar E Nilsson

Inledning

Allmän bakgrund

Sovjetunionen framträdde ur andra världskriget som världens näst mäktigaste nation. Genom Röda Arméns tillbakaträngande av Wehrmacht till Elbes stränder hade en halv kontinent, ett område som sträckte sig från Östersjön i norr till Balkanhalvön i söder, kommit under sovjetrysk kontroll. På Jaltakonferensen i februari 1945 beslöts att de delar av Europa som ”befriats” av Röda Armén skulle förbli inom den ryska inflytelsesfären.

De länder Röda Armén intagit omvandlades under loppet av några år till ryska satellitstater. Den ryska byråkratin använde de enskilda kommunistpartierna som verktyg för att förverkliga sina intressen. Redan på ett tidigt stadium tog dessa partier kontroll över inrikesministerierna genom vilka de fick ett fast grepp om hela statsförvaltningen. Någon yttrande-, förenings-, tryck- eller informationsfrihet tilläts inte. Med hjälp av säkerhetspolisen undertrycktes all opposition. Informations- och propagandamedlen koncentrerades i händerna på en allsmäktig elit, den centrala politiska byråkratin.

Dessa stalinistiska regimers målsättning blev att via en centraliserad ekonomi på kortast möjliga tid utveckla industrins och transportväsendets kapacitet. Produktionsmedlen nationaliserades liksom transport- och bankväsendet. De privata jordbruken tvångskollektiviserades och statsjordbruk upprättades.

Eftersom det ekonomiska överskottet var obetydligt kunde man inte offra resurser på att bättre utnyttja industrikapaciteten genom tekniska framsteg (intensiv industrialisering), utan man måste genom att använda de enorma arbetskraftsreserverna snabbt bygga upp produktivkrafterna (extensiv industrialisering). En så stor del som möjligt av samhällets ekonomiska överskott investerades och återinvesterades i den tunga industrin medan alla resurser som avsattes för konsumtionsvaruproduktion, för förvaltning och för olika sociala ändamål därmed blev till ett avdrag från samhällets knappa investeringsbara resurser i den tunga industrin. Således måste alla former av konsumtion hållas på lägsta möjliga nivå.

I den proklamation som de ungerska intellektuellas revolutionskommitté utfärdade vid sitt bildande förklarades bl.a.:

”Fabrikerna och gruvorna ska verkligen vara arbetarnas egendom. Vi kommer inte att ge tillbaka fabrikerna och jorden till kapitalisterna och storgodsägarna. Fabrikerna ska styras av fritt valda arbetarråd. Regeringen ska garantera de privata småföretagens och den privata småhandelns existens.”

23 oktober

Den 22 oktober utlyste studenterna vid Tekniska Högskolan ett massmöte som skulle hållas i Budapest den 23:e för att manifesteras solidariteten med polackernas kamp. Regeringen tvingades ge tillstånd till mötet. Omkring 50.000 människor - arbetare, husmödrar,⁽²⁾ studenter, soldater - slöt upp i demonstrationstågen som sammanstrålade vid Josef Bem-statyn vid Donaus strand (Josef Bern var en polack som vann berömmelse när han kämpade tillsammans med ungrarna under revolutionen 1848). Resolutionen från Författarförbundet lästes upp. Förutom att fabrikerna skulle drivas av arbetare och specialister krävdes i resolutionen: en oavhängig nationell politik, uppbyggd på socialismens grundval; likställdhet i relationerna med Sovjetunionen och folkdemokratierna; en revidering av de ekonomiska överenskommelserna utifrån principen om de nationella rättigheternas likställdhet; böndernas rätt att fritt bestämma om sin framtid; avlägsnande av Rákosi-klicken, en regeringspost åt Imre Nagy och ett resolut motstånd mot alla kontrarevolutionära försök och strävanden; fullständig politisk representation för arbetarklassen - fria och hemliga val till parlamentet och alla autonoma organ inom administrationen.

Folkmassan tågade sedan till Parlamentstorget. Här föreslogs att man skulle gå vidare till radiostationen vid Sándorgatan och begära att få sina krav utsända i etern. Under tiden hade antalet demonstranter nästan fördubblats, de uppgick nu till omkring 100.000. På vägen till radiostationen bröt sig ett par tusen personer ur tåget och vräkte ner en enorm staty av Stalin.

⁽²⁾ Under revolutionen spelade de ungerska kvinnorna en framträdande roll i demonstrationerna, organiseringen av livsmedelsförsörjningen, omhändertagandet av sårade etc. I Budapest deltog skolflickor, studentskor och unga arbeterskor aktivt i striderna mot de ryska stridsvagnarna. Rådets sammansättning tycks dock ha varit i det närmaste totalt mansdominerad. Frågan om de ungerska kvinnornas roll i revolutionen vore värd en närmare granskning.

tämligen dålig. Det fanns i viss utsträckning en ömsesidig villrådighet och misstänksamhet. De intellektuella gjorde inga medvetna försök att förbinda sina krav på yttrande- och tryckfrihet och en mer nationellt självständig kommunism med arbetarnas kamp. Arbetarna å sin sida betraktade till stor del de intellektuellas opposition som en intern partiangelägenhet.

Men kontakten förbättrades. När arbetarna i september och början på oktober förde fram krav på ”verkligt arbetarstyre” i fabrikena, togs detta krav upp av de intellektuella. Dagarna före revolutionens utbrott hade frågan om självförvaltning blivit till en av huvudpunkterna i de intellektuella oppositionsorganens program. Den 22 oktober antog Petöfi-sällskapet en resolution som innehöll tio krav riktade till partiets centralkommitté. Punkt 3 löd:

”Centralkommittén och regeringen ska använda alla tillgängliga medel för att främja utvecklingen av en socialistisk demokrati i Ungern genom att utvidga folkfrontens roll, uppfylla arbetarnas berättigade politiska krav och införa självbestämmande för fabrikena och arbetardemokrati.”

Formuleringen antyder måhända den intellektuella oppositionens oförmåga att presentera ett konkret och slagkraftigt alternativ till den bestående ordningen. Kravet att regeringen och partiets centralkommitté skulle införa arbetardemokrati var ganska naivt med tanke på dessa organs natur. Självförvaltningen sågs inte som ett grundläggande element i en fullständig omvandling av samhällsstrukturen.

I den sjupunktsresolution som Författarförbundet offentliggjorde den 23 oktober återfanns följande krav:

”Fabrikena måste ledas av arbetare och specialister. Det nuvarande förödmjukande löne-, arbetsnorms- och socialvårdssystemet måste reformeras. Fackföreningarna måste bli sanna företrädare för den ungerska arbetarklassens intressen.”

Under revolutionen var graden av samarbete, förbindelse och solidaritet mellan arbetare och intellektuella anmärkningsvärt stor. Den 28 oktober upprättades de ungerska intellektuellas revolutionskommitté. Det var ett samlade organ för bl.a. studenter, författare, journalister, konstnärer, musiker och lärare. Den 21 november omvandlade det sig till de ungerska intellektuellas revolutionsråd, som förenade sig med Budapests Centrala Arbetarråd den 28 november.

Detta ekonomiska system tjänade den ryska byråkratins intressen. Härskarna i Kreml såg till att satellitstaternas export till Sovjetunionen kom att ligga under världsmarknadspriserna och att Sovjetunionens export till dessa länder låg över världsmarknadspriserna. Satellitstaternas råvaror och billiga fabriksvaror utnyttjades för återuppbyggandet av Sovjetunionen.

Levnadsstandarden för arbetarna (liksom för bönderna, de lägre teknikerna och de intellektuella) i satellitstaterna förblev mycket låg. I fabrikena infördes arbetsnormer och ”socialistisk tävlan”. Arbetarna hade ingen möjlighet att påverka och kontrollera fördelningen av resultatet av sitt arbete. De fråntogs alla medel till självförvar. Strejker var förbjudna. Fackföreningarna blev ett verktyg för statens politiska och ekonomiska makt och hade främst till uppgift att upprätthålla arbetsdisciplinen och se till att produktiviteten ökade.

I början på 50-talet hade en reformering och reorganisering av det stalinistiska systemet börjat visa sig alltmer nödvändig. Efter Stalins död i mars 1953 inleddes en maktkamp inom det ryska kommunistpartiets toppskikt. Frågan om en omläggning av den ekonomiska politiken, d.v.s. en starkare inriktning på konsumtionsvaruproduktionen, och de därmed sammanhängande internationella avspänningssträvandena, ledde till att den byråkratiska ledningens uniformitet bröts sönder och till en kris för hela systemet. Nya vägar och möjligheter till en strukturförändring öppnades.

Upproret i Plzen och generalstrejken i Östtyskland

I början på juni 1953 genomförde arbetarna i Plzen i Tjeckoslovakien en massdemonstration. Den var helt spontan och började som protest mot valutaändringar. Men efterhand som den spred sig fördes mer långtgående krav fram: större deltagande i fabriksförvaltningen, ackordsarbetets avskaffande, regeringens avgång och fria val. Uniformerade soldater anslöt sig till demonstrationen och stadshuset ockuperades. Först sedan regeringen sänt in trupper från Prag kunde resningen kväsa.

Två veckor senare, den 17 juni 1953, lade arbetarna i Östberlin ner arbetet i protest mot regeringens beslut att höja arbetsnormerna med 10%. 10.000 arbetare tågade till stadens centrum för att framlägga sina krav: avskaffande av arbetsnormerna, löneförhöjningar, revidering av priserna på livsmedel och konsumtionsvaror, avskaffande av zongränserna, tillbakadragande av alla

ockupationsstyrkor, fria val, frigivning av alla politiska fångar, yttrande- och tryckfrihet. Sammandrabbningar förekom mellan demonstranter och enheter ur Röda Armén. Resningen spred sig snabbt över hela Östtyskland i form av en generalstrejk som kom att omfatta nästan 400.000 arbetare på 270 orter. Fängelser, polisstationer, kommunistiska partilokaler attackerades. Liksom i Östberlin bildades strejkkommittéer på företagen. ”I Halle samlades kommittéerna på ett företag i stadens centrum och valde en ’aktionskommitté’, som bestod av företrädare för de stora fabrikerna, men som också innehöll en köpman, en tjänsteman och en student. I Bitterfeld bildades den ’centrala strejkkommittén’ på ett federativt sätt med företrädare för de stora fabrikerna, till vilka anslöts en husmor och en student från arbetar- och bondefakulteten i Halle. I Magdeburg, den stad där arbetarna från de mycket stora kemiska Leuna- och Bunafabriker-na sammanstrålar, valdes en central strejkkommitté på 25 personer genom omröstning på torget.” (Benno Sarrel, La classe ouvrière d’Allemagne orientale) I var och en av dessa städer tenderade de samordnade strejkkommittéerna att ersätta den gamla administrationen. De skötte livsmedelsförsörjningen och såg till att gas- och elektricitetsverkan hölls igång. I Halle tog de över den lokala radiostationen och ett tidningstryckeri. Inför polisens fortsatta arresteringar upprättade den centrala strejkkommittén i Bitterfeld stridsavdelningar, som systematiskt besatte kvarter efter kvarter i staden. I Bitterfeld befriades också alla politiska fångar efter frigivningsorder i kommitténs namn, och i namn av samma myndighet arresterades den tidigvarande borgmästaren.

Strejkvågen i Östtyskland varade i flera veckor. Ungefär vid samma tid förekom smärre resningar runt om i satellitstaterna och även i själva Sovjetunionen. Under juni och juli 1953 ägde således en rad strejker rum i de ryska tvångsarbetslägren.

viens brytning med Stalins Sovjet, i ett försök att skapa en fastare grundval för regimen och effektivisera produktionen. Arbetarråden, som bara hade rent ekonomiska funktioner, styrdes och övervakades av parti- och statsapparaten. Den jugoslaviska ”självförvaltningen” genomfördes alltså i en auktoritär miljö - utan tryck-, yttrande- och föreningsfrihet - där kommunistpartiets roll förblev avgörande och stod utanför all kontroll och kritik.

Icke desto mindre väckte det jugoslaviska systemet stort intresse bland de krafter i de ryska satellitstaterna som under ”tövädret” efter Stalins död 1953 ville få till stånd en ”humaniserad”, mer demokratisk socialism.

De ungerska arbetarna hade emellertid en ganska dålig uppfattning om de jugoslaviska arbetarrådens verksamhet, befogenheter och organisatoriska uppbyggnad eftersom alla kontakter mellan Ungern och Jugoslavien varit helt avbrutna fram till sommaren 1956. Ända till i slutet på september undertryckte den ungerska partiledningen all information om de jugoslaviska arbetarråden samtidigt som man förhindrade spridningen av rapporter om de diskussioner om självförvaltningen som fördes i Budapests industrier.

I början på oktober besökte emellertid ungerska fackföreningsledare Jugoslavien för att studera arbetarråden. Och i mitten på oktober for en parti- och regeringsdelegation till Belgrad för att förbättra de ungersk-jugoslaviska förbindelserna. Delegationen besökte också ett stort företag i Zagreb, där man samtalade med arbetarrådets medlemmar. I samband därmed publicerade den ungerska pressen en del redogörelser över de jugoslaviska arbetarrådens verksamhet. Samtidigt poängterade dock Szabad Nép (i en artikel den 21 oktober) att man borde gå försiktigt fram vid behandlingen av ett så ”komplicerat problem” som självförvaltning.

De intellektuella och självförvaltningen

De viktigaste organen för de intellektuella gruppernas opposition i Ungern var Författarförbundet, som sedan 1953 framfört en allt skarpare kritik av det stalinistiska systemet, och Petöfi-sällskapet (uppkallat efter poeten Sandor Petöfi som spelade en betydelsefull roll i den ungerska revolutionen mot Habsburg-förtrycket 1848), som hade bildats i april 1956 av studenter från kommunistiska ungdomsförbundet. Till en början var kontakten mellan arbetarna, som ända sedan slutet på 40-talet markerat sitt motstånd mot den kommunistiska regimen, framför allt genom mer eller mindre omfattande sabotage- och maskningsaktioner inom industrin, och de intellektuella organ

kontroll. De förlorade därmed sin ursprungliga roll och degraderades till organ för "socialistisk tävlan".

Förebilder

Arbetarråd, med valda och återkallbara delegater, har historiskt visat sig vara en organisationsform som framtvings av praktiken under perioder av radikal omvälvning. Rådsrörelserna har varit ett uttryck för arbetarklassens vilja att frigöra sig själv och, i varierande grad, representerat dess direkta övertagande och styrande av produktionen. De har försökt dra med massan av de kämpande i utöandet av makten och upphäva uppdelningen mellan beslutsfattare och verkställare. Detta gäller t.ex. för sovjeterna i Ryssland 1905 och 1917, den revolutionära rörelsen i Tyskland efter första världskriget, fabriksokkupationerna i Italien 1920 etc. Även den ungerska revolutionen 1956 låter sig i högsta grad inordnas i detta mönster. Den är i själva verket en av de mäktigaste - både vad gäller bredd och djup - rådsrörelser som hittills förekommit.

De arbetarråd som bildades överallt i Ungern efter det att revolutionen bröt ut den 23 oktober, uppstod spontant utan att det i förväg förelåg några mer genomgripande eller omfattande planer. Möjligtvis kan vaga hågkomster om de ryska arbetarråden 1905 och 1917 spelat en viss roll. Klart är i varje fall att Kreml inte helt lyckats förvanska deras innebörd - de hade ju när allt kom omkring fått ge namn åt Sovjetunionen. Mellan mars och juli 1919 hade det dessutom existerat en "rådsrepublik" i Ungern. Arbetarråd och arbetarmiliser bildades på många håll, men rörelsen förblev dominerad av socialdemokratiska och kommunistiska partibyråkrater och krossades till slut av de rumänska, franska och österrikiska arméerna.

Att de ungerska arbetarna 1956 så anmärkningsvärt snabbt, konsekvent, effektivt och ofta helt oberoende av varandra valde just arbetarråden som organisationsform när de grep sig an med att restaurera sin "folkdemokrati", berodde naturligtvis på behovet att skapa egna självständiga organ. I det ögonblick de började agera på egen hand såg de att om de ville göra sina krafter gällande måste de göra detta utanför och mot den bestående apparaten genom att bilda organisationer där den verkliga grunden för deras makt fanns: i produktionen. Rörelsen i Polen under hösten 1956 var självfallet en betydelsefull inspirationskälla, men den enda i någon mån direkta förebild de ungerska arbetarna hade var de jugoslaviska arbetarråden. Dessa hade inte uppstått i kamp mot statsapparaten, utan införts "uppifrån" i början på 50-talet, efter Jugosla-

Arbetarråden i Polen

Oppositionella krafter

I mitten på 50-talet hade Polen en relativt väl utvecklad industriell bas och en årlig nationalekonomisk tillväxttakt på i genomsnitt 10%. Men trots att den polska regeringen redan i slutet på 1953 utlovat ökad konsumtionsvaruproduktion, bättre bostäder och större investeringar inom jordbruket, hölls konsumtionen fortfarande nere vid ett minimum. De flesta arbetare och bönder levde uselt, bodde trångt, hade knappt mat för dagen, bevakades av den hemliga polisen.

Oppositionen i Polen utgick till att börja med från författare, studenter och universitetslärare. Warszawa-studenternas veckotidning *Po prostu* blev snart ett av språkrören för denna opposition. *Po prostu* gick till angrepp mot byråkratin och partiets ledande roll och levererade i en rad reportage på hösten 1955 en skarp kritik av förhållandena inom den polska industrin. Mellan 1955 och 1956 steg *Po prostu*'s upplaga från 15.000 till 150.000 exemplar. Kritiken mot det rådande systemet fördes även fram i tidningar som *Nowa Kultura*, *Standar Młodych* och *Zycie Warszawy*. Diskussionsklubbar, bestående av både parti- och icke partimedlemmar, bildades i de större polska städerna. Denna oppositionella rörelse drog snart också med sig arbetare, tekniker och specialister, främst inom storföretagen. Folket började kräva sin del av det ekonomiska överskottet, sin rätt till medbestämmande.

Chrusjtjovs "avslöjanden" om Stalin på det ryska kommunistpartiets tjugonde kongress i februari 1956, och denna kongress' fördömande av "personkulten" och erkännande av att de enskilda kommunistiska partierna och staterna kunde gå "skilda vägar till socialismen", kom att ge oppositionen i Polen - liksom i de andra satellitstaterna - ytterligare styrka i dess strävanden att åstadkomma en brytning med det stalinistiska arvet. Utöver medborgerliga fri- och rättigheter och nationell självständighet krävde man en omläggning av det centrala byråkratiska förvaltningssystemet. Frågan om självförvaltning

aktualiserades. Ofta utgick man härvid från jugoslaviska metoder och erfarenheter.

Poznan-revolten

Den 26 juni 1956 hade arbetarna vid Zispo-(Cegielski-)verken i Poznan skickat en 30-mannadelegation till Warszawa för att förhandla med regeringens representanter. Arbetarna krävde bl.a. löneförhöjningar, lägre priser och lägre ackordsnormer, men kritiserade också det sätt varpå fabriken drevs och krävde en annan organisering av arbetet i verkstäderna. När deras krav avvisades gick de i strejk. På morgonen den 28 juni lämnade de fabriken och tågade till torget framför stadshuset. Arbetarna i andra fabriker, liksom studenter och hemmafruar, anslöt sig till demonstrationen. Plakat som bars i demonstrationståget krävde sådana saker som "Bröd och frihet!", "Ut med ryssarna!" och "Avskaffa ackordsarbetet!". Demonstrationen fick snart karaktären av en resning i full skala. Fängelset stormades och fångarna släpptes fria. Kommunistpartiets högkvarter intogs och genomsöktes. De reguljära arméförband som tillkallats för att slå ner resningen ingrep inte mot folkmassan. Många av soldaterna överlämnade sina vapen. Strider förekom mellan säkerhetspolisen och beväpnade demonstranter som försökte inta säkerhetspolisens högkvarter. Militära förstärkningar anlände från Warszawa och med dessas hjälp kunde revolten krossas efter två dagars strider. 38 människor dödades och 270 sårades under sammanstötningarna, och mer än 300 arbetare arresterades. Sympatistrejker förekom i flera andra industricentra, men de isolerades snabbt av polisen.

Oroligheterna i Poznan påskyndade krisen inom Polska Förenade Arbetarpartiet (kommunistpartiet). På centralkommitténs sjunde plenum den 18-28 juli 1956 använde de "konservativa" stalinisterna, med Zenon Nowak i spetsen, Poznan-revolten som förevändning för att kräva en återgång till ideologisk renlärighet och ett undertryckande av demokratiseringstendenserna. Men majoriteten av centralkommittéledamöterna motsatte sig detta. Partiledningen hade dittills påstått att Poznan-revolten var ett verk av "provokatörer" och "imperialistiska agenter", men samtidigt såg man den som ett tecken på hur hela landet skulle kunna explodera. Man insåg att ett ökat förtryck skulle kunna leda till revolution. Folkets vrede kunde inte längre tyglas med hjälp av hemliga polisen. Den enda väg som återstod för partiledningen var att försöka vinna förtroende bland befolkningen, begå "självkritik", förklara "misstagen"

sera" dem i kampen för ökad produktion. De var inte längre något verktyg för det arbetande folket utan ett redskap för staten. Vilka uppgifter fackföreningarna tilldelades framgår av de ungerska fackföreningarnas landsråds stadgar från 1950:

"Fackföreningarna organiserar arbetarnas och tjänstemännens socialistiska tävlan för uppfyllande och överskridande av de statliga ekonomiska planerna, höjning av arbetsprestationen, förbättring av produkternas kvalitet och sänkning av produktionskostnaderna."

De fackföreningar som återupprättades i Ungern efter andra världskrigets slut var relativt svaga. Trots det lät kommunisterna, efter sitt maktövertagande sommaren 1948, avsätta och fängsla tusentals fackföreningsfunktionärer. Nästan 4.000 av dessa fångar frigavs sommaren 1954, under Imre Nagys första regeringstid.

Under den "avstaliniserings"-period som inleddes våren 1956 utsattes fackföreningarna för en allt häftigare kritik. Den 9 september tog ungerska LO:s organ, dagstidningen Népszava, upp denna kritik och medgav att "fackföreningarnas verksamhet i Ungern blev helt förvriden och har i årtal löpt i fel spår. Det är nu dags för fackföreningsrörelsen att åter bli en verklig arbetarrörelse."

Fackföreningsbyråkratin försökte under denna period hålla jämna steg med arbetarnas krav samtidigt som man strävade efter att "moderera" dem. I den resolution som antogs på Fackföreningarnas landsråds nionde plenum (som avslutades den 12 september) föreslogs en rad ekonomiska åtgärder i syfte att förbättra arbetarnas levnadsstandard. Landsrådet föreslog också konferenser i en del företag där man skulle diskutera möjligheten att införa självförvaltning genom en utvidgning av de fackliga företagskommittéernas befogenheter. I själva verket försökte man förbigå problemets kärna och finna lösningar som egentligen inte ifrågasatte den stalinistiska principen om "enmansledning" i företagen.

De företagskommittéer landsrådet nämnde i sin resolution hade upprättats av fackföreningarna redan 1945 efter påtryckningar från arbetarhåll. Företagskommittéernas medlemmar valdes bland de anställda och bestod huvudsakligen av arbetare som var anslutna till kommunistpartiet och det socialdemokratiska partiet. Dessa kommittéer hade främst till uppgift att tillvarata arbetarnas intressen när det gällde frågor som socialförsäkring, bostäder, kultur och utbildning. Men fr.o.m. 1948 ställdes de helt och hållet under kommunistpartiets

Arbetarråden i Ungern

Debatten tar fart

Idén om självförvaltning utbreddes sig i Ungern några månader före revolutionen. Redan på våren 1956, efter det ryska kommunistpartiets tjugonde kongress, uppstod ur den massiva kritiken av den stalinistiska ekonomiska politiken en livlig diskussion bland ekonomer, men också i arbetarkretsar, om självförvaltningen. Det ungerska kommunistpartiets reformvänliga flygel, som huvudsakligen bestod av unga intellektuella, betraktade självförvaltningen som en utväg ur det stalinistiska systemets allvarliga politiska och ekonomiska missförhållanden. I sin kritiska studie *Den marxist-leninistiska planekonomin* förordade ekonomen Janos Kornai, en ung kommunist, införandet av självförvaltning för att lösa de ekonomiska problemen och befria "industrin ur den centralistiska byråkrats bojor".

Partiledarna såg sig nödsakade att ta upp frågan till behandling. Den 7 april skrev partiorganet Szabad Nép:

"Demokratin i företagen måste vidareutvecklas: arbetarna måste uppmuntras till att betydligt intensivare än hittills delta i diskussioner om de problem som hänger ihop med produktionen".

Partiledningen, med Matyas Rákosi och, efter den 18 juli 1956 (då Rákosi avsattes genom ingripande från Moskva), Ernő Gerő i spetsen, insåg att alltför långtgående eftergifter beträffande självförvaltningen skulle kunna få svårkontrollerbara politiska och ekonomiska följder, och föredrog i stället att i rätt allmänna ordalag tala om "utvidgning av företagsdemokratin" utan att egentligen nämna frågan om självförvaltning och bildandet av arbetarråd. Man menade vidare att genomförandet av denna "utvidgning av företagsdemokratin" skulle vara en uppgift för fackföreningarna.

Fackföreningarna i Ungern, liksom i alla andra "folkdemokratiska" länder, behärskades av kommunistpartiets marionetter och existerade inte för att försvara och förbättra medlemmarnas löner och arbetsvillkor utan för att "mobili-

och lova att rätta till dem. Beträffande Poznan-revolten yttrade således partiets förstesekreterare, Edward Ochab:

"En analys av dessa händelser och bakgrunden till dem visar att okänsligheten och byråkratismen hos myndigheterna, både de centrala och de lokala, spelade en viktig roll."

"Till följd av illa övervägda åtgärder som vidtogs under de gångna månaderna sjönk lönerna för några grupper bland Zispoarbetarna. Det måste sägas att detta skedde mot partiets och regeringens avsikter. Tack vare ändringar av arbetsnormerna under 1953, en revidering av normerna 1954, och delvis tack vare en omläggning av arbetsorganiseringen 1955, uppnåddes en produktivitetshöjning på nästan 24,6% i Zispo-verken. Detta avspeglades emellertid inte på ett korrekt sätt i löneförhöjningarna."

Sammanfattningsvis sa Ochab att Poznan-revolten visat att det existerat "allvarliga brister i relationerna mellan partiet och olika delar av arbetarklassen" och att det, för att undvika sådana händelser i framtiden, var nödvändigt att partiet upprätthöll fasta förbindelser med arbetarna.

Centralkommittén uttalade sig för fortsatt demokratisering. Samtidigt "rehabiliterades" tre av de "reformkommunister" som uteslutits ur partiet i november 1949 p.g.a. att de företrätt en "nationell kommunism", d.v.s. förordat en större självständighet i förhållande till Sovjetunionen. En av dessa var Wladyslaw Gomulka, som suttit i husarrest mellan 1951 och 1954. Ironiskt nog hade samme Ochab som nu var med om att återbörda Gomulka till partiets gemenskap, vid ett centralkommittémöte i september 1948 kallat Gomulka för "bourgeoisins, de rika böndernas och reaktionens symbol". Nu var plötsligt Gomulka och hans "medbrottslingar", Marian Spychalski och Zenon Kliszko, användbara i partibyråkraternas desperata strävan att bibehålla sina positioner.

I slutet på september 1956 hölls de första rättegångarna mot dem som arresterats under Poznan-revolten. Försvaret gavs en viss frihet och påvisade att det var de outhärdliga arbetsförhållandena som var huvudorsaken till kravalerna. T.o.m. åklagarsidan erkände att revoltens våldsamma förlopp till stor del berodde på säkerhetspolisens brutalitet. De domar som avkunnades var relativt milda. I oktober tillkännagav regeringen att alla förestående rättegångar rörande Poznan-revolten skulle uppskjutas och att alla arresterade personer, utom dem som åtalas för mord eller stöld, skulle frigges.

Arbetarråd och självförvaltning

I samband med Poznan-revolten och de efterföljande strejkerna på flera olika håll i landet bildades arbetarråd i fabriker. Arbetarråd hade tidigare funnits i Polen. 1918-19 uppstod arbetarråd i olika delar av landet. Speciellt de råd som då bildades i Dabrowa-området utövade under en kort period ett betydande inflytande. 1944-46 organiserade arbetarna vid ett stort antal företag, i synnerhet i Schlesien, arbetarråd för att skydda maskiner och verktyg och för att få igång produktionen igen efter att tyskarna lämnat landet. Dessa råd, som var företagens verkliga herrar, kom snart i motsatsställning till regeringsorganen och undertrycktes av den stalinistiska regimen.

De arbetarråd som bildades i Polen i mitten av 1956 var i början arbetarkampens autonoma organisationer och hade på många platser en lokal maktposition. De tog del i enskilda företags förvaltning och eftersom fackföreningarna varit så hårt uppknutna till parti- och statsapparaten kom råden också att överta en del traditionellt fackliga funktioner.

I den resolution som kommunistpartiets centralkommitté antog på sitt sjunde plenum i juli 1956 uttalade man sig för "undanröjandet av överdriven centralisering inom planering och förvaltning och ytterligare utvidgning av de socialistiska företagens rättigheter", vilket man ansåg skulle skapa möjligheter för "de arbetande massorna" att utöva en "bred social och ekonomisk kontroll". Man uttalade sig också för "höjandet av personalens direkta materiella intresse i företagets ekonomiska resultat". I ett särskilt avsnitt tog man upp frågan om "utvidgning av arbetardemokratin i företagen". Denna "utvidgade arbetardemokrati" skulle bl.a. uppnås genom att de fackliga s.k. företagskommittéerna erhöll större befogenheter, utan att man för den skull rubbade på principen om "enmansledningen" över företagen. Vidare klargjorde man att landets allmänna demokratiseringsprocess måste ledas av partiet och egentligen tjäna till att stärka partiets roll och att få "massorna" att aktivt stödja såväl partiet som regeringen. I företagen skulle partikommittéerna se till att utöva starkare kontroll och inflytande och höja de arbetandes "aktivitet och initiativ":

"Principen om enmansledning, som garanterar effektiv skötsel av ett företags ekonomi, bör ovillkorligen iakttas. Samtidigt bör partiorganisationerna på ett mer verkningsfullt sätt använda sig av sin rätt att kontrollera den ekonomiska administrationens verksamhet, utvidga partiorganisationens inflytande över företagets verk-

sina egna organ, federerade nerifrån och upp, fattar alla grundläggande beslut på grundval av vidast möjliga demokrati.

nistpartiets politbyrå enades om att slopa de prishöjningar som införts i december. Så småningom hade den nya ledningen läget under kontroll.

Gierek beredde nya karriärstiska element möjlighet att klättra upp i hierarkin och fortsatte samtidigt också utrensningen av Moczars anhängare, som krävde hårdare metoder och en nystalinistisk politik och som direkt efter oroligheterna i december 1970 tillfälligt uppnått en förnyad maktposition inom partiet genom att stödja Gierek.

Den nya regimen deklarerade sin fasta bindning till Sovjetunionen, Warszawa-pakten och Comecon. Därigenom försäkrade man sig inte minst om ekonomiskt stöd från Sovjetunionen och Östtyskland (slopanet av prishöjningarna hade möjliggjorts genom att Sovjetunionen ställde krediter till förfogande). Men det var dessutom nödvändigt att se till att produktionen ökade och att tillverkningskostnaderna pressades ned.

Efter Giereks makttillträde har teknokraternas inflytande inom statsförvaltningen stärkts. Gierek har i många avseenden också följt teknokratins program och slagit in på en mer marknadsorienterad ekonomisk politik. Förvaltningen har moderniserats. Decentralisering av de ekonomiska besluten har genomdrivits, men begränsats till att ge större makt åt företagsledningarna. Investeringarna har till stor del överförts från den tunga industrin till konsumtionsvaruindustrin och bostadsbyggandet. Lönepolitiken har i viss mån omändrats och produktionsstimulanser och en mer ”smidig” prispolitik har introducerats.

Byråkratins ekonomiska politik har alltså försvagats medan teknokratins alternativ, en mer marknadsorienterad och lönsamhetsinriktad ekonomi, vunnit terräng. Men trots alla skillnader som existerar mellan de gamla byråkraternas politik och det ”förnyelseprogram” som lanserats av de ekonomiska funktionärer som stått beredda att överta stalinisternas maktställning, finns det dock ett gemensamt drag. Båda betraktar arbetarna som objekt som ska styras. Skillnaden gäller endast metoderna. Arbetarna är fortfarande berövade all bestämmanderätt över resultatet av sitt arbete.

Efter upproret 1970/71, som liksom revolten 1956 kännetecknades av en djup solidaritet och klassgemenskap arbetarna emellan, är det dock möjligt att den polska arbetarklassen uppnått ett större manöverutrymme för fortsatt kamp mot exploatering och löneslaveri. Om denna kamp ska leda till några verkliga och varaktiga förändringar, kommer det avgörande att vara i vilken utsträckning de polska arbetarna är i stånd att stärka sina egna organ och klart formulera det alternativ de redan antytt i sin direkta och praktiska kritik av statskapitalismen: skapandet av ett samhälle där arbetarklassen själv genom

samhet, hos alla partimedlemmar utveckla en ansvarskänsla för företagets förvaltning, och öka all personals handlings- och initiativkraft.

Jämte utvidgandet av direktörernas rättigheter i de socialistiska företagen bör man utvidga företagskommittéernas befogenheter och rättigheter med avseende på administrationen, och utveckla effektiva former för arbetarnas direkta deltagande i övervakningen av alla frågor som rör uppfyllandet av planer, företagets expansion och den arbetande personalens arbets- och levnadsförhållanden.

Företagskommittéerna bör ha rätt att delta i lösningen av alla frågor som gäller personalens materiella förhållanden och arbetsförhållandena, och framför allt i lösningen av alla frågor som rör löner och arbetsnormer, premier, arbetstid, arbetskläder, tjänstledighet, anställanden och avskedanden, fördelning och reparation av lägenheter o.s.v.; att delta i utarbetandet av företagsplanen inom de gränser som fastställts för företagsledningen; att delta i beslut som rör utnyttjandet av företagsfonderna och att kontrollera och tillse att de kollektiva arbetskontrakten och kollektivavtalen följs.

Administrationen och företagskommittén bör regelbundet inhämta arbetarnas synpunkter i alla väsentliga frågor rörande företaget samt avge rapporter till arbetarna om sin verksamhet, kollektivavtalets uppfyllande och de statliga planerna.

Att utvidga företagskommittéernas rättigheter, samtidigt som principen om enmansledning i de socialistiska företagen fullständigt bibehålls, innebär möjligheten av meningsskiljaktigheter mellan företagskommittén och företagets styrelse, i synnerhet beträffande frågor som gäller försvaret av arbetarnas intressen och styrelsens iakttagande av arbetsbestämmelser. Lösandet av dessa meningsskiljaktigheter tillkommer den ekonomiska förvaltningens högre organ och fackföreningarna ...

Företagsledningarnas och företagskommittéernas utökade rättigheter kräver ökad aktivitet från partiorganisationernas sida, vilka bör övervaka arbetardemokratins utveckling och medlen för den politiska verksamheten, garantera den korrekta sammanlänkningsen mellan statens och personalens intressen, motverka partikula-

ristiska tendenser och impulsivitet, och bidra med ett maximum av socialistisk medvetenhet till företagets dagliga liv ...

Utvecklandet av arbetardemokratien i företagen är av avgörande betydelse för förbättringen av arbetarnas situation och för undanröjandet av deras missnöje, för stärkandet av känslan bland dem att de är företagets herrar och känslan av ansvar för produktionen, för upprätthållandet av arbetsdisciplin och exemplarisk ordning i företaget ...

Det kan inte förekomma någon demokratisering av landets liv utan fortsatt demokratisering av partiet, som är vår folkrepubliks ledande kraft. Detta är en förutsättning för en korrekt utveckling av hela demokratiseringsprocessen och för partiets ledande roll i denna process ...

I det nuvarande läget börjar partiorganens uppgift att överflytta sin verksamhets tyngdpunkt till politisk aktivitet bland massorna, till partiets basorganisationer som står i daglig kontakt med massorna, bli en av deras viktigaste plikter. Detta problem gäller idag i synnerhet stads- och fabriksorganisationerna ... partiorganisationerna bör motsätta sig oberättigade och orealistiska krav och demagogiska paroller, och förklara för massorna landets nuvarande politiska och ekonomiska läge, vinna massornas aktiva stöd för partiets och regeringens initiativ, som syftar till att övervinna svårigheter och förbättra deras levnadsförhållanden.

Sammanhållning mellan partiets basorganisationer, deras gemensamma handlande, är idag mer än någonsin oumbärligt för fullgörandet av dessa ansvarsfulla uppgifter, för partiorganisationernas effektiva inflytande på de fabriksanställda ...

Fullgörandet av dessa uppgifter förutsätter ett ökat och direkt bistånd till partiorganisationerna, speciellt i storföretagen, från partiets och statsledarnas sida.”

En månad senare, den 18 augusti, höll den polska landsorganisationens centralkommitté ett plenarsammanträde. Ordföranden, Wiktor Klosiewicz, medgav att arbetarnas rättigheter i Poznan-fabrikerna kränkts och att fackföreningarna inte effektivt försvarat arbetarnas intressen mot ”byråkratiska förvrängningar”. Han förklarade att det var nödvändigt att stärka företagskommittéerna och utvidga deras befogenheter. Den resolution som antogs

ter. De anställda vid skeppsvarven i Gdansk, Gdynia och Szczecin, omkring 20.000, samt vid de andra fabrikerna i området var huvudsakligen unga arbetare, många ”urbaniserade” bondesöner, och de visade sig i högsta grad beredda att fortsätta den äldre arbetargenerationens kamp mot överheten. Strejker ägde också rum i Ciegelski-verken i Poznan liksom i en del kolgruvor i Schlesien. I Elblag, Kraków och Wrocław förekom demonstrationer och smärre sammanstötningar mellan arbetare och milis. Bilindustriarbetarna i Warszawa strejkade och i andra fabriker i huvudstaden förekom maskningsaktioner. Arbetarna skapade sina egna organ för kampen - strejkkommittéer samt ”arbetarkommisioner”, som bl.a. skulle ha till uppgift att förbereda val av arbetarråd - och krävde frisläppande av de personer som arresterats under upplöppningen, tryck- och yttrandefrihet, lönekompensationer för de höjda livsmedelspriserna, bättre arbetsförhållanden, bättre arbetarskydd och en rättvisare fördelning av nationalinkomsten på olika produktionssektorer. De krävde också förändringar inom partiet och statsapparaten och omedelbara och demokratiska val av fackföreningsstyrelser och arbetarråd.

Milisen spärrade snabbt av de oroliga områdena. Förbindelserna mellan de olika landsdelarna bröts. Väpnade milisstyrkor skickades in i vissa industrier, inklusive Fiat-verkstäderna och Trybuna Ludus tryckeri (Trybuna Ludu är det polska kommunistpartiets riksorgan). Skyndsamt vidtogs också förändringar inom den högsta partitoppen. Gomulka avgick som partiets generalsekreterare och ersattes av Edward Gierek, tidigare chef för Schlesiens partidistrikt. Vidare avsattes fyra andra medlemmar av politbyrån. Gierek (som i mars 1968 gjort ”revisionisterna, sionisterna och imperialismens lydiga tjänare” ansvariga för studentdemonstrationerna) utlovade en ”dialog” mellan ledningen och folket och att den fastslagna ekonomiska planen för 1971 och de följande åren skulle tas upp till omprövning.

Situationen i landet blev tillfälligt lugnare. Undantagstillståndet upphävdes. Men i mitten på januari 1971 kom det till nya strejker i bl.a. Elblag, Gdansk och Szczecin, och i mitten på februari strejkade arbetarna vid textilfabrikerna i Lodz. Varvsarbetarna i Gdansk och Szczecin krävde att få träffa Gierek för att lägga fram sina krav för honom. Först var Gierek ovillig, men till slut tvingades han och ett dussintal andra höga partifunktionärer att bege sig till varven och ställa upp på möten med de strejkande arbetarna. Gierek tvingades acceptera strejkkommittéerna som arbetarnas verkliga ombud samt förhandla med arbetarna, svara på deras kritik och på några punkter tillmötesgå deras krav.

Ytterligare personombyten inom parti- och statsledningen, fackföreningsstyrelserna och de lokala partiavdelningarna vidtogs. Regeringen och kommu-

i förhållandena ute på fältet. Allteftersom landets ekonomi blev mer invecklad och svåröverskådlig och antalet beslut som skulle fattas allt större, förlorade byråkraterna möjligheten att förutse konsekvenserna av sina direktiv, att upptäcka missförhållanden och ingripa för att rätta till dem. Ju större problem den centralstyrda ekonomin drog med sig, desto mer stärktes teknokratins ställning (antalet teknokrater steg dessutom stadigt: från 0,5% 1955 till 4,2% 1970). 1965-66 godkändes i viss utsträckning införandet av en självständig investeringspolitik för de enskilda företagen. I slutet på 60-talet tvingades byråkratin på nytt tillåta ”progressiva” ekonomer att förbereda en begränsad reformering av den rigida övercentraliserade ekonomin. Ett mindre antal statliga företag plockades ut för att testa en ny lönepolitik och nya produktionsmetoder.

Sådana halvmesyurer förslog dock inte långt när det gällde att undanröja de ekonomiska missförhållandena och dämpa befolkningens missnöje med de låga lönerna, de stigande priserna och, allt emellanåt, bristen på livsmedel.

Upproret 1970/71

1970 hade jordbruksproduktionens stagnation lett till livsmedelsbrist på flera håll i landet. Under sommaren samma år var mer än 200.000 rapporterade arbetslösa. Bränslekostnaderna hade stigit under året och regeringen tillkännagav att hyrorna skulle fördubblas i januari 1971. Arbetarklassens missnöje med den ekonomiska och politiska situationen i landet tog sig uttryck i spontana strejker. Arbetare demonstrerade i den schlesiska staden Katowice. Kolgruvearbetarna drev igenom högre kötttransoner efter underjordiska sittstrejker. Arbetsnedläggelser kom också till stånd vid de polska Fiat-verkstäderna och vid armaturfabriken ”Rosa Luxemburg” i Warszawa.

Den 13 december 1970 publicerades ett officiellt meddelande i landets alla tidningar om omedelbara prishöjningar på en rad matvaror. Det tillkännagavs också att ett ettårigt lönestopp skulle införas fr.o.m. januari 71. Den 14 december gick arbetarna på Leninvarvet i Gdansk i strejk. Flera tusen arbetare tågade till kommunistpartiets högkvarter. Studenter och husmödrar anslöt sig till demonstrationen. Partihögkvarteret sattes i brand och säkerhetspolisens byggnader angreps. Polisen öppnade eld mot folkmassan. Striderna utvecklades snabbt till rena fältslag över hela Gdansk. De pågick i över två dagar tills stridsvagnar rullade in i staden och besatte strategiska positioner. Strejkrörelsen spred sig snabbt till grannstäderna Gdynia och Sopot och till Szczecin, där varvsarbetarna satte eld på säkerhetspolisens och kommunistpartiets högkvar-

vid mötet betonade behovet av större demokrati ”inom fackföreningarna vid val av nya funktionärer” och uppmanade fackförbundsstyrelserna att ”revidera och upphäva alla beslut som kväver fackföreningarnas oberoende och demokrati”. Man uttalade sitt stöd för de målsättningar som uppställts vid kommunistpartiets centralkommittés 7:e plenum och krävde i synnerhet att ett av regeringen utfärdat dekret angående arbetsnormerna skulle revideras, att ”medlingskommissioner” skulle få befogenhet att lösa alla konflikter på arbetsmarknaden, och att fackföreningarna skulle få tillstånd att upprätta särskilda organ med uppgift att övervaka och genomdriva tillämpningen av arbetslagstiftningen. Landsorganisationen utarbetade också ett lagförslag om företagskommittéernas rättigheter, vilket skulle föreläggas Sejm, det polska parlamentet.

Både parti- och fackföreningsledningen slog alltså fast att ”arbetardemokratin” skulle genomföras inom partiets och fackföreningarnas ramar. Arbetarråden tillerkändes inte några som helst rättigheter.

Men rådsrörelsens utbredning fortsatte. Arbetarna krävde att arbetarråden skulle få beslutanderätt över produktionen och att dessa råd skulle vara helt oberoende av såväl partiet som fackföreningarna. De kom med förslag till hur produktionsprocesserna skulle rationaliseras, vad som skulle produceras för att bäst tillfredsställa samhällets behov, hur enskilda företag skulle samarbeta etc. ”Arbetarråden inledde även samarbete med lokala administrativa myndigheter, de s.k. folkråden för att förbättra levnadsförhållandena för befolkningen genom att bygga och renovera bostäder, anlägga daghem och organisera kommunikationerna bättre m.m.” (Maria Borowska, Arbetarråden i Polen) Arbetarna krävde också att fackföreningarna skulle frigöra sig från parti- och statsapparatens inflytande.

Två industrier i Warszawa, motorcykelfabriken WFM och, i synnerhet, bilfabriken FSO, blev snart ett slags organisatoriskt centrum för rådsrörelsen. Under hösten 1956 höll de anställda i dessa fabriker diskussionsmöten vid vilka man utarbetade planer för införande av arbetardemokrati och självförvaltning. Delegater från fabriker i andra städer kom dit för att diskutera med arbetarråden och ta del av deras förslag. FSO- och WFM-arbetarna sände också själva delegater till olika fabriker i Warszawa och i landsortsstäderna för att framlägga sina förslag.

Rådsrörelsen fick stöd av de intellektuella. Frågan om självförvaltning blev den viktigaste beståndsdel i den revolutionära antistalinistiska rörelsen i Polen. Den blev, som tidningen *Zycie Warszawy* senare skrev (i en artikel den 29 november 1956), ”en föreningslänk” mellan arbetarklassen, intelligentsian och

ungdomen och ”skapade en verklig grundval för ett förbund mellan dessa sociala element”.

Företagens partikommittéer ställdes i praktiken åt sidan när arbetarråden bildades. Partikommittéernas medlemmar började i en del fall i stället ägna sina krafter åt arbetarrådets verksamhet och utövade t.ex. ett mycket stort inflytande över arbetarrådet i bilfabriken FSO. Den 30 september publicerade Po prostu en artikel som författats av sekreteraren i FSO:s partikommitté och som försökte sammanfatta de diskussioner som förts i fabriken under höstens lopp:

”Arbetardemokratin i företaget syftar till att genom omedelbart deltagande i företagets förvaltning göra de anställda till sanna medintressenter, som är allsidigt intresserade av sin fabriks angelägenheter. Detta är samtidigt en garanti för undvikande av eventuella fel och brister eftersom ledningen kontrolleras av de anställda.

Utan att förneka principen om enmansledning förefaller det nödvändigt att de anställda skapar ett självförvaltningsorgan i fabriken genom hemliga och demokratiska val.

Företagets självförvaltningsorgan ska besluta i alla frågor som rör fabriken ekonomiska skötsel och lösa dem i överensstämmelse med arbetarklassens och statens intresse ...

Självförvaltningsorganet ska ha rätt att kontrollera och godkänna de månatliga och årliga boksluten, övervaka företagets långsiktiga planering, godkänna årsplanen för produktionen och de förändringar som vidtas under denna tidsrymd samt ge sitt samtycke till grundläggande förändringar i företagets organisation ...

Eftersom detta betyder att självförvaltningsorganet är företagets högsta instans, och eftersom det består av ledamöter som valts av de anställda, som vi vill göra till fabriken verkliga medinnehavare, tycks det bara vara följdriktigt att den verkställande direktören och hans ställföreträdare anställs av företagets självförvaltningsorgan.”

I en kommentar till denna artikel skrev Po prostu:

”Allt detta går självfallet utanför de rent ekonomiska frågornas ramar ... det är helt enkelt politik, och då inte ur en taktisk utan

re och mindre trots att utgifterna för att öka produktionen blev större och större. Med andra ord minskade nationalinkomstens tillväxttakt trots att ackumulationen ökade. Grunden till denna stagnation låg i att Polen år 1956 hade en väl utbyggd industriell bas och i det närmaste full sysselsättning. Därmed förvandlades regeringens industrialiseringsväg till att bli ett klart otillräckligt instrument för en tillfredsställande tillväxttakt eftersom arbetskraftsreserven var uttömd. I stället var det nu nödvändigt att försöka öka avkastningen med hjälp av modernisering, organisatoriska förbättringar, tekniska och teknologiska framsteg, råvarubesparande bearbetningsprocesser o.s.v. o.s.v., d.v.s. att i väsentligt högre grad utnyttja det som brukar kallas industrialiseringens intensiva faktorer.” (”Arvet från Zeke Varg”, i *Klasskamp i Polen 1970-71*).

Den ”nya ekonomiska modell” som ekonomiska rådet utarbetat hade haft sikten inställt på just detta, men reformförslagen hade i stort sett stannat på papperet. I mitten på 1958 hade Eugeniusz Szyr och de andra ortodoxa stalinistiska ekonomerna åter fått överhanden och t.o.m. tillkännagett introducerandet av en femtonårsplan. Emellertid motsatte sig byråkratins ”liberala” flygel en ny våldsam industrialisering av den typ de ortodoxa stalinistiska ekonomerna ville genomdriva. Man insåg att detta skulle vara en direkt utmaning mot de polska arbetarna och bönderna och att det i stället måste till inre reformer och ekonomiska eftergifter om byråkratin skulle kunna behålla sin klassdominans. På centralkommitténs tolfte plenum i oktober 1958 förkastades Szyrs linje, men samtidigt övergavs också den politik som Oskar Lange företrädde. Gomulka och hans chefsekonom, Stefan Jedrychowski, ordförande i ekonomiska plankommissionen, lade fram ett ”kompromissprogram”. I detta återupprepades visserligen löften om ökat bostadsbyggande och ökad konsumtionsvaruproduktion, men även fortsättningsvis begränsades reformerna till det absolut minimala - mer var byråkratins ”liberala” flygel inte beredd till i fruktan för att större, fundamentala förändringar skulle kunna undergräva dess kontroll över landets liv och de produktionsförhållanden på vilka byråkratins makt vilade. Ekonomiska rådet förlorade allt inflytande och avskaffades officiellt 1963.

Byråkratin visade sig oförmögen att handskas med förändrade ekonomiska realiteter. Den motsättning mellan den utvecklade produktionspotentialen och den låga sociala konsumtionsnivån som bromsade den ekonomiska utvecklingen kvarstod och skapade en krypande inflation med en standardsänkning som resultat. Det bevarade centraliserade ekonomiska systemet, med dess administrativa order uppiifrån, medförde underproduktion, slöseri med resurser och ett hämmande av de tekniska framstegen. Byråkraterna, som hade till uppgift att ge direktiv åt företagsledarna och arbetarna, var tämligen dåligt insatta

den politiska nivån. Oppositionen återfanns såväl inom som utom partiet och bestod huvudsakligen av ”vänstersocialistiska” och trotskistiska studenter, f.d. studenter och intellektuella. 1965 arresterades en grupp vid Warszawas universitet, anklagad för att ha spridit regeringsfientlig litteratur. I denna grupp ingick bl.a. Karol Modzelewski och Jacek Kuron. De hade tidigare samma år publicerat ett ”öppet brev” till polska arbetarpartiet, där de formulerade en djupgående kritik av partiet och byråkratin, analyserade den ekonomiska utvecklingen i Polen efter 1945 och teknokratins roll, och framlade ett program för en socialistisk demokrati, baserad på arbetarråden. I mars 1968 demonstrerade studenter, stödda av intellektuella, men också av många arbetare, på gatorna i Warszawa, inspirerade av ”tövädret” i Tjeckoslovakien. Föreläsningstrejker genomfördes i Warszawa och Kraków och sympatyttringar förekom i Lublin, Poznan, Wrocław, Szczecin och Gdansk. Myndigheterna svarade med arresteringar och rättegångar. Studentdemonstrationerna riktade sig bl.a. mot bristen på yttrande- och studiefrihet och mot den ”antisionistiska” kampanj som satts igång av säkerhetschefen och inrikesministern Mieczyslaw Moczar.

Moczar, som stödde sig på ”Partisan”-fraktionen inom partiet och på de polska krigsveteranernas förbund, företrädde en slags blandning av nystalinism och antisemitisk och anti-intellektualistisk nationalism. Hans anhängare hade övertagit nyckelposterna i massmedia, kulturlivet och även i det polska UD. 1968 försökte han utnyttja studentoroligheterna för sina egna syften och ersätta Gomulka som partiledare. Mestadels tack vare det internationella läget - Sovjetunionen önskade stabilitet i Östeuropa efter invasionen av Tjeckoslovakien - lyckades dock Gomulka klara av angreppet från Moczar och Partisanfraktionen. En rad moczariter avskedades från sina poster.

Ekonomisk tillbakagång

I mitten på 50-talet hade Polen kommit upp i en nationalekonomisk tillväxttakt på i genomsnitt 10% per år. Men åren efter 1956 sjönk nationalinkomstens tillväxttakt och detta betydligt snabbare än vad som kunde motiveras av de ekonomiska eftergifter man hade gjort, dels åt arbetarna (den trettioprocentiga löneökningen 1956-60), dels åt teknokraterna (kraftigt höjda löner åt direktörer och de tekniska kadren vilka var ett försök från byråkratin sida att liera teknokraterna med systemet). 1956-59 hade den genomsnittliga tillväxttakten sjunkit till 6,3% per år. 1959-70 låg den på ca 5% per år. ”Man befann sig nu i den besynnerliga situationen att produktionsökningen blev allt mind-

ur en strategisk aspekt: det handlar nämligen om makten. Arbetarklassen, som under Stalineran undanträngdes från makten av den från samhället avskilda byråkratiska apparaten, kräver nu ett direkt deltagande i utövandet av makten ...

Dessa vid första anblicken blygsamma förslag innehåller en oerhört utvecklingsbar dynamik. Här har vi problemet i ett nötskal och den som inte ser det begriper inte hela landets viktigaste utvecklingstendens. Om reaktionära, byråkratiska element försöker hejda denna process i en fabrik, stad eller provins, börjar det jäsa i en annan fabrik, stad eller provins ända tills att de byråkratiska bojorna sprängs och hela bestämmanderätten och kontrollen över företagsförvaltningen övergått i proletariats händer.”

Po prostu såg vidare självförvaltningen som en utgångspunkt för en ”moralisk förnyelse” av de arbetande människorna, som en väsentlig förutsättning för en ”humanistisk socialism” med frihet och jämlikhet. Po prostu återgav ett uttalande från två arbetare på FSO: ”För oss är det i första hand en fråga om en förnyelse av de demoraliserade människorna. För folket handlar det inte längre bara om brödfödan, utan framför allt om att vara herre i sitt eget hus.” Po prostu tillade: ”Det är här sannerligen inte bara fråga om brödfödan, utan om proletariats fullständiga befrielse och om genomförandet av dess vittomfattande planer. För att detta ska bli verklighet är det nödvändigt att arbetarna i vårt land känner sig verkligen fria, d.v.s. att de i första hand är fria från en diktatur som utövas över dem och, vilket är lika viktigt, fria i de mänskliga relationerna och i relationerna till varandra.”

Centralkommitténs 8:e plenum

Makthavarna i Kreml var oroliga för att ”avstaliniseringen” i Polen skulle gå för långt, att den polska partiledningen inte skulle kunna bemästra händelseutvecklingen. I mitten av oktober inledde Röda Armén stora manövrer i Polen. I de stora fabriker och kring Warszawa bildade arbetarna enheter och beväpnade sig. Warszawastudenterna organiserade demonstrationer och anslöt sig till arbetarförbanden, som stod i direkt förbindelse med den polska armén. Samma sak hände i Kraków, Nowa Huta, Gdansk, Lodz, Katowice - överallt i Polen.

Inför kommunistpartiets centralkommittés 8:e plenum, som började den 19 oktober, anlände hela det ryska ledargarnityret - Chrusjtjev, Molotov, Mikojan, Kaganovitj och en rad generaler - till Warszawa i avsikt att påverka de val av partifunktionärer som skulle äga rum vid centralkommitténs sammanträde. Den polska ledningen avvisade ryssarnas krav i vetskap om att man hade den stora majoriteten av arbetarna, bönderna och studenterna och även en stor del av byråkratin och armén bakom sig. Man kom emellertid överens om att en delegation från det polska kommunistpartiets centralkommitté skulle resa till Moskva för att med den ryska ledningen diskutera stärkandet av det politiska och ekonomiska samarbetet mellan Polen och Sovjetunionen (dessa överläggningar hölls den 15-18 november 1956). Därefter återvände de ryska ledarna till Moskva. Samtidigt avbröts Röda Arméns manövrer.

Den 20 oktober höll Gomulka ett långt tal inför centralkommittén. Han kritiserade många drag i partiets tidigare praktik och underströk nödvändigheten av demokratisering samtidigt som partiet bibehöll sin ledande roll:

”Demokratiseringens väg är den enda väg som leder till uppbyggnandet av den bästa socialistiska modellen under våra förhållanden ... Vårt parti intar sin ställning i spetsen för demokratiseringsprocessen och bara partiet, i samverkan med de andra partierna i Nationella Fronten, kan leda denna process på ett sätt som verkligen medför demokratisering av förhållandena inom alla områden av samhällslivet och ett stärkande, och inte försvagande, av vårt systems grundvalar.”

Gomulka gav också en skarp kritik av jordbruks- och industrialiseringspolitiken. Inom jordbruket förordade han skapandet av frivilliga jordbrukskooperativ. Han varnade för följderna av en doktrinär planering och framhöll att den polska industrins produktivitet visserligen ökat men att man begått många misstag, i synnerhet när det gällde förbättrandet av arbetarnas levnadsförhållanden. Han betonade självförvaltningens betydelse för främjandet av den ekonomiska effektiviteten:

”Man bör sätta stort värde på arbetarklassens initiativ när det gäller förbättringen av den industriella förvaltningen och arbetarnas deltagande i förvaltningen av sina företag. Detta bevisar arbetarklassens stora och berättigade tro på socialismen. De ledande ekonomiska, politiska och statliga organen måste arbeta intensivt för att understödja arbetarnas initiativ i avsikt att, överallt där så är

Arbetarråden skulle ha till uppgift att verkställa konferensens beslut och sköta dess löpande ärenden. I arbetarrådet skulle nu också partisekreteraren, fackföreningssekreteraren och företagsdirektören ingå som permanenta medlemmar. Arbetarrådet skulle enligt lagen bara kunna besluta om en sak helt på egen hand: försäljning av överflödiga maskiner och verktyg.

I §24 och 25 i lagen förklarades: ”På grundval av den bindande principen om enmansledning kan arbetsinstruktioner i företaget bara utfärdas av direktören och av honom bemyndigade personer ... Företagsdirektören är förpliktad att förhindra verkställandet av ett beslut av arbetarsjälvstyrekonferensen eller arbetarrådet om detta står i motsättning till lagbestämmelserna eller den gällande planen. Han måste i så fall informera arbetarrådet om sin åtgärd ... Arbetarrådet har rätt att appellera till arbetarsjälvstyrekonferensen ... Denna har rätt att hänskjuta ärendet till en högre ekonomisk myndighet som, tillsammans med en representant för styrelsen från berörda fackförbund och vid en med denna överenskommen tidpunkt, avgör ärendet.”

Arbetarråden inlemmades alltså i ”arbetarsjälvstyrekonferensen” och deras ”autonomi” avskaffades fullständigt. De förvandlades till vad Peter E Newell i *Klasskamp i Polen 1970-71* kallar ”tomma skal”. Syftet med ”lagen om arbetarförvaltning” var, skriver Maria Borowska, att ”oskadliggöra” arbetarråden utan att upplösa dem. Genom arbetarsjälvstyrekonferensen försökte kommunistpartiets högsta ledning upprätthålla och förstärka partikontrollen i företagen och samtidigt ge arbetarna ”en känsla av att ha någonting att säga till om beträffande företagsförvaltningen” (Hiscocks, a.a.) och tillhandahålla kanaler genom vilka arbetarna kunde ge uttryck åt sitt missnöje. Men arbetarsjälvstyrekonferenserna visade sig redan i början på 60-talet vara ett otillräckligt instrument för detta. I Nachbar Polen konstaterar Hansjakob Stehle, i en översikt över arbetarsjälvstyrekonferensernas utveckling 1958-62, bl.a. att arbetarsjälvstyrekonferenserna sammanträdde alltmer sällan och att deras antal successivt minskade. I stället tenderade direktörernas makt i företagen att växa.

Nya motsättningar

Grundvalen för byråkratin förblev ytterst begränsad och osäker. Från mitten på 60-talet ökade spänningen och motsättningarna mellan kommunistpartiets högsta ledning å ena sidan och arbetarna, bönderna och de intellektuella å den andra. Dessa motsättningar kom först till uttryck 1964, och då främst på

nuari 1958 var de viktigaste av dessa - fördömde Gomulka detta. Polis kallades in för att slå ned spårvägsarbetarnas strejk i Lodz och det visade vad uttalandet om att partiet inte skulle tillämpa "administrativa sanktioner" var värt. På den polska landsorganisationens sjätte kongress i april 1958 förklarade Gomulka att strejker bara är berättigade "i en kapitalistisk ekonomi"; strejker "under socialismen" är ett "tecken på anarki":

"Under våra förhållanden måste strejker betraktas som riktade mot det socialistiska systemet. I vårt land har arbetarna tillräckliga legala möjligheter att undanröja missförhållanden. Om de trots detta strejkar kan de inte räkna med någon sympati vare sig från partiet eller myndigheterna."

Endast om alla andra medel att nå en uppgörelse visat sig fruktlösa hade de rätt att påkalla uppmärksamhet på sina krav genom en kort arbetsnedläggelse. Strejkrätten, som partiledningen tvingats erkänna i oktober 1956, skulle alltså förvandlas till en rent symbolisk sådan.

"Arbetarsjälvstyrekonferenser"

Byråkratins konsolidering innebar också ett förhinder av rådets vidareutveckling. I sitt tal på landsorganisationens sjätte kongress i april 1958 hade Gomulka understrukit behovet av en "reorganisering" av arbetarråden i syfte att stärka partiets auktoritet. Hans tal förebådade den "lag om arbetarförvaltning" som utfärdades den 20 december 1958 och som ersatte lagen om arbetarråd från november 1956. Ett nytt organ, med det märkliga namnet "Arbetarsjälvstyrekonferensen", skulle inrättas i alla statliga industri-, byggnads- och jordbruksföretag. Detta organ skulle ha rätt att "kontrollera och övervaka hela företagets verksamhet". Arbetarsjälvstyrekonferensen skulle bestå av arbetarrådet, företagskommittén och företagets partiorganisation. Parti- och fackföreningsorganen skulle "övervaka" konferensen och "leda den i rätt riktning". Företagsdirektören skulle delta i konferensens möten, som skulle hållas minst en gång i kvartalet. Konferensens befogenheter var starkt begränsade. Den hade bara beslutanderätt över företagsfondens fördelning bland arbetarna och över vissa "sociala frågor". Den skulle kontrollera årsbalansen, och företagets årliga och långsiktiga planer måste föreläggas den för "godkännande". Den kunde också ange "riktlinjer" för företagets investeringspolitik, för kvalitetsförbättringar och för arbetarrådets verksamhet.

möjligt, åstadkomma en generalisering av de föreslagna formerna. Men man bör skynda långsamt när det gäller tillämpning i större skala ... Att producera mer och billigare och bättre: Detta är den väg som leder till höjning av arbetarklassens och hela nationens levnadsstandard. Det är på en sådan grundval som arbetarnas självstyre måste vila."

Gomulka uttalade sig också för att företagen skulle tillerkännas ett större mått av autonomi och föreslog införandet av olika former av vinstfördelning och materiella incitament för arbetarna, i första hand inom råvaruindustrin.

Den 21 oktober valde centralkommittén en ny partiledning. Wladyslaw Gomulka utsågs till partiets förstesekreterare. Den resolution som antogs följde den linje Gomulka utstakat i sitt tal. Man fastslog rätten för varje land att söka sin egen väg till socialismen samtidigt som man underströk vikten av samarbete med Sovjetunionen och det "socialistiska lägret". Man förklarade att partiet måste stärkas genom "djärv ideologisk och praktisk revidering av den gångna periodens misstag och förvrängningar" och föreslog åtgärder för att demokratisera partistrukturen. Vidare uttalade man sig för en omläggning av jordbruks- och industripolitiken, men betonade därvid också att en höjning av levnadsstandarden endast var möjlig om produktiviteten ökade. I en särskild punkt tog man upp frågan om självförvaltning:

"Det är absolut nödvändigt att upprätta arbetarnas självstyre som ett organ för arbetarnas deltagande i företagets förvaltning. Detta organ bör, inom gränserna för företagets fastställda rättigheter, tillsammans med direktören besluta om sådana grundläggande frågor som produktionsplanen och dess genomförande, företagets expansion, teknisk utveckling, arbetsorganisation, produktionsnormer, lönegrader och premier, användningen av företagsfonder o.s.v.

Den grundläggande princip som bör vägleda arbetarnas självstyre i deltagandet i företagsförvaltningen bör vara: att producera mer, billigare och bättre. Detta är den väg som leder till högre levnadsstandard för arbetarklassen och hela nationen.

Självstyrets lagar måste skydda både företagets och dess personals intressen, liksom folkhushållningens intressen som helhet, och säkerställa en korrekt sammanlänkning mellan central planering och vittgående företagsautonomi.

Arbetarnas självstyreorgan bör ha rätt att direkt medverka i anställandet och avskedandet av företagets direktör. Införandet av självstyre kränker inte den gällande principen om enmansledning i företagen ... Självstyrets vidsträckta rättigheter måste leda till en förstärkning, och inte försvagning av direktörens makt.

Arbetarnas självstyre bör först införas i företag som är bäst rustade för det. Erfarenheterna från dessa företag bör sedan utvidgas genom lämpliga lagbestämmelser.”

Enligt resolutionen och Gomulkas tal skulle självförvaltningen alltså endast fylla rent ekonomiska uppgifter inom de enskilda företagen. Den betraktades som ett medel att öka produktiviteten, höja den ekonomiska effektiviteten och stärka arbetsmoralen. Och i centralkommitténs resolution betonades ånyo kommunistpartiets ledande roll. I det inledande stycket förklarades:

”Centralkommittén framhåller att den viktigaste uppgiften för närvarande när det gäller Polens fortsatta utveckling mot socialism är att stärka vårt partis tongivande roll som arbetarklassens, den polska nationens och folkrepublikens ledande politiska och ideologiska kraft.”

Och lite längre fram hette det:

”Partiet måste ställa sig i spetsen för de företagsanställdas strävanden att förbättra den ekonomiska administrationens metoder och öka arbetarnas direkta deltagande i förvaltningen av de socialistiska företagen och styrandet av landet. Det måste ställa sig i spetsen för böndernas ansträngningar att utveckla självstyret, utvidga demokratin och folkrådets befogenheter och öka jordbruksproduktionen. Det måste ställa sig i spetsen för den socialistiska intellektuella rörelse som nu med enastående styrka sprider sig bland intelligentian ... partiet måste ... se till att partikadrerna sprids och används på ett sätt som stärker verksamheten hos partiets basorganisationer i företag och institutioner, i synnerhet i de stora fabriker.”

att demonstrera på gatorna på Svarta Torsdagen i juni ropade Poznan-arbetarna med mäktig stämma: Nu får det vara nog! Detta kan inte fortsätta längre! Vänd tillbaka från den falska vägen!

Arbetarklassen har aldrig använt sig av strejker som kampvapen för sina rättigheter på ett obetänksamt sätt. Särskilt nu, i folkrepubliken Polen, som regeras i dess namn och i alla arbetande människors namn, tog arbetarklassen inte detta steg utan noggrant övervägande ...

Det klumpiga försöket att framställa den smärtsamma Poznan-tragedin som ett verk av imperialistiska agenter och provokatörer var politiskt sett mycket naivt. Agenter och provokatörer kan finnas och agera var som helst, men aldrig någonsin kan de bestämma arbetarklassens attityd.

Om agenter eller provokatörer var i stånd att inspirera arbetarklassen till handling skulle den polska folkrepublikens och socialismens fiender ha en mycket lättare uppgift och lätt kunna uppnå sina mål. Men det förhåller sig inte på det sättet ... Ty arbetarklassen skulle inte kunna vara landets ledande och mest progressiva skikt om de reaktionära krafterna kunde finna stöd bland dess led. Agenter, provokatörer eller reaktionärer har aldrig varit någon inspirationskälla för arbetarklassen; de är det inte och de kommer aldrig att bli det ... Jag har aldrig förlorat tilltron till arbetarklassens visdom, sunda förnuft, osjälviskhet och revolutionära hållning. Dessa arbetarklassens värden tror jag på också idag.”

På det nionde plenat i maj 1957 förklarade Gomulka att ”partiet motsätter sig strejker”. Han uppmanade arbetarna att visa självbehärskning när det gällde att tillgripa strejkvapnet. Han framhöll dock samtidigt att ”partiet kommer inte att tillämpa administrativa sanktioner i händelse av en arbetsnedläggelse”. ”Om arbetarna lägger ner arbetet”, förklarade Gomulka vidare, ”måste partiet genast företa en grundlig undersökning av orsakerna till det uppkomna läget. För i en socialistisk stat är strejk ett viktigt tecken på att någonting är fel, att det exekutiva maskineriet kommit i olag eller att splittrande, fientliga element trängt sig in.”

Men när strejker åter började blossa upp i landet - spårvägsarbetarstrejken i Lodz i augusti 1957 och en strejk bland elektricitetsarbetarna i Wroclaw i ja-

varnade Po prostu för att fackföreningarna hotade att "sluka" arbetarråden, vilket skulle medföra att arbetarnas självförvaltning blev helt illusorisk.

Den 30 november 1957 framlades ett lagförslag angående de statliga industriföretagen enligt vilket fackföreningarna skulle medverka i förberedandet och genomförandet av val till arbetarråden. Ifall ett arbetarråd visade "notorisk underlåtenhet" att uppfylla planmålen och om dess verksamhet kunde betraktas som "bristfällig" skulle det kunna upplösas av det berörda ministeriet efter överenskommelse med fackföreningsorganen. Detta skulle innebära att fackföreningarna överordnades arbetarråden när det gällde företagsförvaltningen. När detta lagförslag framlades fanns det, enligt en beräkning av landsorganisationens centralkommitté, 2.523 arbetarråd inom industri-, handels- och transportföretagen (= 57,3% av alla berörda företag) och 1.796 på statsjordbruken (= 29,7%), sammanlagt alltså 4.319 arbetarråd (enligt vad Maria Borowska uppger i Arbetarråden i Polen existerade arbetarråd inom samtliga företag med mer än 2.000 anställda). Men rådens manöverutrymme hade vid det här laget begränsats avsevärt.

Redan vid tiden för kommunistpartiets centralkommittés nionde plenum hade byråkratin konsoliderat sina ställningar. Genom utrensningar återupprättades monolitismen inom partiet. I februari 1957 hade partiledningen inlett en koncentrerad kampanj mot Po prostu. I april tvingades tidskriftens chefredaktör, Eligiusz Lasota, att avgå från sin post. Allt oftare ingrep censuren mot artiklar i Po prostu och slutligen, den 2 oktober, förbjöds tidskriften p.g.a. sina "nihilistiska och avvikande tendenser". Detta ledde till omfattande gatudemonstrationer i Warszawa (den 4 till 7 oktober 1957), som slogs ned av kravallpolis. Den 16 oktober uteslöts Eligiusz Lasota, Roman Zimand, Ryszard Turcki och sju andra medlemmar av Po prostus redaktion ur kommunistpartiet efter att i två öppna brev till Gomulka ha protesterat mot utgivningsförbudet och mot polisens övergrepp vid demonstrationerna.

Gomulka och strejkerna

I sitt tal på kommunistpartiets åttonde plenum i oktober 1956 hade Gomulka utförligt behandlat Poznan-revolten och då försvarat strejkrätten. Gomulka förklarade:

"Arbetarklassen gav nyligen partiledningen och regeringen en smärtsam läxa. När de tillgrip strejkvapnet och gick ut för

Råden legaliseras

Den 19 november 1956 antog Sejm en lag om arbetarråd (den hade föregåtts av ett regeringsbeslut den 3 november om "utvidgning av företagens rättigheter"). Lagtexten var allmänt utformad. Detaljerna skulle utarbetas senare. I artikel 2 hette det: "I de anställdas namn förvaltar arbetarrådet företaget, vars egendom är hela folkets." Arbetarrådet skulle bl.a. ha rätt att fatta beslut om företagets årsplan inom de ramar som fastställts av den centrala ekonomiska planen, att delta i utarbetandet av program för företagets framtida utveckling, att besluta om användningen av företagsfonden och att framlägga förslag rörande förbättrandet av företagets organisation och effektivitet.

Arbetarrådets medlemmar skulle väljas av samtliga anställda inom företaget och vara ansvariga inför dem. När det gällde "grundläggande frågor" skulle de anställdas synpunkter inhämtas. Två tredjedelar av arbetarrådets medlemmar skulle "om möjligt" vara arbetare. Arbetarrådet gavs rätt att avstyrka vid anställning av direktör och kunde också föreslå avsked. Företagsdirektören skulle "leda och ansvara för företagets verksamhet". Han hade rätt att besluta om hur arbetarrådets direktiv skulle verkställas och kunde inlägga sitt veto mot arbetarrådets beslut om han ansåg att dessa inte stod i överensstämmelse med lagen eller den ekonomiska planen.

De följande månaderna fördes en livlig diskussion i den polska pressen om denna lag. Bl.a. Po prostu påvisade oklarheten, svagheter och bristerna i den. I företagen fanns det nu fyra olika instanser: direktören, arbetarråden, partikommittéerna och de fackliga företagskommittéerna. Detta ledde i praktiken till stridigheter i fråga om uppdelningen av befogenheter. I många företag försökte direktörerna och fackföreningarnas och partiets representanter misskreditera råden genom att överlämna fattandet av impopulära beslut åt dem och endast samarbeta med dem när det gällde beslut som av arbetarna kunde betraktas som positiva. I en ledare i nr. 4/ 1957 gick Po prostu till angrepp mot partiorganens, de centrala ekonomiska myndigheternas och direktörernas motstånd mot arbetarråden och förklarade att eftersom arbetarråden var "ett av de viktigaste elementen i de nya socialistiska produktionsförhållandena" kunde de inte förbli en "rent ekonomisk institution" utan måste tilldelas en "politisk roll i landets liv".

Partiets officiella talesmän fördömde dessa, som det hette, "anarkosyndikalistiska" tendenser. I Glos Pracy den 22 februari 1957 betonade vice premiärminister Piotr Jaroszewicz att arbetarnas självförvaltning måste begränsas, att statens "reglerande roll" måste säkerställas. I kommunistpartiets teoretiska organ

Nowe Drogi (juli 1957) skrev M. Tatarkowna-Maykowska och Z. Gizelak i en artikel med rubriken "Arbetarrådens problem" att arbetarråden måste betraktas som det viktigaste steget mot en demokratisering av landet, men att partiet måste vara självförvaltningsrörelsens "förtrupp" och övervaka dess uppgifter.

Det jugoslaviska arbetarrådssystemet hade tjänat som förebild till den lag om arbetarråd som Sejm utfärdade den 19 november (redan i slutet av augusti 1956 hade en delegation från Polska Förenade Arbetarpartiets centralkommitté besökt Jugoslavien, bl.a. för att studera arbetarrådens verksamhet där). Gomulka-administrationen hade tvingats erkänna arbetarråden som fait accompli på fabriker, men man hoppades samtidigt att man skulle få arbetarråden att tjäna regimens intressen, både ekonomiskt och politiskt. Man förväntade sig att legaliseringen av arbetarråden och införandet av medbestämmanderätt skulle höja arbetsmoralen och produktiviteten och samtidigt ge arbetarna ett ökat förtroende för kommunistpartiet och regeringen. Men i motsats till Jugoslavien, där arbetarråden inrättats "uppifrån" och övervakades av kommunistpartiet, var arbetarråden i Polen resultatet av en spontan rörelse "underifrån", de uppvisade en större grad av självständighet och stod inte under partiets direkta kontroll. Utan en sådan kontroll skulle arbetarråden, allt efterhand som de växte sig starkare, kunna komma att "inkräkta" på den politiska makten.

Här fanns alltså en latent konflikt mellan arbetarråden och partiet, en möjlighet att ett tillstånd av "dubbelmakt" skulle uppstå. Lagen den 19 november hade bara tillerkänt arbetarråden vissa rättigheter när det gällde förvaltandet av enskilda företag. De viktigaste besluten angående nationalinkomstens fördelning och användning skulle fortfarande fattas av den byråkratiskt-administrativa apparaten. Dessa beslut skulle förbli utom räckhåll för arbetarklassen, som därmed inte skulle kunna styra produktionen och sitt eget arbete. Arbetarnas deltagande i företagsförvaltningen skulle därför oundvikligen bli en fiktion. Om arbetarråden skulle ha möjlighet att fatta de grundläggande besluten rörande utformandet av produktionsmålen, storleken av ackumulationen och konsumtionen, liksom lönefonden och den samhälleliga konsumtionsfonden m.m., och i varje ögonblick kunna kontrollera dessa beslutsförverkligande, måste råden på de enskilda företagen samordna sin verksamhet och, nerifrån och upp, organisera ett landsomfattande arbetarrådssystem med valda och återkallbara delegater. På det viset skulle också byråkratins klassdominans och de tidigare existerande produktionsförhållandena kunna komma att avskaffas och råden på varje nivå bli instrument för den ekonomiska och politiska, exekutiva och legislativa makten.

och att de olika produktionsgrenarna skulle ledas av organ valda av arbetarråden, betecknade han som en "anarkistisk utopi". Han uttalade sig också mot tillsättandet av rådgivande arbetarrepresentanter inom de centrala ekonomiska organen. Sammanfattningsvis förklarade han:

"Vi har avvisat upprättandet av en hierarkisk rådspyramid som en orealistisk föreställning ... I framtiden kan råden, i takt med rådsrörelsens utveckling och växande erfarenheter, gå olika vägar för att ytterligare stärka sitt inflytande över ekonomin. För närvarande kan man dock inte överlämna arbetarråden åt sig själva, lika lite som man kan beröva dem deras autonoma och självförvaltande karaktär. För närvarande handlar det om ... hur arbetarråden ska utformas organisatorisk och vem som ska ge dem den nödvändiga hjälpen. Denna uppgift måste överlåtas åt fackföreningarna ... Utan att vilja inkräkta på arbetarrådets autonoma karaktär och deras självständighet gentemot fackföreningarna kvarstår emellertid nödvändigheten av att sammanbinda arbetarråden med fackföreningarna."

I mitten på november 1956 hade en ny ledning för den polska landsorganisationen utsetts, bl.a. hade landsorganisationens ordförande, den gamle stalinisten Wiktor Klosiewicz, ersatts av Gomulkas bundsförvant, Ignacy Loga-Siwinski. I den resolution som landsorganisationens nya centralkommitté antog, förkunnades att fackföreningarna skulle vara demokratiskt uppbyggda, att partiapparatens "administrativa inflytande" på dem skulle avskaffas och att de skulle vara helt oberoende i förhållande till staten. "De blev oberoende i teorin snarare än i praktiken", skriver Richard Hiscocks i Poland - Bridge for the Abyss?, "och en av deras viktigaste funktioner var fortfarande att främja produktionen. Men de valde sina egna funktionärer, deras inflytande ökade avsevärt och de blev arbetarnas effektiva förkämpar i fråga om sociala förmåner och arbetsförhållanden." I januari 1957 förklarade landsorganisationens centralkommitté att fackföreningarnas verksamhet skulle inriktas på arbetsförhållandena inom företagen, medan företagets ekonomiska förvaltning skulle handhas av arbetarråden. Men det visade sig snart att denna "förnyelse" inte var särskilt djupgående. Efter kommunistpartiets centralkommittés nionde plenum, och Gomulkas tal om "nödvändigheten att sammankoppla arbetarråden och fackföreningarna", gjorde fackföreningsledningen på nytt anspråk på att få delta i besluten rörande produktionen. I ett av sina sista nummer (22, 1957)

ligen skulle omfatta nyckelinvesteringar, amorteringar, krediter, räntesatser för lån etc.), något som varit den centrala politiska byråkratins monopol i det centraliserade systemet. Denna ”direktörernas socialism” skulle däremot inte innebära någon förändring av arbetarnas situation i produktionsprocessen, exploateringen skulle vidmakthållas. Arbetarklassen skulle fortfarande sakna allt inflytande över det ekonomiska överskottets storlek, fördelning och användning och över produktionens sociala målsättning.

Byråkratin konsoliderar sina ställningar

På kommunistpartiets nionde plenum den 15-18 maj 1957 återkom Gomulka till frågan om förhållandet mellan arbetarråden och partiet. Han angrep ”vissa falska föreställningar rörande arbetarrådets maktbefogenheter” och konstaterade:

”Arbetarråden är inga organ för arbetarklassens politiska makt. I arbetarrörelsens historia spelade arbetardeputeraderåden⁽¹⁾ denna roll ... Hos oss är arbetarråden bara en av flera länkar i proletariats diktatur; endast i förvaltningen av industriproduktionen och inom några andra sektorer av ekonomin representerar de arbetardemokratin.”

Gomulka lade särskild vikt vid kommunistpartiets deltagande i arbetarråden:

”Företagets partiorganisation förblir som förut den ledande politiska kraften ... Partiorganisationen bör politiskt leda arbetarrådets verksamhet genom att ständigt konsultera och instruera de partimedlemmar som också är medlemmar av råden, utan att därmed kommendera eller administrativt styra råden. De partimedlemmar som tillhör råden måste sammansluta sig till partigrupper med vilka de enskilda partiorganisationernas ledningar systematiskt måste samarbeta.”

Arbetarrådets huvuduppgift skulle enligt Gomulka vara att förbättra produktionen och höja produktiviteten genom sänkning av företagets självkostnader. Förslagen att de centrala ekonomiska myndigheterna skulle avskaffas

⁽¹⁾ Gomulka syftar på sovjeterna i de ryska revolutionerna 1905 och 1917.

Under hösten 1956 hade arbetarråden börjat framstå som grunden för nya produktionsförhållanden och som stommen till en ny politisk makt. Den 19 oktober, samma dag som kommunistpartiets centralkommittés åttonde plenum inleddes, antog arbetarna i det stora stålverket i Nowa Huta utanför Kraków en resolution i vilken man förklarade att ”arbetarklassens självstyre” innebar ”överlämnandet av all makt i företagen till arbetarklassen och de arbetande massornas rätt att fatta beslut om landets framtid”. Samma dag skrev tidningen *Zycie Warszawy* att ”byråkratins passiva motstånd” måste brytas genom upprättandet av ”arbetardeputeraderåd” i städerna, provinserna och på central nivå, vilka skulle samordna de enskilda arbetarrådets initiativ. Därigenom skulle en ny form av ”statsmakt” uppstå där arbetarklassen skulle inneha den ”avgörande rollen”.

Men den utveckling som var på gång under hösten 1956 stannade snart upp. Redan i början på 1957 kunde man märka de första tecknen på denna stagnation, som berodde på en ”samverkan” mellan de centrala organens och direktörernas motstånd och rådsrörelsens egna inre svagheter. Trots att de enskilda råden försökt samordna sin verksamhet, hävdade sitt oberoende gentemot partiet och fackföreningarna, och tvingat en rad partifunktionärer och direktörer att avgå, visade sig rådsrörelsen inte tillräckligt stark eller medveten för att utsträcka sina landvinningar och åstadkomma egna lösningar. Den skilde inte på ett klart och otvetydigt sätt sina egna strävanden från målsättningarna hos byråkratins ”liberala” flygel, med Wladyslaw Gomulka i spetsen, som man såg som en slags garant för fortsatt demokratisering. (Härvidlag var det kanske av en viss betydelse att de tongivande inom de vänsteroppositionella grupper som stödde rådsrörelsen också var aktiva partimedlemmar och att kommunistiska partimedlemmar på många håll innehade en framskjuten ställning inom arbetarråden. Dessa element visade sig i avgörande grad vara ur stånd att bryta med partiideologin och dess praktiska följder och förblev alltså när allt kom omkring ”partitrogna”.) När arbetarna således bildade väpnade enheter i samband med Röda Arméns manövrer i Polen i mitten på oktober, skedde detta inte främst för att försvara och stärka arbetarråden, utan för att stödja Gomulka. Betecknande är kanske t.ex. att arbetarrådet vid bilfabriken FSO i Warszawa i första hand informerade kommunistpartiets centralkommitté om de ryska trupprörelserna. Man bör också notera att exempelvis den ovan citerade resolutionen från stålverksarbetarna i Nowa Huta som helhet var ett solidaritetsuttalande för Gomulka-fraktionen.

Statsapparaten bibehöll med andra ord ett stort mått av auktoritet och stöd i samhället och skulle heller inte komma att möta något enhetligt, organiserat

motstånd när den under 1957-58 beslagtogs, oskadliggjorde och tömde arbetarråden på deras innehåll.

Kommunistpartiets centralkommittés åttonde plenum innebar en seger för byråkratin ”liberala” flygel. Man presenterade en plattform som innehöll reformer och löften. Framför allt var det den nationella frågan, den minskade ryska dominansen över Polen, som gjorde den nya ledningen populär: ”massorna leddes att betrakta den suveränitet, som den polska byråkratin nyligen vunnit, som sin egen suveränitet”. (Jacek Kuron och Karol Modzelewski, Brev till polska arbetarpartiet), Övergivandet av tvångskollektiviseringen och omläggningen av jordbrukspolitik till mötes gick landsbygdens önskemål. Kritiken av sexårsplanen och tillkännagivandet av en ny ekonomisk politik - bl.a. ökad satsning på konsumtionsvaruproduktionen - väckte allmänna förhoppningar om förbättrad levnadsstandard. När det gällde löneförhöjningar för arbetarna motsatte sig den nya ledningen till att börja med detta under hänvisning till att man först måste öka produktionen och pressa ned produktionskostnaderna. Inför trycket från arbetarna såg sig den nya ledningen emellertid tvungen att ge vika på denna punkt. På mindre än fyra år (1956-60) uppnådde den polska arbetarklassen en reallöneökning på 30%.

Målet för byråkratin ”liberala” flygel var att mildra den sociala krisen och genom inre reformer och ekonomiska eftergifter stabilisera det existerande systemet. Industrin förfogade fortfarande över betydande reserver som skapats under den första industrialiseringsperioden och som avsetts för investeringar och man började använda dem för att avvärja det hot som förelåg mot de maktavande och inför arbetarklassens direkta påtryckningar. Härigenom fann byråkratin ett ”objektivt medel att bibehålla och stärka sin klassdominans” (Kuron och Modzelewski, a.a.).

För Gomulka och hans medarbetare kunde det naturligtvis inte komma ifråga att ge avkall på partiets överhöghet, dess absoluta maktmonopol. På ett partimöte i Warszawa den 4 november 1956 förklarade Gomulka:

”Kamrater, utvecklingen efter åttonde plenat kräver snabb handling. Genomtänkta men snabba beslut är nödvändiga, beslut som skulle göra det möjligt för alla partiorgan att ställa sig i spetsen för den mäktiga massrörelsen med dess politiska verksamhet och initiativkraft ... och leda den för att ernå ett korrekt och effektivt genomförande av partiets politik ... Vårt parti lägger stor vikt vid basorganisationerna i produktionen. Det är framför allt de som avgör hur arbetarnas självstyre kommer att fungera, hur den pla-

ekonomiska planeringen kunde avhjälpas genom några smärre justeringar och hårdare kontroll.

Teknokratin

I stor utsträckning motsvarade ekonomiska rådets förslag teknokratins intressen. I det centrala förvaltningssystemet hade de beslut som berör produktionens volym, de metoder som ska användas, valet av råämnen och produktionskostnaderna på varje företag, alltså de beslut som utgör företagets förvaltning, tillkommit den politiska byråkratin, som var den styrande klassen i samhället. Teknokraterna, d.v.s. de ekonomiska funktionärerna, företagsdirektörerna och specialisterna, saknade rätt att medverka i fattandet av beslut beträffande de mest väsentliga problemen på ”deras” företag. Deras enda roll var att utföra den centrala maktens direktiv och att i dennas namn övervaka exploateringen av arbetarna. Före 1956 hade teknokraterna varit dåligt betalda övervakare vilkas löner var mycket lägre än de som uppbars av det begränsade antalet specialiserade administratörer som var i kapitalets tjänst före kriget. Men jämsides med uppbyggandet av industrin blev teknokratin alltmer ett stabiliserat skikt, som var medvetet om sina intressen och som motsatte sig de målsättningar som byråkratin bestämt och som på samma gång, genom sina dagliga, övervakande funktioner, stod i motsatsställning till arbetarklassen. Teknokraterna ville ha bättre villkor och större privilegier och begärde en anpassning av ekonomin som mera skulle tjäna deras syften och garantera deras ställning. Medan de stalinistiskt fostrade byråkraternas primära mål var att via en centraliserad ekonomi maximalt utöka industrikapaciteten och följaktligen begränsa konsumtionen till ett minimum, eftersträvade teknokraterna en ökad orientering åt marknaden, en ökad lönevolym och lönespridning och en ökad konsumtion. De hävdade därför också kravet på decentralisering, en större självständighet för de enskilda företagen. Med detta avsåg de i verkligheten en större självständighet för företagsledningarna, d.v.s. att besluten rörande produktionen inom företagen skulle tillfalla företagsledningarna och de grupper som är lierade med dem. Teknokraternas övergång från att ha varit vanliga verkställare av administrativa order och övervakare av det avlönade arbetet till att bli verkliga innehavare av makt på företagsnivå skulle omedelbart höja deras samhällsställning och ge dem större betydelse i staten. Teknokratin, som organiserat skikt för produktionens ledning, skulle få möjlighet att påverka de allmänna ekonomiska besluten (som i det decentraliserade systemet huvudsak-

nämndes han till polsk ambassadör i USA. 1947 hade han återvänt till Polen och sedan dess troget tjänat den stalinistiska administrationen. Först under 1956 hade han åter trätt fram som förespråkare för en "liberaliserad" ekonomi. Lange biträdades av bl.a. professor Czeslaw Bobrowski (vice ordförande i ekonomiska rådet), som tjänstgjort i den polska administrationen alltsedan Pilsudski-regimens tid och bl.a. varit ambassadör i Sverige.

I juni 1957 framlade Lange och hans kolleger ett utkast till en "ny ekonomisk modell". Det dittillsvarande ekonomiska systemet hade, enligt Lange, varit en "krisekonomi" och ingen "äkta socialistisk ekonomi". Lange ansåg att detta ekonomiska system varit nödvändigt med tanke på att en tung industri snabbt behövde byggas upp och att det inte funnits någon erfaren teknisk kader. Men nu var det dags att ersätta den starkt centralstyrda planeringen med vad Lange kallade "aktiv planering". Den statliga planen skulle endast dra upp huvudlinjerna för den ekonomiska utvecklingen, bestämma nationalinkomstens fördelning mellan konsumtion och investeringar, och fördelningen av investeringsmedel på olika näringsgrenar. I övrigt skulle de enskilda företagen tillerkännas ett stort mått av självbestämmanderätt och oberoende. Pris- och lönesystemet skulle reformeras, och vinstmotivet skulle ersätta de administrativa direktiven. "Vi måste slutligen komma dithän", förklarade Lange, "att företagets räntabilitet utgör den principiella mätaren på dess effektivitet. Vi har svårigheter på detta område ... helt enkelt därför att vår prisstruktur är falsk ... Priserna bör ... framför allt återspegla produktens framställningskostnad. Är detta villkor inte uppfyllt kan det överhuvudtaget inte bli tal om någon räntabilitet." Ekonomiska rådet rekommenderade också införandet av vinstandels-system, som skulle stimulera arbetarna till ökad produktivitet. Varje företag skulle ledas av en direktör som skulle samarbeta med arbetarrådet. Lange be-tecknade arbetarråden som "hörnstenen i de politiska, sociala och ekonomiska förändringar som nu sveper fram över landet". Enligt Lange utgjorde arbetarråden och de "socialistiska företagens självständighet" en av grundförutsätt-ningarna för den "nya ekonomiska modellen". Men, som Richard Hiscocks på-pekare i Poland - Bridge for the Abyss?, tenderade Lange och hans kolleger att huvudsakligen betrakta arbetarråden som "instrument för den administrativa decentraliseringen".

De idéer Lange och ekonomiska rådet företrädde stötte på motstånd från de ortodoxa stalinistiska ekonomerna, med Eugeniusz Szyr som främste repre-sentant, som fortsatte att hålla på sina gamla principer om en centralstyrd eko-nomi och försökte hejda reformivrarna. De ansåg att eventuella brister i den

nerade förändringen av fabriksförvaltningen kommer att genom-föras. Det är därför som vi behöver största möjliga antal kamrater, med erfarenhet av politiskt arbete och trogna socialismens sak, i produktionen. Där kommer de att bli till verkliga arbetare och le-dare för arbetarklassen."

Om partiet tidigare begått misstag, menade Gomulka, kunde dessa misstag endast tillrättaläggas inom partiets ram. Gomulka hoppades kunna få nytt liv i partiapparaten genom att tillåta och uppmuntra en intern debatt. I talet den 4 november sa han:

"Partiet måste styra demokratiseringsprocessen ... Kränkning av denna princip skulle oundvikligen leda till en förvrängning av de-mokratiseringsprocessen och till återupplivande och aktivering av reaktionära strömningar, representerade av reaktionära och kapi-talistiska element, som är fientliga mot folkstyret ... Partiet måste vara och kommer att vara monolitiskt uppifrån och ned för att kunna förverkliga de uppgifter som utstakades av åttonde plenat ... Den intensiva och grundliga kritiken av våra tidigare misstag och av enskilda kamraters verksamhet måste huvudsakligen syfta till att konsolidera partiets makt och enhet."

Och i ett tal Gomulka höll i Katowice i december 1956 hette det:

"Vår demokratisering har vissa bestämda gränser ... (den syftar) framför allt till att ge partimedlemmarna möjlighet att inom par-tiet välja de personer som de har störst förtroende för ... genom demokratin kommer således ibland fel personer att utses och vär-defullt folk förkastas, men detta kommer bara att vara av övergå-ende, provisorisk, tillfällig natur. En värdelös person kommer förr eller senare att avsättas av samma partimedlemmar, och en bättre person kommer att väljas i hans ställe."

Eller som Gomulkas chefsteoretiker, utbildningsminister Wladyslaw Bien-kowski, uttryckte saken på en presskonferens för utländska journalister:

"Oktoberperioden försvagade partistyret, men det kommer att för-stärkas genom demokratisering. Partifunktionärer bör nu väljas i fria val. Vi vill inte ha några apparatchiks."

Men för ledningen i Warszawa visade sig denna demokratisering snart ha vissa negativa effekter. Den tenderade att allvarligt försvaga partiets monolitism. Denna fara kunde endast undanröjas genom att man åter överlämnade kontrollen till de apparatchiks som Bienkowski förklarar som icke önskvärda.

Gomulka och den ungerska revolutionen

Revolutionära kriser har alltid haft internationell karaktär. Händelserna 1956 var därvid inget undantag. Men den revolutionära utvecklingen i Polen hejdades eftersom byråkratin då förfogade över ekonomiska och sociala reserver vilket gjorde det möjligt att lösa krisen genom reformmanövrer. I Brev till polska arbetarpartiet menar Jacek Kuron och Karol Modzelewski att revolutionens uppbromsning i Polen också gjorde det möjligt för de kommunistiska statsbyråkratierna att fördröja utvecklingen av en revolutionär situation i Tjeckoslovakien och Sovjetunionen och isolera och krossa revolutionen i Ungern, där ju rådsrörelsen under några veckor var den enda effektivt fungerande makten i landet.

När den ungerska revolutionen bröt ut, delvis som en följd av händelseutvecklingen i Polen, organiserade arbetare, studenter och intellektuella stora demonstrationer runtom i Polen till stöd för ungrarnas kamp (den ungerska revolutionen gavs också stort utrymme i den polska pressen). Man samlade in pengar, kläder och läkemedel. I en del fall lyckades man också smuggla in vapen och ammunition.

Gomulka-regimen försökte dämpa denna solidaritetsrörelse. I ett uttalande den 2 november 1956 uppmanade Polska Förenade Arbetarpartiets centralkommitté befolkningen till ”lugn, disciplin, ansvarskänsla, uppslutning kring partiledningen och folkrepublikens myndigheter för förverkligandet av vår korrekta politik i denna svåra och avgörande period”. I stort sett följdes denna uppmaning. Samtidigt hoppades dock Gomulka kunna få den nya Nagy-regimen i Ungern till bundsförvant i strävandena efter en mer nationellt självständig politik gentemot Sovjetunionen. Detta, plus de mäktigt manifesterade solidaritetsyttringarna, som i viss mån var ett utslag av historiskt betingade sympatier mellan polacker och ungrare, satte sin prägel på Gomulkas första ställningstaganden till Ungern-revolutionen. I Polen under Gomulka (publicerad 1959) skriver Wieslaw Patek:

”Samma dag som sovjetiska trupper invaderade Budapest den 4/11 1956, protesterade Gomulka mot främmande makters intervention

i andra länders inre angelägenheter. Under sitt besök i Moskva samma år ville Gomulka inte ändra på sina synpunkter, och i den gemensamma polsk-sovjetiska kommuniké som utfärdades, fanns inga spår av godkännande av den sovjetiska aktionen. Tvärtom förklarades i en kommentar till kommunikén, som distribuerades till partiorganisationerna i hela Polen, att ’allt tal om att den ungerska revolutionen endast var en kontrarevolutionär kupp, förberedd av imperialismens agenter, är oberättigat. En sådan tolkning är vilseledande för kommunisterna i hela världen. Sovjetunionens intervention var ett stort fel och utgjorde ett hårt slag för den internationella arbetarrörelsen’. Försiktigtvis tillade dock Gomulka att felet var stalinismens. Denna rundskrivelse betecknade kulmen på Gomulkas självständighetspolitik i Ungernfrågan; sedan dess har han alltmer följsamt gått i Chrusjtjjevs fotspår. I september 1957 röstade Polen i FN mot ett fördömande av Sovjetunionens ingripande i Ungern, och under sitt besök i Budapest 1958 förklarade Gomulka att den sovjetiska interventionen varit nödvändig och berättigad, och att den företagits i det ungerska folkets och i övriga socialistiska staters intresse. Vid samma tillfälle lär Gomulka ha erhållit en försäkran, att Imre Nagys liv skulle skonas. Desto större blev överraskningen vid meddelandet om dennes arkebusering - på 10 dagar kom ingen polsk kommentar varken i press eller i radio.”

”Ny ekonomisk modell”

I slutet på 1956 inrättade den polska regeringen ett ”ekonomiskt råd”, bestående av 36 personer. Det hade ingen beslutanderätt utan skulle fungera ’som en slags ”hjärntrust”, knuten till den statliga plankommissionen (med politbyråmedlemmen Stefan Jedrychowski som ordförande), som hade hand om den ekonomiska planeringen. Plankommissionens beslut hade tidigare täckt så gott som alla sidor av ekonomin, men dess verksamhet skulle nu inriktas på ”allmän och långsiktig planering”.

Centralkommittéledamoten Oskar Lange blev ordförande i det ”ekonomiska rådet”. Lange hade redan i slutet av 30-talet presenterat en teori för ”marknadssocialism” eller ”konkurrenssocialism”. 1939 hade han emigrerat till USA och tjänstgjort som professor i ekonomi vid universitetet i Chicago. 1944 ut-

Ingemar E Nilsson
Arbetarråden i Polen och Ungern
1976

sv.anarchistlibraries.net

ässjorna i gång. Det är ett utmärkande drag för de ungerska arbetarnas sinnesart, att de anställda till varje pris ville rädda sina företag. I glasbruken till exempel såg de till, att materialet inte stelnade under arbetsnedläggelsen. Detta faktum bär vittne om den övertygelse arbetarna hyste, att verkstäderna hädanefter skulle vara deras egen arvedel.”

Inom arbetarråden fördes diskussioner om löner, priser, pensioner, arbetsförhållanden, hur produktionen skulle organiseras, hur man skulle förenkla administrationen och hur alla arbetare skulle kunna erbjudas arbetsmöjligheter. Man diskuterade också omvandlingen av det ekonomiska systemet. Generellt förordade man att produktionsmedlen skulle förbli samhällets egendom, men att industrin skulle decentraliseras, att företagen skulle tillerkännas ett stort mått av autonomi och drivas av fritt valda arbetarråd. Vid ett möte den 31 oktober med delegater från arbetarråden i 24 storföretag behandlade man bl.a. frågan om ”arbetarrådets grundläggande rättigheter och funktioner”. I den resolution som antogs förklarades att arbetarrådets uppgift bl.a. skulle vara att besluta om produktionsplaner, exportavtal, löner och krediter, att ha hand om anställande och avskedande av all företagspersonal och att således också tillsätta företagets direktörer, som skulle vara ansvariga inför arbetarråden.

På landsbygden påbörjade bönderna en omfördelning av jorden. Tvångsveranssystemet avskaffades. Bönderna önskade en fri jordbruksekonomi. Ingen jord skulle återlämnas till de forna godsägarna. Bönderna skulle ha rätt att ansluta sig till eller lämna kollektivjordbruken (kolchozerna) allt efter egen önskan. Kollektivjordbruken fortsatte i många fall att verka, men de hade nu övertagits av demokratiskt valda arbetarråd efter att statsfunktionärerna drivits bort. ”Detta tyder på att vissa bondegrupper var medvetna om det kollektiva arbetets fördelar trots den utsugning de drabbats av under Rákosi-regimen.” (Andy Anderson, Ungern 56)

De revolutionära råden tog över administrationen av sina respektive områden, skötte distributionen av nödvändiga varor och livsmedel till befolkningen och samlade bl.a. in läke- och livsmedel till de stridande i Budapest. Bönderna visade att de var beredda att förena sig med arbetarklassen i dess kamp för socialistiska mål och försåg arbetarna i städerna med gratis livsmedel. Fr.o.m. den 30 oktober skickade t.ex. det revolutionära rådet i Jászberény, i samarbete med bönderna i området, nästan 10 ton livsmedel varje dag till befolkningen i Budapest.

De revolutionära råden i Budapest tog, tillsammans med Internationella Röda Korset och Ungerska Röda Korset, hand om fördelningen av livsmedel och andra gåvor från landsorten och utlandet, och skötte distributionen av läkemedel till sjukhusen. De revolutionära råden och arbetarråden i Budapest började reparera de bostadshus, sjukhus och fabriker som skadats under striderna med Röda Armén. I början på november hade man lyckats få de offentliga kommunikationsmedlen att fungera igen.

Parti- och fackföreningsledningens reaktion

Inte förrän på revolutionens fjärde dag, den 26 oktober, efter att partiets förstesekreterare, Ernő Gerő, ersatts av János Kádár och ett nytt partiprogram antagits, tog kommunistpartiets ledning ställning till upprättandet av arbetarråd. I en resolution utfärdad av centralkommittén hette det:

”Centralkommittén förordar val av arbetarråd i fabriker genom fackföreningarnas förmedling. För att uppfylla arbetarklassens berättigade materiella krav måste löneförhöjningar genomföras inom ramen för våra finansiella möjligheter. Därvid måste de största ansträngningar göras för att först och främst höja lönerna för de lägst betalda grupperna.

Arbetarråden bör besluta om alla frågor som rör produktion, förvaltning och företagsledning. Arbetarrådet bör utse ett rådgivande utskott med uppgift att bistå företagets verkställande direktör.

Det kommer att åligga arbetarrådet att göra upp produktionsplanen för företaget samt att utarbeta och genomföra en reform av företagets lönesystem. Arbetarrådet föranstaltar om investeringar, reparationer och sociala förmåner. Arbetarrådets mest angelägna uppgift är emellertid att säkerställa ordning och disciplin i fabriker. Genom att organisera arbetarråd för försvar av företagen kan vår arbetarklass stödja regeringen och partiets nya politbyrå i upprättandet av ordningen samt påbörjandet av uppbyggnadsarbeten under nya betingelser.”

Partiledningen förutsatte alltså att fackföreningarna skulle organisera valen till arbetarråden. Vid den här tidpunkten hade fackföreningarna helt och hållet försatts ur funktion. Endast de centrala fackliga organen fungerade

fortfarande. På morgonen den 26 oktober offentliggjorde den ungerska LO-ledningen ett nytt politiskt och ekonomiskt program. Senare samma dag utfärdade man en resolution angående arbetarråden. Här förklarades inledningsvis: "Fackföreningarnas landsråd uppmanar arbetarna och tjänstemännen att börja organisera självförvaltningen och välja arbetarråd i fabriker, företag och gruvor." Man förordade att arbetarrådet skulle väljas av samtliga anställda i företaget och att förslag på kandidater helst borde inlämnas till företagskommittén. Man föreslog också att arbetarråden, allt efter företagets storlek, skulle ha mellan 21 och 71 medlemmar. Arbetarrådet skulle besluta i alla frågor som rörde företagets produktion och administration. Som exempel på arbetarrådets uppgifter nämndes bl.a.: utarbetande av företagets produktionsplan, fastställande av löner, beslut om fördelning av investeringar och vinstandelar, anställande och avskedande av personal. Arbetarrådet skulle vara ansvarigt inför "staten och alla arbetare". Man föreslog vidare att arbetarrådet skulle utse en styrelse med mellan 5 och 10 ledamöter som skulle sköta företagets löpande ärenden i enlighet med arbetarrådets direktiv. "Arbetarrådets främsta uppgift", hette det i resolutionens avslutande del, "är för närvarande att säkerställa ordning och disciplin i företagen och tillse att produktionen återupptas."

Den 27 oktober utfärdade Fackföreningarnas landsråd en ny resolution:

"Arbetare! Arbetarklassens önskan har uppfyllts. Företagen kommer att förvaltas av arbetarråd. Detta fullbordar den process genom vilken fabriker övergår i folkets ägo. Arbetare, tekniker! Ni kan nu betrakta företagen som helt och hållet era egna. Fr.o.m. nu förvaltar ni dem själva. Den övercentraliserade förvaltning av industrin som hittills varit förhärskande kommer att upphöra liksom de missförhållanden som den medförde. Ett stort ansvar vilar på arbetarråden. Därför måste ni välja medlemmar till råden med stor omsorg och bland de bästa, mest erfarna arbetarna. Den nya regeringen kommer att höja lönerna för de lägst betalda grupperna. Ju snarare ni sätter igång produktionen i fabriker och ju bättre våra arbetarråd fungerar, desto snabbare kan lönerna ökas och desto större kommer ökningarna att bli. Stöd därför den nya ungerska regeringen i dess ansträngningar att bygga upp ett socialistiskt, fritt och demokratiskt Ungern."

Dessa resolutioner var den officiella formen av åtgärder som parti- och fackföreningsledningen vidtog för att kunna behålla sina positioner och kom-

ma ur skottfältet genom att framställa sig som initiativtagare till rörelsen. Man betraktade självförvaltningen i första hand som en slags politisk eftergift för att neutralisera arbetarklassens revolutionära verksamhet. Man framhöll självförvaltningens betydelse när det gällde att utveckla ekonomin, stärka arbetsmoralen och höja levnadsstandarden. Man yrkade på att arbetarråden skulle erkänna regeringen och försökte förgäves vinna inflytande över valen till arbetarråden och snabbast möjligt få slut på den spontana generalstrejken. Men kommunistpartiet och fackföreningsledningen hade varit instrument för det totalitära system mot vilket kampen riktades. De var därför misskrediterade och hade ingen möjlighet att styra rörelsen. Arbetarråden avvisade försöken till förmynderskap och fortsatte att föra en självständig politik; ” ... arbetarråden skapades under en kritisk tid, då man inte kunde påtvinga arbetarna någonting... de enda kandidater som valdes var de som arbetarna själva föreslagit.” (Pologne-Hongrie 1956)

Nagy-regeringen och arbetarråden

Från revolutionens första dag hade en sant proletär rörelse kommit till uttryck i det spontana bildandet av råd över hela landet. Råden var den ungerska revolutionens ryggrad, en framväxande demokratis levande organ. Den verkliga makten i landet, fram till det andra ryska angreppet den 4 november, låg i deras händer. Råden beväpnade de stridande, organiserade livsmedelsförsörjningen och fastställde, genom sina politiska och ekonomiska krav, ett program för en radikal social omvandling. I den rapport om den ungerska revolutionen som en specialkommitté inom FN framlade 1957 konstaterades: ”Arbetarråden framträdde ur revolutionen som de enda organisationer som kunde uppbåda stöd från den överväldigande majoriteten av folket och som var i en sådan position att de kunde kräva att regeringen skulle förhandla med dem, eftersom de utgjorde en kraft som kunde få till stånd ett återupptagande av arbetet.”

På morgonen den 24 oktober hade Imre Nagy utnämnts till regeringschef. Nagy hade varit jordbruksminister i den första ryska marionettregeringen 1944 och senare tjänstgjort som bl.a. inrikes- och livsmedelsminister. I juli 1953 hade han övertagit statsministerposten och genomdrivit en viss ”liberalisering”. Rent konkret hade Nagys eftergifter varit tämligen små, men ledarna i Kreml beslöt dock att avlägsna honom. Han berövades sin post som statsminister i april 1955 och den gamla hårda stalinistiska politiken, förkroppsligad av Matyas Rákosi, återinfördes.

Trots att Nagy var en av grundläggarna av den kommunistiska regimen i Ungern och trots att han varit medlem av en regering och ett parti som i åratal troget utfört alla Stalins befallningar, hade Nagy, ungefär som Gomulka i Polen, kommit att framstå som en slags symbol för en mer demokratisk och nationellt självständig socialism, främst tack vare den politik han företrädde som regeringschef 1953-55.

En av de första åtgärder Nagy vidtog, efter att den 24 oktober åter tilldelats statsministerposten, var att i ett radiobudskap mana till eld upphör och återställande av ordningen:

”Budapests folk! Jag tillkännager att alla de som, för undvikande av ytterligare blodsutgjutelse, slutar strida innan klockan 14.00 i dag och lägger ner sina vapen kommer att slippa att dömas enligt militärlagarna. Samtidigt förklarar jag att vi så snart som möjligt, med alla medel som står till vårt förfogande och på grundval av regeringsprogrammet från juni 1953, såsom jag då framlade det i parlamentet, ska genomföra den systematiska demokratiseringen av landet inom varje sektor av partiet, staten, det politiska och ekonomiska livet. Beakta vår vädjan. Upphör med striderna och säkra återställandet av lugn och ordning i vårt folks och lands framtida intresse. Återgå till fredligt och konstruktivt arbete ... Regeringen har alla möjligheter att förverkliga vårt politiska program genom att förlita sig på det ungerska folket, under kommunistpartiets ledning.”

Nagy förklarade också:

”Fientliga element som nästlat sig in bland fredligt demonstrerande ungerska ungdomar har vilselett många välmenande arbetare och fått dem att vända sig mot folkdemokratin, mot folkets makt.”

Avslutningsvis uppmanade han ungrarna att sluta upp bakom kommunistpartiet och regeringen.

Efter dessa uttalanden minskade förtroendet för Nagy. ”Hur kunde Nagy hoppas på att arbetare som stred mot ryska stridsvagnar, AVH och hela den byråkratiska apparaten helt plötsligt skulle lämna ifrån sig sina vapen ... ? Just då hade arbetarna och studenterna tvärtom all orsak att intensifiera sin kamp ... Det kanske stämmer, att Nagy var den som var mest human och liberal inom den ungerska kommunisthierarkin. Men han satt fast i vissa idéer som var

oförenliga med folkets längtan efter en fundamental politisk och ekonomisk förändring ... Det enda Nagys första tal åstadkom var att det stärkte de flesta revolutionärers beslutsamhet att fortsätta kampen.” (Anderson, a.a.) Nagy tvingades dock snart inse den landsomfattande rörelsens styrka. Fr.o.m. 25 oktober fördes intensiva förhandlingar mellan regeringen och delegationer från de olika råden i Budapest och landsorten. I de krav råden framlade ingick i allmänhet:

- de ryska truppernas fullständiga tillbakadragande;
- Ungerns utträde ur Warszawa-pakten;
- AVH:s avskaffande;
- allmän amnesti för alla upprorsmän;
- yttrande-, tryck-, religions- och föreningsfrihet;
- höjda löner och pensioner;
- oberoende fackföreningar;
- strejkrätt;
- omvandling av statens centrala planeringssystem och ekonomiska förvaltning;
- erkännande av arbetarråden;
- arbetarförvaltning av fabriker och industrier;
- en ny jordbrukspolitik;
- en provisorisk koalitionsregering under Imre Nagys ledning;
- avskaffande av enpartisystemet;
- fria val.

Arbetarråden ansåg det vara regeringens uppgift att lösa de politiska frågor som sammanfattades i deras krav. Arbetarråden innehade en politisk roll, men det förefaller som om de menade att detta bara skulle vara rent tillfälligt. Trots att råden utgjorde den enda egentligt fungerande makten i landet och i slutet på oktober i praktiken redan upprättat ett federativt rådssystem (då förekom också diskussioner om bildandet av ett ”centralt råd” för hela Ungern, bestående av demokratiskt valda delegater från arbetarråden i Budapest och landsorten), försökte de samtidigt själva åstadkomma ett tillstånd av ”dubbelmakt”. Av allt att döma förordade de att den politiska representationen skulle vara en sak för de politiska partierna, att fackföreningarna, som skulle vara oberoende av partierna, skulle ha hand om försvaret av arbetarklassens ekonomiska intressen och att arbetarråden skulle överta förvaltningen av landets samlade produktion.

Även om rådets program varierade avsevärt så tycks den uppfattning som t.ex. framförs i ”Les Conseils Ouvriers de la Revolution” (Socialisme ou Bar-

barie nr. 21, 1957), att arbetarråden eftersträvade att slå sönder statsapparaten och helt och hållet ersätta den med ett rådssystem - d.v.s. med ett system där råden inte bara skulle leda produktionen utan överta organisationen av hela samhällslivet - alltså inte vara helt riktig. Det är emellertid, som Kaj Håkansson påpekar i Socialism som självstyre, viktigt att komma ihåg att en rörelse av det här slaget inte endast kan bedömas utifrån de uttalade målsättningarna. Sättet att organisera sig kan i handling innehålla en långt radikalare kritik av existerande sociala förhållanden än den medvetet formulerade teorin eller de framställda kraven: ”Handlingen kan vara långt mer radikalt ifrågasättande och därigenom riktad mot ett framtida tillstånd än det program man omfattar.”

Kraven på flerpartisystem och fria val, alltså en parlamentariskt grundad regering, uppstod som följd av de bittra erfarenheterna under tio års stalinistiskt styre. Inte endast högerpartierna, utan även alla politiska riktningar bland själva arbetarklassen, hade undertryckts. I jämförelse med de förhållanden som existerade i det av Ryssland dominerade Ungern, framstod många av de politiska institutionerna i väst som demokratiska dygdemönster. Även inom kommunistpartiet hade all opposition strypts. Avfallingar från partilinjerna hade säkerhetspolisen tagit hand om. ”Under sådana förhållanden har demokratiska paroller en explosiv verkan. De var ett stort steg framåt ... Arbetarna förblindades inte av borgerlig ideologi; medan de stödde breda demokratiska rättigheter, stred de också för sina egna rättigheter. Arbetarna ville inte veta av några fler val i vilka kommunistpartiet tvingade fram en enda lista med kandidater och där utgången var bestämd på förhand. De ville själva välja sina egna representanter. De ville att enpartisystemet skulle avskaffas. De hade sett det leda till undertryckandet av alla åsiktsriktningar och grupperingar som inte stod i överensstämmelse med de uppfattningar som spreds av dem som kontrollerade staten. De ville ha friheten att organisera sig själva. Det kan inte betvivlas att en sådan frihet skulle ha lett dem till att fatta medvetna val mellan en rad revolutionära partier och grupper och fått dem att förkasta både borgerliga och byråkratiska partier, som kunde ha hotat deras frihet. Deras reaktioner var välgrundade.” (Anderson, a.a.)

Även om de ungerska arbetarna fortfarande såg det som en uppgift att finna ”män med god vilja”, som de kunde hysa förtroende för - och alltså överlämna den ”politiska representationen” åt partierna -, visade de ändå att de var medvetna om bristerna i detta synsätt. De avvisade idén att produktionen skulle planeras oberoende av dem liksom statsbyråkratins ”rätt” att uppifrån utfärda instruktioner. ”Genom sina krav på erkännande av deras autonoma organisationer (fria, demokratiskt valda och verkligt representativa för klassen) ville

de utvidga och befästa den makt de redan hade. De var kanske inte medvetna om följderna av sina krav och den potentiella makt de hade för att tvinga igenom dem, men tendensen var ändå klar. De var inte längre beredda att i sina vardagsliv och i sina arbeten förbli blott och bart verkställare.” (Anderson, a.a.)

Inför det väpnade motståndets framgång, generalstrejken och arbetarrådets växande styrka, tvingades Nagy avge löften om att uppfylla arbetarrådets krav. Den 25 oktober hade han tillkännagett att den ungerska regeringen skulle ”ta initiativ till förhandlingar om relationerna mellan Ungerska Folkrepubliken och Sovjetunionen - bl.a. beträffande tillbakadragandet av de sovjettrupper som är stationerade i Ungern - på grundval av ungersk-sovjetisk vänskap, proletär internationalism, kommunistpartiernas och de socialistiska ländernas likställighet, och nationellt oberoende. Jag är övertygad om att ungersk-sovjetiska relationer uppbyggda på denna grundval kommer att utgöra ett fast underlag för en uppriktig och sann vänskap mellan våra folk, för vårt nationella framåtskridande och vår socialistiska framtid. Återkallandet av sovjetstyrkorna, vilkas ingripande i striderna var nödvändigt för att försvara vår socialistiska ordnings livsviktiga intressen, kommer att äga rum utan dröjsmål efter att lugn och ordning återställts.”

Den 28 oktober gav Nagy i ett radiotal besked om att ”den ungerska regeringen kommit överens med Sovjetregeringen om att sovjetstyrkorna omedelbart ska dra sig tillbaka från Budapest”. Han lovade också att AVH skulle upplösas och att regeringen skulle ”vidta åtgärder för att uppfylla arbetarklassens berättigade krav”. Han förklarade att regeringen ”välkomnar arbetarnas ansträngningar att utvidga demokratin inom företagen, och godkänner bildandet av arbetarråd” och att den ”stöder de nya organ för demokratiskt självstyre som uppstått på folkets initiativ och kommer att sträva efter att ge plats åt dem i det administrativa maskineriet”.

Den 30 oktober meddelade Nagy att enpartisystemet avskaffats och att en koalitionsregering bildats, bestående av representanter för koalitionspartierna från 1945: kommunistpartiet, småbrukarpartiet, nationella bondepartiet och socialdemokraterna. Nagy uppgav att regeringen vädjat till det ryska högkvarteret om att sovjettruppernas tillbakadragande från Budapest-området omedelbart skulle påbörjas. Han upprepade att regeringen ”erkänner de demokratiska, autonoma organ som under revolutionen uppstått på lokal nivå, att den förlitar sig på dem och ber om deras stöd”.

Röda Armén hade börjat dra sig tillbaka från Budapest den 28 oktober, men det visade sig snart att det bara var fråga om en omgruppering av styrkorna. Samtidigt började nya ryska trupper välla in i landet från nordöst. Så snart de

”Om verkstadsråden fungerar tillfredsställande kan de bli en viktig faktor när det gäller att stärka proletariats diktatur och reformera ekonomin. De kan också spela en viktig roll i försvaret av den socialistiska egendomen.”

Arbetarna förhöll sig tämligen likgiltiga till dessa ”verkstadsråd”. Parti- och fackföreningsorganen försökte förklara detta med att arbetarna var dåligt informerade om verkstadsrådets befogenheter. I själva verket hade dekretet om verkstadsråden tillkännagetts i alla industriföretag och publicerats i en rad tidningar.

”Verkstadsråden” skulle tjäna som ett substitut för de självförvaltningsorgan, arbetarråden, som den ungerska arbetarklassen skapat under revolutionen. Arbetarna kunde dock inte utöva något som helst inflytande över verkstadsråden och deras verksamhet. Inte ens när det gällde den tredjedel av verkstadsrådet som skulle väljas av företagets anställda, kunde arbetarna få in sina egna representanter eftersom valen förblev kontrollerade av parti- och fackföreningsbyråkratin.

revolutionära råden i nordöstra Ungern fick kännedom om dessa ryska truppörelser informerade de alla de andra råden i landet. Ryssarna utfärdade ett tillkännagivande om att de trupper som gått in i Ungern bara var där för att ”täcka återtåget”.

På sitt konstituerande möte den 30 oktober hade Transdanubiens Nationalråd krävt att regeringen skulle ge tillförlitliga garantier för uppfyllandet av löftena rörande de sovjetiska styrkornas tillbakadragande. På sitt andra möte, på morgonen den 1 november, krävde Transdanubiens Nationalråd att de sovjetryska förstärkningarna omedelbart skulle dras tillbaka och att alla ryska trupper skulle ha lämnat landet före årets slut. Försöken att få till stånd ett tillbakadragande misslyckades, och i ett kort radiotal på kvällen den 1 november meddelade Nagy att Ungern utträtt ur Warszawa-pakten.

Fackföreningsledningen ombildas

Den 30 oktober ombildades Fackföreningarnas landsråd till ”De fria fackföreningarnas landsråd” efter att stalinisterna avsatts från sina poster. Ledningen övertogs av en ”provisorisk exekutivkommitté”. I dess proklamation hette det:

”Ungdomens och arbetarklassens ärorika revolution har blivit det ungerska folkets och hela nationens revolution. Denna vårt folks nationella revolution har lyckats störta de byråkratiska lakejernas herravälde som tjänade utländska intressen. De stalinistiska ledarna har sopats bort av stormen. Fabrikerna har nu oåterkalleligen övergått i arbetarnas händer. Revolutionen har också möjliggjort fackföreningarnas befrielse. Fackföreningarna, oberoende av allt parti- och regeringsinflytande, kan nu utvecklas till kamporganisationer som konsekvent tillvaratar arbetarnas intressen.

På rekommendation av De fria ungerska fackföreningarnas revolutionsråd har styrelsen för Fackföreningarnas landsråd upplösts med omedelbar verkan och en provisorisk exekutivkommitté bildats i vilken också alla tidigare fängslade företrädare för arbetarrörelsen ingår. Exekutivkommittén uppmanar arbetarna att på grundval av äkta facklig demokrati hålla nya fackföreningsval överallt där de inte godkänner företagskommittéernas sammansättning.

Arbetare, organiserade arbetare! Det har blivit till ett allmänt nationellt krav att vi inte ska återuppta arbetet så länge sovjetiska trupper är kvar i Budapest. Regeringen har lovat att de sovjetiska trupperna skall dras tillbaka. Vi kräver av regeringen att den genast och eftertryckligt påbörjar förhandlingar med SSSR:s regering om de sovjetiska truppernas omedelbara tillbakadragande från hela landet och att den offentliggör den fastställda tidpunkten för detta tillbakadragande.

Vi har våra ungdomar och våra arbetare att tacka för att fabrikena och verkstäderna nu verkligen tillhör oss. Nu ankommer det på oss att försvara fabrikena och vår revolutions ärofulla landvinningar, i nödfall med vapen i hand.”

Den ”provisoriska exekutivkommittén” tillkännagav också att de ungerska fackföreningarna skulle lämna Fackliga Världsfederationen och förklarade sig villig att ”underhålla förbindelser med alla internationella fackföreningsorganisationer i syfte att främja arbetarsolidariteten på det internationella planet”. I landsrådets ”provisoriska exekutivkommitté” ingick flera f.d. fackföreningsledare som suttit i fängelse under Rákosi-regimen, t.ex. socialdemokraterna Ödön Kisházi, Miklós Vas-Witteg, Vilmos Zentai och kommunisten Miklós Somogyi.

I en resolution den 31 oktober tog Fria fackföreningarnas landsråd upp frågan om förhållandet mellan företagskommittéerna och arbetarråden:

”Enligt vår uppfattning och de hittills gjorda erfarenheterna är arbetarrådet det högsta organet, överordnat fabriksdirektören. Det leder på ett ansvarsfullt sätt företagets hela produktion, bestämmer lönerna, anställer och avskedar personal. Arbetarrådet ger direkt uttryck för det faktum att arbetarna är de ansvariga innehavarna av sina företag. Den fackliga företagskommittén är inte det styrande organet, utan utövar en kontrollerande funktion, bistår arbetarrådet och framlägger förslag. Företagskommittén är en organisation för tillvaratagande av arbetarnas intressen. Huvudvikten i företagskommitténs verksamhet ligger på intresserepresentationens och det kulturella arbetets område.

Säkerligen kommer det att uppstå debatter mellan arbetarrådet och företagskommittén. Denna diskussion kommer emellertid att

Hur Ungerska Socialistiska Arbetarpartiet tänkte sig denna ”utvidgning av företagsdemokratin” klargjordes i septembernumret av partiets teoretiska organ Társadalmi Szelmé:

”Det är förvisso riktigt att demokratisera fabrikena, men arbetarråden är olämpliga för denna uppgift. Utvidgningen av företagsdemokratin nås bäst genom ett system av verkstadsråd, vilka leds av fackföreningarna så att Arbetarpartiets avgörande inflytande på företagsförvaltningen säkerställs.”

Den 30 september 1957 sände regeringen ut ett dekret som förkunnade att arbetarråden omedelbart skulle upplösas. En och en halv månad senare, den 17 november, utfärdade regeringen och ungerska LO ett gemensamt dekret i vilket det hette att arbetarråden skulle ersättas av ”verkstadsråd”.

”Verkstadsråd” skulle, hette det, inrättas i varje statligt industriföretag (dock inte i några andra former av företag). De skulle, allt efter företagets storlek, bestå av mellan 15 och 121 medlemmar. Fackklubben skulle samtidigt vara ordförande i verkstadsrådet. Företagets direktör, chefsingenjören, företagets partisekreterare och sekreteraren i företagets kommunistiska ungdomsorganisation skulle utgöra ”permanenta medlemmar”. I övrigt skulle två tredjedelar av verkstadsrådet bestå av fackföreningsfunktionärer, som tillsattes uppifrån. Den resterande tredjedelen skulle väljas av företagets anställda. Det förklarades att även andra än fackföreningsmedlemmar skulle kunna väljas till medlemmar av verkstadsrådet. Förutsättningen för medlemskap var ”oförvitlighet”, ”trohet mot folkrepubliken” och minst två års anställning i företaget. Kraven på ”oförvitlighet” och ”trohet mot folkrepubliken” innebar i praktiken att den som t.ex. dömts för aktivt deltagande i revolutionen, eller för oppositionell verksamhet överhuvudtaget, inte hade någon möjlighet att bli medlem i verkstadsrådet.

Verkstadsrådet skulle sammanträda minst en gång i kvartalet. Det ålåg fackföreningen att sammankalla till dessa möten, som skulle hållas efter arbetstid. Under tiden mellan verkstadsrådets möten hade fackklubben rätt att fatta beslut i verkstadsrådets ställe.

Officiellt hette det att verkstadsrådets uppgift var att kontrollera och avge utlåtanden om företagets ekonomiska verksamhet, investeringar, löneutbetalningar till arbetarna och andra ekonomiska frågor. De skulle också ha beslutanderätt över fördelningen av vinstandelar och över en del sociala frågor. György Varga, ungerska LO:s sekreterare, förklarade vilken roll verkstadsråden skulle kunna tänkas spela:

Men i en artikel två veckor senare, den 4 maj, klagade Népszabadság över att kommunisternas verksamhet fortfarande mötte svårigheter i en del fabriker och att partimedlemmar utsattes för ”diskriminering”. Tidningen klagade också över att många kommunister som avlägsnats från sina poster under ”kontrarevolutionen” ännu inte återinsatts. I rättvisans namn, skrev Népszabadság, måste de kommunistiska ledare och de ledare som, även om de inte är kommunister, förblivit folkrepubliken trogna, återinsättas medan de som sympatiserade med eller inte bekämpade kontrarevolutionärerna inte får tillåtas stanna kvar på sina poster.

På nationalförsamlingens sammanträden den 10 och 11 maj sammanfattade Kádár situationen i Ungern. Han behandlade inte arbetarrådets roll, men gjorde en del uttalanden rörande arbetarnas missnöje och förklarade:

”Enligt min mening är ledarnas uppgift inte att verkställa massornas önskningsar ... ledarnas uppgift är att klargöra massornas intressen ... Under den senaste tiden har vi stött på det fenomenet att vissa kategorier bland arbetarna har handlat mot sina egna intressen och i så fall är det ledarens plikt att företräda massornas intressen och att inte mekaniskt verkställa deras felaktiga idéer. Om massornas önskningsar inte sammanfaller med framåtskridande så måste man leda massorna i en annan riktning.”

”Verkstadsråd”

Mellan januari och juni 1957 byttes arbetarnas egna representanter i arbetarråden ut mot partifolk: ”förut diskuterade arbetarna öppet och allsidigt vem de skulle välja; den enda fråga som nu ställs beträffande kandidaterna till arbetarråden är huruvida de rättar sig efter systemet eller inte” (United Nations: Report of the Special Committee on the Problem of Hungary). Arbetarrådets verksamhet förändrades och kom att stå i fullständig motsättning till de syften för vilka de upprättades. På Ungerska Socialistiska Arbetarpartiets konferens den 26 till 28 juni beslöts att arbetarråden skulle underordnas de regeringstrogna fackföreningarna. I resolutionen hette det:

”Med hänsyn till en ytterligare utvidgning av företagsdemokratien och till arbetarrådets framtid måste vi överväga att tilldela fackföreningarna en ännu viktigare roll...”

vara fruktbarande. Den kommer att tjäna hela arbetarklassens intressen. Aldrig någonsin får det i framtiden förekomma att fackföreningarna inte debatterar med företagsdirektören eller arbetarrådet när det gäller försvaret av arbetarnas rättigheter och berättigade krav.”

Efter landsrådets ombildning inleddes ett visst samarbete mellan arbetarråden och fackföreningsledningen. Den 1 november ägde två sammanträden rum mellan, å ena sidan, regeringen och, å den andra, representanter för De fria fackföreningarnas landsråd, arbetarråden vid Budapests storföretag samt flera andra revolutionära organisationer. Vid dessa sammanträden diskuterades den ”allvarliga situation” som uppstått genom den landsomfattande strejken. Den 2 november uppmanade arbetarråden vid 17 storföretag i Budapest, samt transportarbetarna och råden i Budapests 13:e, 14:e och 15:e distrikt, alla ungerska arbetare att återuppta arbetet. Man ansåg att regeringen uppfyllt ”det ungerska folkets huvudkrav” och förklarade:

”Det är uppenbart att en fortsatt strejk skulle leda till en fullständig förlamning av vårt nationella liv och undergräva vår revolutionslandvinningar. Genom återupptagande av arbetet stärks regeringen. Med hänsyn till vårt enhälliga förtroende för den och det djupa ansvar vi känner gentemot vårt folk och vår revolution har vi beslutat att omedelbart återuppta arbetet på alla områden, och vi ber landets arbetare att ansluta sig till vår uppmaning om återupptagande av arbetet.”

I Pologne-Hongrie 1956 beskriver en medlem av arbetarrådet vid fabriken för telefonutrustning i Budapest hur situationen tedde sig inför återupptagandet av arbetet i hans företag:

”Lördagen den 3 november beslöt arbetarna att återuppta arbetet följande måndag. Under det mötet utsåg vi ledande lag för varje verkstad och vi beslöt organisera arbetet så att all ryckighet i produktionen undveks. Vid slutet av dagen skildes vi åt med förhoppningen att kunna börja arbetet två dagar därefter. Vi hade försökt undvika den ödesdigra lättsinnigheten att vilja ändra allt på en enda gång, för arbetarna visste att ett av Rákosiregimens fel var att man ständigt ersatte och förflyttade den tekniskt ledande personalen. Vi ville se hur mekanismen fungerade efter att vi

upphävt några av de poster som betraktats som viktiga. Därefter skulle vi kunna rätta till detaljfelen, avskaffa överdimensionerade kontor, avlägsna polisspioner och förse fabriken med tekniskt kvalificerad personal. Vårt mål var alltså inte att vända upp och ned på fabriken liv från den ena dagen till den andra, det gällde att säkra en lugn och gradvis övergång till normal produktion ... Arbetarrådet inrättades så att förutom ordförande och sekreterare var ingen av dess medlemmar heltidsfunktionär. Var och en av dess medlemmar skulle delta i produktionen tillsammans med de andra arbetarna och efter arbetet skulle han se till att rådet fungerade, hålla möten o.s.v. Rådsmedlemmarna skulle varje dag informera sig om de politiska händelserna, om vad som hände på fabriken och vid hans egen arbetsplats.”

Ett allmänt återupptagande av arbetet förhindrades emellertid av att Röda Armén inledde en ny attack.

Den andra ryska invasionen

Den första ryska interventionen den 24 oktober hade blivit ett fiasko för ledarna i Kreml. De hade inte väntat sig att ungrarna skulle bjuda ett så effektivt motstånd. De revolutionära förbanden hade utomordentligt snabbt bildat en militär styrka som tillfälligt neutraliserat de ryska trupperna och AVH och på en del platser också tvingat dem till reträtt. Stora delar av den ungerska armén hade anslutit sig till revolutionen. Många ryska soldater hade dessutom gått över på de ungerska arbetarnas sida. Upprorsmännens solidaritet med dessa soldater kom till synes genom att de försåg dem med livsmedel och genom att arbetarråden framförde krav på att de skulle beviljas rätt till asyl i Ungern.

Inför den andra attacken hade Kreml vidtagit grundligare förberedelser. Man hade mobiliserat stora truppstyrkor, vilka i stor utsträckning hämtades från de östra delarna av Sovjetunionen; allt som allt använde man sig av omkring 150.000 soldater, inklusive 15 pansardivisioner med 6.000 stridsvagnar. De ryska trupperna hade i förväg ockuperat en rad flygfält, järnvägar och viktiga vägförbindningar, och skurit av gränsen mot Österrike.

På morgonen den 4 november skred man till verket. Angreppet påbörjades samtidigt över hela landet, mot alla de större städerna. Efter det att de ryska trupperna inlett sitt anfall, utropade János Kádár något han kallade en

inte är fallet i dag så kommer partiorganisationerna i de stora fabriken åter att bli våra starkaste organisationer.”

I en del fabriker där arbetarråden vägrade att utföra regeringens och partiets instruktioner, ingrep regeringen, med sovjetiska trupper och AVH:s hjälp, och upplöste råden. I de flesta fall fortsatte dock arbetarråden i de enskilda fabriken att existera, men ställdes under partiets ledning. ”Vi accepterar i princip arbetarråden, men dessa måste ledas av kommunister”, som Kádár uttryckte det i ett tal i slutet på december 1956. Allt efterhand som kommunistpartiets organisationer åter fick fotfäste i fabriken, kunde de dominera valen till arbetarråden. De rådsmedlemmar som avvisade partiets ”ledande roll” bränmärktes som ”främmande och kontrarevolutionära element” och ersattes av ”kloka och pålitliga” män. ”Vi finner alltså företag”, skrev Népszabadság den 14 mars, ”där tvivelaktiga figurer är medlemmar av råden och t.o.m. anger tonen. Vi gör ingen hemlighet av vår önskan att arbetarna ska undandra dessa personer sitt förtroende och i stället stödja aktningvärda och hederliga rådsmedlemmar. Ledningen av arbetarråden måste från och med nu överlämnas till kloka och pålitliga män.”

Den 20 april hänvisade Népszabadság, i en artikel med rubriken ”Arbetarråden under kommunistisk ledning”, till de diskussioner som fördes i fabriken om arbetarråden. ”Ärligt talat, finns det fortfarande ett behov av arbetarrådens existens?”, frågade Népszabadság och menade att behovet av dessa råds existens kunde ifrågasättas med tanke på att de uppstått under ”kontrarevolutionen” och att deras målsättningar och aktiviteter fortfarande präglades av detta ursprung.

”Det är nu vår uppgift att ge dem ett socialistiskt innehåll. På senaste tiden har reningsprocessen inom arbetarråden påskyndats... de senaste månadernas händelser visar på ett övertygande sätt att arbetarråden inte kan fungera utan kommunistisk ledning. Under proletariats diktatur kan arbetarklassen inte ha någon organisation som är oberoende av partiet. Det har visat sig att varje gång som de försökt företräda arbetarnas intressen genom att motsätta sig partiet eller framhäva sin självständighet gentemot partiet så har de i själva verket varit skadliga för folket. Låt oss i detta sammanhang komma ihåg de kontrarevolutionära strejkerna som orsakade allvarliga skador. De kommunistiska aktivisterna i arbetarråden måste bli de som ser till att regeringens politik verkställs.”

Arbetarråden gjorde motstånd mot upprättandet av particeller. Den 22 december rapporterade Pravdas Budapest-korrespondent:

”På ett antal platser stöter arbetet för återupprättande och befästande av partiorganisationerna på motstånd från reaktionära element. Så har kontrarevolutionära element i maskinfabriken i Budapests 21:a distrikt, vilka nästlat sig in i arbetarrådet, avskedat sekreteraren i företagets partiorganisation och förbjudit hederliga kommunistiska arbetare att återgå till arbetet. I 17:e distriktet beslöt arbetarrådet i Kemiska fabriken att inte tillåta att någon partiorganisation bildades i företaget.”

En månad senare, den 23 januari 1957, beskrev Népszabadság läget i Budapests elektricitetsverk:

”Arbetarrådet avvisar partiorganisationens verksamhet, vägrar att ställa de erforderliga lokalerna till partiorganisationens förfogande, bjuder inte in partiorganisationen till möten och tar överhuvudtaget ingen notis om dess existens.”

Dagen därefter, den 24 januari, klagade kommunistpartiets tidningar över att det inte förekom någon ”ordentlig kontakt” mellan partifunktionärerna och arbetarna trots att det borde existera ”vänskapliga och hjärtliga relationer mellan arbetaren och hans broder, partiorganisatören.”

I slutet på december 1956 hade kommunistpartiet 103.000 medlemmar (d.v.s. lite mer än 1% av befolkningen). Antalet medlemmar var speciellt lågt i Budapests arbetardistrikt. I Csepels järnverk fanns bara 500 partimedlemmar. Det totala antalet medlemmar i Budapest var 21.000. Erbjudanden om att skydda arbetare som var medlemmar i partiet från avskedanden lyckades inte i någon högre grad öka tillströmningen. I vissa fall beordrades en fabrik eller en grupp av fabriker att öka sin partimedlemskvot. För att undvika att partiet förde in personer utifrån, beslöt arbetarna att fylla kvoten genom att dra lott mellan sig om vilka som skulle bli ”partimedlemmar”. I ett tal i början på februari 1957, erkände Karoly Kiss att det rådde svårigheter när det gällde att organisera particeller i fabriken. Han sa att ”i kolgruvorna växer partiorganisationernas styrka parallellt med produktionsökningarna. Vad beträffar de stora fabriken försvaras partiorganisationernas konsolidering i dessa företag av den fortsatta interna oredan på många platser ... Fast detta

ny ”arbetar- och bonderegering”. Denna regering utfärdade genast en proklamation där det hette att den brett ryska regeringen ”om hjälp för att likvidera de kontrarevolutionära styrkorna och återupprätta ordningen”. (I själva verket hade de ryska trupperna gått till aktion flera timmar innan Kádár-regeringen ens bildats.)

Även denna gång mötte Röda Armén ett hårt motstånd. De bittraste och mest långdragna striderna utkämpades i Dunapentele, Győr, Pecs, Miskolc samt Budapest och dess förorter. Industriområdena, arbetarkvarteren och gruvdistrikten utgjorde det väpnade motståndets huvudcentra. I Csepels stålverk och i fabriken i Ujpest, i Budapests norra del, barrikaderade sig tusentals arbetare. I Tatabánya bröt gruvarbetare och ungerska soldater upp järnvägsrälsen för att förhindra ryska trupptransporter. Som svar på den ryska militärledningens uppmaning till revolutionärerna att kapitulera, skickade nationalrådet i stålstaden Dunapentele (f.d. Sztálinváros) den 7 november ut en kommuniké i vilken det hette:

”Dunapentele är Ungerns främsta och ledande socialistiska stad. Majoriteten av dess invånare är arbetare och makten ligger i deras händer. Efter den segerrika revolutionen den 23 oktober har arbetarna bildat Dunapenteles Nationalråd och befolkningen har beväpnat sig.

Alla vår stads företag och bostadshus har vi själva byggt med egna händer. Arbetarna sörjer för ordningen i staden och kommer att försvara den mot både fascistiska övergrepp och den sovjetiska armén. Flertalet av fabriken är i drift. I vår stad finns det varken fascister eller kontrarevolutionärer.

Vi vill leva i fred med Sovjetunionen, men Sovjetunionen ska inte blanda sig i våra inre angelägenheter. Vi föreslår att fortsatta förhandlingar förs i en neutral zon.”

Den 6 november uppmanade den ryske befälhavaren de ungerska arbetarna att återuppta arbetet. De överläggningar som hölls mellan arbetarråden och den ryska militärledningen under de efterföljande veckorna kretsade huvudsakligen kring denna fråga.

I mitten av november hade militärt motstånd i större skala upphört. Spordiska strider skulle dock komma att fortsätta till långt in på 1957.

Kádár-regeringen och arbetarråden

Det 15-punktsprogram som Kádár-regeringen tillkännagav den 4 november skilde sig föga från Nagy-regeringens program. I punkt 9 förkunnades införandet av självförvaltning i företagen och i punkt 11 garanterade regeringen ”demokratiska val till administrativa organ och revolutionära råd”. Med detta program försökte Kádár vinna arbetarnas och deras organs förtroende och stöd. Men arbetarråden tog avstånd från Kádárs regering. Den betraktades som en rysk lydregering. Det enda den hade att stödja sig på var Röda Arméns stridsvagnar och bajonetter. Ett exempel på arbetarrådets avvisande hållning är den proklamation som det revolutionära arbetarrådet i staden Ozd lät publicera i sin tidning Szabad Ozd den 14 november:

”Nej! Arbetarklassen vill göra det klart för Kádár och hans kumpaner att den aldrig på något sätt kommer att samarbeta med förrädare.

Arbetarna i Ozd, Diösgyör, Kazincbarcika, Borsodnádás och Salgotarján är orubbliga och eniga i sitt motstånd mot Kádár och hans anhang. Överallt leds strejken av de demokratiskt valda arbetarråden, som åtnjuter arbetarnas fulla förtroende. Många rådsmedlemmar har sedan 30-40 år tillbaka aktivt tjänat arbetarrörelsen. Många av dem är kommunister. Till exempel vi, det revolutionära arbetarrådet i Ozd.

Kádár och hans kumpaner måste så småningom inse att deras planer slagit fel. Överallt stöter de på det häftigaste motstånd. Vårt folk kommer aldrig mer att låta sig behärskas av en regering som inte uttrycker dess vilja. Revolutionens kraft och ideal har väckt de arbetande miljonerna. Dessa miljoner väntar sig att deras berättigade krav ska uppfyllas.

Kádár måste tala uppriktigt och ärligt till folket och ge en godtagbar ursäkt för sitt handlande. Han måste besvara sig med att förklara vad han kan och inte kan göra. Men han bör aldrig försöka att i befolkningens ögon återställa sin och sin grupps heder ty detta är omöjligt och tjänar ingenting till.”

Trots det militära nederlaget var den ungerska revolutionen inte besegrad. Arbetarrådets styrka tilltog snarare. I flera veckor begagnade de sig av

som utfärdades klargjorde att fackföreningarnas ställning skulle vara överordnad arbetarrådets. En resolution om ”aktuella problem och uppgifter”, som antogs av kommunistpartiets centralkommitté den 26 februari 1957, återgav den officiella attityden till fackföreningarna:

”Vi har förkastat de reaktionära kraven på att fackföreningarna ska vara ’oberoende’ av både partiet och arbetar- och bonderegeringen och att det ska vara tillåtet att strejka mot arbetarstaten.”

Under vårens lopp utarbetades nya fackföreningsstadgar och undertrycktes alla oppositionella tendenser. I maj 1957 angrep ungerska LO:s generalsekreterare, Sándor Gáspár, häftigt ”kontrarevolutionen” i oktober och tillade att det gångna halvåret visat att fackföreningarna var i stånd att vidmakthålla sin enighet och motstå ”kontrarevolutionens” attacker. Han förklarade vidare att fackföreningarna stödde återinförandet av produktionsnormer, ackord och ”socialistisk tävlan”.

Particellerna och arbetarråden

En av de första åtgärder arbetarråden vidtog var att upplösa kommunistpartiets celler på arbetsplatserna. Efter Kádár-regimens upprättande försökte arbetarråden få garantier för att inga partiorganisationer skulle få tillstånd att verka på arbetsplatserna. ”Att kräva avskaffande av partiorganen inom fabriker”, förklarade Kádár vid det första sammanträdet med Budapests Centrala Arbetarråds representanter, ”är en klart kontrarevolutionär målsättning ... Det finns inget annat kommunistparti i hela världen som inte har en fabriksorganisation ... Kommunistpartiet kan inte avstå från sina organisationer i fabriker även om några vilseledda arbetare nu högljutt kräver det.”

Under november igångsattes en kampanj för att återuppbygga partiapparat. Den 27 november tillkännagav Karoly Kiss, medlem av Ungerska Socialistiska Arbetarpartiets provisoriska exekutivkommitté, att kommunistpartiet skulle bilda celler i fabriker. Han sa också att partiet syftade till att ”få med sig arbetarklassen, eliminera idéförrvirringen, bekämpa den alltjämt starka nationalismen och stärka krigsmakten”. Han betonade tidningarnas och radions betydelse när det gällde att ”få med sig de passiva skikten, främst arbetarna”. I Socialistiska Arbetarpartiets första resolution den 8 december förklarades att arbetarråden skulle ”övertas av kommunister och befrias från odugliga demagoger”.

”Strejkrätten är arbetarnas oförytterliga rättighet. Vad som behövs i dag är emellertid inte strejker, utan arbete och ökade ansträngningar.”

De flesta av de fristående fackförbunden uttalade emellertid sitt stöd för Budapests Centrala Arbetarråds uppmaning till generalstrejk.

Arbetarråden hade redan från början krävt en lagligt förankrad strejkrätt. Denna rätt skulle, menade man, tillfalla fackföreningarna, men först sedan fackföreningsrörelsen genomgått en förnyelse genom anordnandet av fria, demokratiska val till alla fackliga poster.

Den provisoriska exekutivkommittén för ”De fria fackföreningarnas landsråd” hade vid sitt bildande den 30 oktober förklarat att den såg det som en av sina främsta uppgifter att tillse att fackföreningsval genomfördes. Den 2 november sände man ut en ny uppmaning till arbetarna att överallt och omedelbart genomföra fackföreningsval. Den sovjetiska interventionen den 4 november förhindrade emellertid förverkligandet av detta.

Den nya LO-styrelse som installerade sig den 7 november förklarade att fackföreningsval först skulle kunna hållas när ”lugn och ordning” återställts. På Budapests Centrala Arbetarråds initiativ inleddes den 29 november förhandlingar mellan Budapests Centrala Arbetarråds delegater och fackföreningsledningen. Den 1 december lovade fackföreningsledningen att snarast utlysa nya fackföreningsval. Men efter Kádár-regimens öppna angrepp mot råden, arresteringen av många rådsmedlemmar och upplösning av de regionala råden, tog man tillbaka detta löfte. Uppenbarligen fruktade man att valen skulle leda till att företagskommittéerna och de fackliga förtroendemännen skulle komma att stödja sig på arbetarråden och ge utrymme åt ett fortsatt arbetarmotstånd inom fackföreningarnas ram. Den 5 januari skickade man ut en kommuniké i vilken man officiellt återkallade beslutet om fackföreningsval och förklarade att valen skulle uppskjutas på obestämd tid. Detta motiverades bl.a. med att det p.g.a. den stämning som rådde inom företagen inte fanns förutsättningar för demokratiska och hemliga val.

Fackföreningsledningen hade vid det laget ställt sig helt på regeringens sida. När Csepels Centrala Arbetarråd den 10 januari beslöt att upplösa sig, betecknade fackföreningsledningen, precis som regeringen och kommunistpartiet, detta som en provokativ åtgärd. Vid ett möte som LO-styrelsen höll i slutet på januari återkallades flera av de beslut, bl.a. det som gällde utträdet ur Fackliga Världsfederationen, som tidigare fattats av den provisoriska exekutivkommittén för De fria fackföreningarnas landsråd. De kommunicéer

arbetarrörelsens klassiska kampvapen: strejken. De förklarade att deras krav förblev oförändrade: tillbakadragande av de sovjetiska trupperna, utträde ur Warszawa-pakten, allmän amnesti, strejkrätt, tryck-, mötes- och religionsfrihet etc. Dessutom krävde de att Imre Nagy skulle återinsättas som statsminister i en koalitionsregering fram till dess att fria val genomförts.⁽³⁾ Arbetarråden från olika fabriker skickade delegationer till parlamentsbyggnaden för att framlägga sina krav (alla deras skrivelser började med orden: ”Vi erkänner inte regeringen Kádár ...”) för regeringens representanter.

Budapests Centrala Arbetarråd

Efter den andra ryska interventionen diskuterade arbetarråden frågan om upprättandet av ett enhetligt organ, som på ett mer effektivt sätt skulle kunna föra förhandlingar med regeringen och den ryska militärledningen. Dessa diskussioner ledde till att man, vid möten som hölls i Ujpest den 13 och 14 november, beslöt att bilda Budapests Centrala Arbetarråd. 500 valda delegater från arbetarråden i Budapest-området deltog i dessa möten. En del representanter för råden i landsorten (Győr och Miskolc) var också närvarande. Till ordförande i Budapests Centrala Arbetarråd utsågs den 24-åriga Sándor Rác, en finmekaniker från Bolojanis Elektriska Verkstäder i södra Buda. Vid sitt bildande antog rådet följande resolution:

”De enskilda arbetarrådens delegater har i dag, den 14 november 1956, konstituerat sig som Budapests Centrala Arbetarråd. Det kommer att ha fullmakt att föra förhandlingar för arbetarna i alla företag som är belägna i Budapest-området, liksom att bestämma om arbetets nedläggande eller återupptagande. Vi förklarar, att vi orubbligt står fast vid socialismens principer; vi betraktar produktionsmedlen som samhällets egendom och vi är ständigt beredda att försvara dem.

1. För att återställa lugn och ordning anser vi arbetare det nödvändigt att ledningen av regeringen överläts till en person som

⁽³⁾ Nagy hade, tillsammans med flera av sina kolleger, tagit sin tillflykt till den jugoslaviska ambassaden den 4 november. De stannade där till den 23 november då Kádár gav dem löfte om fri lejd. På väg från ambassaden kidnappades de emellertid av ryska säkerhetsofficerare och fördes till Rumänien. I juni 1958 meddelades att Nagy avrättats.

åtnjuter folkets förtroende. Följaktligen föreslår vi att kamrat Imre Nagy ska överta ledningen av regeringen.

2. Vi protesterar mot att medlemmar av den tidigare säkerhetspolisen (AVH) ska beredas plats i det nybildade säkerhetsorganet. Vi kräver att det nya säkerhetsorganet kommer att bestå av revolutionär ungdom, de medlemmar av polisen och armén som förblivit trogna folket, och fabriksarbetare. Det nya säkerhetsorganet får inte bli till en apparat för försvar av partiintressen eller enskilda personers intressen.

3. Full frihet ska tillförsäkras alla frihetskämpar, inbegripet Pál Maléter⁽⁴⁾ och hans kamrater. Alla som hittills arresterats ska frigges.

4. För att förstärka vänskapen med SSSR måste de sovjetiska trupperna snarast möjligt lämna landet och vi måste tillförsäkras möjligheten att bygga upp vårt land i fred.

5. Vi kräver att varken pressen eller radion sprider uppgifter som inte överensstämmer med sanningen.

6. Så länge det inte inkommit något tillfredsställande svar på våra krav, kommer vi bara att upprätthålla produktionen av det för befolkningens dagliga liv allra nödvändigaste och ge vårt tillstånd till det underhåll och återuppbyggnadsarbete som är oundgängligt för folkhushållningen.

7. Vi kräver att enpartisystemet avskaffas och att bara de partier som står på socialismens grund tillåts.

8. Så snart vi erhåller ett tillfredsställande svar, kommer arbetet att återupptas.”

Fr.o.m. denna tidpunkt fördes förhandlingarna med Kádár-regeringen och den ryska militärledningen huvudsakligen genom Budapests Centrala Arbetarråds exekutivkommitté (som bestod av 22 delegater) även om vissa arbetarråd, exempelvis Csepels Centrala Arbetarråd, fortsatte att förhandla på egen hand.

⁽⁴⁾ Överste i ungerska armén. Spelade en framträdande roll i försvaret av Killiankasernerna i Budapest under den första ryska interventionen i oktober. Arresterades, tillsammans med general Kovacs, den 3 november mitt under ”förhandlingar” med Röda Armé-officerare. Avrättades 1958.

ledningen kravet på strejkrätt, men motsatte sig den strejk som pågick i landet. ”De fria fackföreningarna understöder inte längre strejken”, förklarade Sandor Gáspár den 11 november. I samband med generalstrejken den 22 till 23 november skrev Népakarat:

”Vi anser att strejken inte kan få någon framgång, tvärtom, den kommer att demoralisera vårt folk och tillfoga det mer lidande.”

I artikeln ”Arbetarråden, arbetardemokratien och strejkrätten” den 24 november, gjorde Népakarat följande ställningstagande:

”Talrika protester har framförts till De fria fackföreningarna liksom även till vår redaktion mot det förhållandet, att dekretet om arbetarråden inte garanterar strejkrätten.

Dessa protester visar, att denna väsentliga fråga inte blivit grundligt klarlagd. Det mest fullkomliga och mest demokratiska dekret om arbetarråden kan aldrig garantera strejkrätten, och detta av det enkla skälet, att rätten i fråga inte har något sammanhang med arbetarråden. Dessa fyller uppgiften att handha företagets ekonomiska ledning. Strejken däremot är en speciell form av försvar för vissa yrkesintressen och således en facklig angelägenhet.

Strejkens idé har - så länge den funnits till på någon plats eller i något land på jorden - alltid varit sammankopplad med fackföreningarna. Det gäller till och med när strejken används som politiskt medel.

Vi vill att löntagarna med arbetarråden som organ ska bli fabrikerens herrar - och detta inte endast till namnet. Vi önskar, att de ska bli bättre, samvetsgrannare och dugligare ledare än kapitalisterna förr i tiden var. Men världen har aldrig skådat en arbetsgivare - kapitalistisk eller annan - som frivilligt garanterat strejkrätten. Det är därför av vikt att fasthålla vid, att arbetsgivaren - företagets ägare - även om det rör sig om arbetarna själva, måste kontrolleras av ett organ, vars uttryckliga uppgift är att bevaka och skydda arbetarnas intressen. Detta är fackföreningens mission. Om fackföreningarna anser, att andra stridsmetoder är otillräckliga, utfärdar de en uppmaning till strejk.”

När Budapests Centrala Arbetarråd den 9 december tog ställning för en 48 timmars generalstrejk, gjorde LO-ledningen följande uttalande:

5. Vi är beslutsamma försvarare av arbetarnas självförvaltning. Tillsammans med arbetarråden kommer vi att med all kraft kämpa för att säkerställa arbetarnas deltagande i företagets förvaltning.”

I slutet på november föreslog Népakarat att ”fackföreningarna bör vara arbetarnas enda företrädare i förhandlingar med regeringen”. Samtidigt framlade fackföreningsledningen en rad krav, bl.a. inrättande av ett statligt arbetslöshetsunderstöd och höjning av löner och pensioner, vilka regeringen förklarade sig villig att uppfylla. ”Man kan därvid inte längre fastställa”, skriver Ernő Király, ”vilka krav som framlades på grundval av en taktisk överenskommelse med regeringen och vilka som utgick från ett rent fackligt initiativ.” Kádárregimen eftersträvade att spela ut fackföreningarna mot arbetarråden. Genom att tillmötesgå fackföreningsledningens krav - krav som redan långt tidigare framförts av arbetarråden - hoppades Kádár kunna framställa ”De fria fackföreningarnas landsråd” som arbetarklassens språkrör. Även under december månad tillmötesgick regeringen krav som framlades av fackföreningsledningen, bl.a. arbetsledighet under julhelgerna samt upprättande av ett arbetsministerium.

Regeringen och den regeringstrogna pressen beskyllde också arbetarråden för fackföreningsfientlighet. I själva verket önskade arbetarråden en reorganisering, nerifrån och upp, av fackföreningsrörelsen. Sándor Bali, Budapests Centrala Arbetarråds sekreterare och, liksom många andra arbetarrådsmedlemmar, f.d. fackföreningsfunktionär, förklarade vid sammanträdet med regeringens representanter den 25 november:

”Fackföreningsrörelsen är nödvändig. Då vi emellertid för närvarande inte har några möjligheter att upprätta fria fackliga organisationer, är vi tvungna att koncentrera alla krafter på ett ställe, d.v.s. i arbetarrådet. Vi kan och ska inte heller tala om fackföreningar förrän arbetarklassen, de fackligt organiserade ungerska arbetarna själva, byggt upp fackföreningarna nerifrån och upp och strejkrätten överlämnats i arbetarklassens händer.”

När den landsomfattande generalstrejken inleddes den 24 oktober hade Fackföreningarnas landsråd undvikit att ta ställning till den. Först den 31 oktober, efter det att den provisoriska exekutivkommittén bildats, uppmanade fackföreningsledningen arbetarna att strejka så länge sovjetiska trupper befann sig i Ungern. Dagen därefter, den 1 november, skrev Népakarat att fackföreningarna måste försvara strejkrätten. Efter den 4 november vidhöll fackförenings-

Budapests Centrala Arbetarråd försökte också genast att bredda sin bas genom att upprätta förbindelser och nå samstämmighet med råden i landsorten, vilka uppmanades att sända delegater till det centrala rådet i Budapest. Detta råd utvecklade sig snabbt till en konkurrerande makt vid sidan av regeringen. Situationen liknade den som rådde i Ryssland mellan oktober och december 1905 då arbetardeputeraderådet i S:t Petersburg och den tsaristiska regeringen stod mot varandra.

Den 13 november hade ryska stridsvagnar omringat Ujpests stadshus, där det var meningen att delegaterna från arbetarråden i Budapest-området skulle sammanträda. Delegaterna hade då i stället begett sig en och en till Förenade Lampfabrikerna och hållit sitt möte där. Även den 15 och 16 november ingrep ryska soldater och försökte stoppa Budapests Centrala Arbetarråds möten. De förhandlingar som inleddes mellan Budapests Centrala Arbetarråd och den ryska militärledningen den 15 november gav icke desto mindre en del positiva resultat. Mellan den 16 och 21 november upphörde t.ex. de ryska truppers arresteringar av arbetarrådsmedlemmar och militärledningen frigav också många av dem som redan arresterats.

Den 15 november inledde Budapests Centrala Arbetarråd förhandlingar med Kádár. Vid det första sammanträdet klargjorde rådets representanter att de bekände sig till socialismen och att de ansåg att produktionsmedlen skulle vara samhällets egendom. Därefter framlade de sina krav. Beträffande Nagy sa Kádár att eftersom han befann sig på en utländsk ambassad där han begärt politisk asyl, fanns det ingen möjlighet att överlägga med honom. Om Nagy beslöt att återvända till ungersk mark skulle det vara möjligt att rådgöra med honom och kanske nå en överenskommelse. När det gällde kravet på fria val och införande av ett flerpartisystem, förklarade Kádár:

”Vi avstår från partiets monopol; vi vill ha ett flerpartisystem och hederliga val. Vi vet att detta inte kommer att bli lätt eftersom arbetarnas makt kan tillintetgöras inte bara av kulor utan också av valsedlar. Vi måste räkna med det faktum att vi kan komma att bli grundligt besegrade i valen, men vi ger oss in i valkampen eftersom kommunistpartiet kommer att vara starkt nog att återigen tillvinna sig de arbetande massornas förtroende.”

Han förklarade att om kommunistpartiet förlorade sitt inflytande i parlamentet skulle detta innebära ”socialismens fall”. Han tog också upp frågan om sovjettruppernas intervention och förklarade:

”Vi tvingades begära sovjettruppernas ingripande ... inför det direkta hot som förelåg mot folkmakten ... Först måste kontrarevolutionen krossas genom att folkmakten konsolideras med hjälp av de beväpnade arbetarna... och därefter kommer de sovjetiska trupperna att dras tillbaka från Budapest. Vi ska då inleda förhandlingar i syfte att få till stånd deras tillbakadragande från hela Ungern.”

Kádár uppgav vidare att regeringens sammansättning inte skulle betraktas som slutgiltig, utan den skulle breddas. Kravet på neutralitet var, sa han, ”ett högst förståeligt krav... men förgäves kräver vi neutralitet när de kontrarevolutionära imperialisterna spottar på vår neutralitet”. På delegationens krav att particellerna inte skulle återupprättas i fabriken, svarade Kádár att han ansåg dessa partiorgan vara oundgängliga. Han återupprepade dock det löfte han avgett i regeringsprogrammet den 4 november om att ingen skulle utsättas för repressalier för att ha deltagit i de senaste veckornas ”stora folkliga rörelse”. Under mötets gång förklarade Kádár för delegationen att Budapests Centrala Arbetarråd borde visa att det verkligen representerade Ungerns arbetare genom att tillse att arbetet återupptogs.

Kádárs uttalanden sågs om ett tecken på att regeringen var villig att göra eftergifter. Den 16 november sände Budapests Centrala Arbetarråd ut en deklARATION i vilken man uppmanade till återupptagande av arbetet den 19 november. Samtidigt förklarade man dock att återgången till arbetet inte skulle innebära något erkännande av regeringen och att en ny strejk borde igångsättas om regeringen inte uppfyllde rådets krav.

Den 17 november hölls ett nytt sammanträde mellan Kádár och Budapests Centrala Arbetarråds delegater. Kádár informerades om att Budapests Centrala Arbetarråd hade bett arbetarråden att återuppta arbetet. Delegaterna begärde sedan att regeringen skulle utfärda ett dekret i vilket man skulle godkänna bildandet av ett centralt råd för hela Ungern. Kádár svarade att han inte ansåg skapandet av ett sådant ”kontrollorgan” vara nödvändigt då det redan fanns en ”arbetarregering” i Ungern. Men han var beredd att erkänna enskilda råd och upprättandet av ”arbetargården” i fabriken. Han upprepade att om delegaterna begagnade sig av sitt inflytande för att säkerställa ett återupptagande av arbetet, så skulle han begagna sig av sitt för att utverka tillbakadragande av de ryska trupperna och, tillsammans med representanter för arbetarråden, inleda förhandlingar med Warszawapaktsländerna om möjligheten att förklara Ungern neutralt. Delegaterna begärde då att få ett skriftligt uttalande från Kádár som de skulle kunna visa för arbetarråden. I detta skulle Kádár förklara att

Det är beklagansvärt - och i detta hänseende faller skulden även på fackföreningarna - att man inte publicerat denna plan, som på vissa punkter avviker från dekretet, och som går betydligt längre beträffande arbetarrådets rättigheter.

Man måste inge arbetarna känslan, att arbetarråden är deras egna organ, och att alla frågor, inklusive anställandet och avskedandet av direktörerna, behandlas på ett tillfredsställande sätt.”

I mitten på november bildades fristående fackförbund - närmare bestämt 23 stycken - vilkas politiska och sociala krav uppvisade tämligen stor likhet med arbetarrådets. Man krävde att de ryska trupperna skulle dras tillbaka, att Ungern skulle utträda ur Warszawa-pakten och bli oavhängigt, att fackföreningarna skulle vara oberoende av stat och partier och tilldelas strejkrätt. Man framförde också krav på högre löner, en omläggning av lönesystemet, avskaffande av produktionsnormerna, arbetslöshetsunderstöd, kortare arbetstid och längre semester. Ett exempel på vilka uppgifter dessa självständiga fackförbund ansåg sig ha, utgör den resolution som Fria Metallarbetarförbundets styrelse antog den 17 november:

”1. Vi förklarar att vårt fria fackförbund i framtiden kommer att vara oberoende av stat och partier. Vi kommer att med all kraft kämpa för bibehållandet av de socialistiska landvinningarna och för förverkligandet av ett fritt och oavhängigt Ungern. Vi understödjer kravet på att de sovjetiska trupperna, efter återupptagandet av arbetet och återställandet av ordning och disciplin, måste återvända till sina baser och senare lämna vårt land.

2. Vårt fackförbund betraktar det konsekventa tillvaratagandet av arbetarnas intressen i metallindustrin som sin huvuduppgift. Alla berättigade lönekrav från metallarbetarna måste förverkligas. För att kunna förverkliga dessa krav slår vi vakt om strejkrätten.

3. Det nuvarande löne-, prestations- och premiesystemet måste avskaffas.

4. Likaså måste det nuvarande systemet för utbildning av specialister avskaffas. Utbildningen av specialister bör vara metallföretagens och inte Nationella Planeringsbyråns uppgift.

Beteckningen ”De fria fackföreningarnas landsråd” bibehölls. Till att börja med uttalade sig denna nya fackföreningsledning för att fackföreningarna även i fortsättningen skulle förbli oberoende av de politiska partierna och regeringen. Den 13 november förklarade t.ex. Sándor Gáspár, ungerska LO:s generalsekretare:

”I fullt medvetande om mitt ansvar förklarar jag att vi tar ytterst allvarligt på frågan om fackföreningarnas frihet och deras oberoende gentemot partier och regering, och att vi är beredda att bekämpa alla försök att undergräva denna princip.”

Men alltefterhand som Kádár-regimens politik mot arbetarråden hårdnade, återställdes också det gamla förhållandet mellan fackföreningarna och regeringen.

I ett uttalande den 8 november framhöll landsrådet arbetarrådets nödvändighet, men betecknade fackföreningarna som arbetarklassens viktigaste organ. Några dagar senare, den 12 november, framlade man ett förslag för regeringen rörande arbetarrådets funktioner, vilket kom att ligga till grund för det dekret som regeringen utfärdade den 20 november. Detta dekret kommenterades av fackföreningsorganet Népakarat⁽⁶⁾ den 24 november, i en artikel med rubriken ”Arbetarråden, arbetardemokratin och strejkrätten”:

”Ministerrådet har utfärdat ett flera sidor långt dekret om arbetarråden. Vi hälsar detta dekret med tillfredsställelse, vilket inte hindrar att vi har en del erinringar att göra.

Arbetarråden, som fötts ur revolutionen, har som uppgift att förverkliga demokratin i ordets rätta mening: den direkta förvaltningen av de folket tillhöriga företagen. I många hänseenden ger dekretet uttryck för denna princip. I andra avseenden erkänner man den inte. Vi tänker speciellt på direktörernas tillsättande och avskedande.

Det är de fria fackföreningarna, som har framfört idén om nödvändigheten att skapa arbetarråd. Och de fria fackföreningarna är organ, som ska försvara arbetarnas intressen. De har till och med utarbetat en plan över arbetarrådets metoder och åligganden samt principerna för deras organisation.

⁽⁶⁾ Népakarat hade fr.o.m. den 1 november ersatt Népszava som ungerska LO:s organ.

revolutionen varit laglig och utfästa sig att göra allt som stod i hans förmåga för att få till stånd ett tillbakadragande av de ryska trupperna och frigivning av de frihetskämpar som tagits tillfånga. Kádár vägrade och menade att hans muntliga löften borde räcka.

Redan en vecka tidigare hade en viss återgång till arbetet kunnat märkas. Detta betingades naturligtvis bl.a. av den militära ockupationen och av att arbetarna inte hade tillräckligt med reserver för att hålla ut i en strejk hur länge som helst. Men det fanns också ett annat skäl. När t.ex. arbetarrådet vid det största företaget i Győr, MAVAG (Ungerska vagn- och maskinfabriken; omkring 12.000 anställda), den 10 november uppmanade till återupptagande av arbetet, upprepade man sina krav - omedelbart vapenstillestånd, utträde ur Warszawa-pakten, tryckfrihet, allmän amnesti, upplösning av säkerhetspolisen, fria demokratiska val - och förklarade:

”Först när arbetarna är samlade på sina arbetsplatser kan de manifesteras den styrka som erfordras för att tvinga regeringen att uppfylla deras berättigade krav.”

Liknande taktiska argument låg bakom Budapests Centrala Arbetarråds beslut att uppmana arbetarna att återuppta arbetet den 19 november. Man menade att strejkrörelsen nu hade en alltför splittrad karaktär. Om arbetarna återgick till arbetet skulle deras kampduglighet kunna bevaras intakt. Om det visade sig nödvändigt att på nytt gå ut i strejk skulle besluten härom kunna samordnas bättre. Strejken skulle då bli ett ”fruktansvärt och effektivt vapen för arbetarklassen” (Pologne-Hongrie 1956). Många arbetare motsatte sig emellertid bestämt en återgång till arbetet innan man fått garantier för att deras krav skulle tillgodoses. Budapests Centrala Arbetarråd skickade sina delegater till fabriker för att diskutera frågan. Det återupptagande av arbetet som skedde den 19 november var långtifrån totalt - på många håll fortsatte man att strejka.

”Producenternas landsråd”

Den 20 november utfärdade regeringen ett dekret om arbetarrådets befogenheter. Detta dekret var ett uttryck för regeringens önskan och strävan att förhindra en samordning av rådets verksamhet. Regeringen beordrade upplösning av arbetarråden inom transportföretagen och telekommunikationsindustrin. Arbetarråden tillerkändes inga som helst rättigheter på regional och nationell nivå, de skulle enbart ha rätt att förvalta enskilda företag. Men även på

företagsnivå ville man begränsa arbetarrådets rättigheter. Fackföreningarna tilldelades en viktig roll vid anordnandet av val till arbetarråden och dessutom stadgades att arbetarråden måste fatta sina beslut "i samförstånd med de fackliga företagskommittéerna". "Arbetarrådets beslut", hette det, "verkställs av företagsdirektören". Direktören hade också rätt att vägra verkställa arbetarrådets beslut. Om arbetarrådet inte utförde de uppgifter som ålagts det, inte visade tillräcklig "noggrannhet" i utövandet av sin verksamhet, och inte vidtog några åtgärder för att uppfylla den ekonomiska planen och säkra kontinuerlig drift, skulle det "stå till ansvar" inför direktören. Det var det "överordnade statliga organets" uppgift att, efter godkännande av arbetarrådet, tillsätta och avskeda företagets direktör. (Den 24 november sände regeringen också ut ett dekret om tillsättande av speciella "kommissarier" för vissa storföretag. Som skäl till denna åtgärd angavs de "stora svårigheterna i vissa företag i samband med återupptagandet av arbetet". "Kommissarierna" skulle "avgöra tvister" mellan arbetarråden och de statliga organen.)

Arbetarråden godtog inte regeringens förordning. De menade att arbetarråd skulle finnas i alla företag, även i transportföretagen och telekommunikationsindustrin, att fackföreningarna skulle återuppbyggas på demokratisk grundval och främst ha till uppgift att försvara arbetarnas ekonomiska intressen, att arbetarråden skulle förvalta landets samlade produktion, att företagens direktörer skulle utses och kontrolleras av arbetarråden själva och att regeringens organ inte skulle ha rätt att blanda sig i företagets förvaltning.

Utifrån dessa uppfattningar framlade Budapests Centrala Arbetarråd flera detaljerade motförslag. Några av huvudpunkterna var:

- De av arbetarråden förvaldade företagen skulle inneha största möjliga självständighet inom ramen för en planekonomi.
- Företag med likartad produktion skulle sammansluta sig i vad Budapests Centrala Arbetarråd kallade "industriavdelningar" med valda delegater från de berörda företagen.
- "Industriavdelningarna" skulle utse delegater till "Producenternas landsråd".
- "Producenternas landsråd", som "måste inkallas snarast möjligt", skulle således bestå av "företrädare för alla näringsgrenar" - men även representanter för fackföreningarna skulle ingå i detta organ - och utgöra den "ekonomiska representationen", medan parlamentet, med företrädare för de politiska partierna, skulle utgöra den "politiska representationen". Parlamentet skulle inte kunna utfärda lagar om ekonomiska frågor och den ekonomiska politiken utan att dessa lagar först godkänts av "Producenternas landsråd".

blodsutgjutelse och till nya strejker. Denna väg slog rådet i Csepel in på när det i förrgår offentliggjorde sin upplösning. Arbetarråd i andra företag har också följt detta exempel och upplöst sig eller, snarare, inställt sin verksamhet".

Detta uttalande kommenteras av Ernő Király i Die Arbeiterselbstverwaltung in Ungarn: "De redan skildrade händelserna visar otvetydigt att självupplösningen inte var en 'provokation', utan en oundviklig reaktion från arbetarnas sida på en rad regeringsåtgärder - inskränkning av arbetarrådets befogenheter, arresteringar och förföljelser av arbetarrådsmedlemmar - som utan tvivel bar provokativ prägel."

Under januari månad utfärdades en ny uppsättning regler rörande arbetarrådets verksamhet. De fastslog att arbetarrådets verksamhet måste inriktas på att få företagen att uppnå så bra ekonomiska resultat som möjligt. Arbetare i lönsamma företag skulle erhålla andel i vinsten. Denna vinstandel skulle för varje arbetare uppgå till en halv veckolön. Om ett företag var olönsamt skulle emellertid de berörda arbetarna inte få ut full lön. Staten skulle i så fall bara utbetala 75% av lönen. I händelse av att ett företag gick i konkurs var det bara de överordnade statliga organen som hade rätt att fatta beslut om dess framtid.

Samtidigt förekom uttalanden om återgång till ackordsystem och produktionsnormer; finansminister Istvan Kossa betecknade kravet på timlön som "lönedemagogi".

Arbetarna fortsatte att göra motstånd genom sabotage och maskningsaktioner. Även strejker förekom, t.ex. vid Tatabányas kolgruvor. I mitten på 1957 hade rådets syfte emellertid fullständigt omintetgjorts. Arbetarnas egna delegater hade avsatts och kommunistpartiet och de partikontrollerade fackföreningarna hade återerövat sina positioner.

Fackföreningarna och arbetarråden

Genom revolutionen hade fackföreningarna lyckats frigöra sig från sitt beroende av kommunistpartiet och staten. Efter den andra ryska interventionen den 4 november återtog emellertid många av de gamla stalinistiska fackföreningspamparna sina ledande ställningar. Den 7 november konstituerades en ny styrelse för ungerska LO. Den bestod dels av medlemmar från det f.d. Fackföreningarnas landsråd, dels av representanter för den provisoriska exekutivkommitté för "De fria fackföreningarnas landsråd" som bildats den 30 oktober.

miesystemet ... och tillse att arbetarna noggrant följer regeringsbesluten”.

P.g.a. regeringens terroråtgärder började en hel del arbetarråd nu att återlämna sina mandat. Så t. ex. tillkännagav Csepels Centrala Arbetarråd den 10 januari:

”Det var det ungerska folkets 23 oktoberrevolutions ärorika händelser som förde fram oss för att vi skulle kunna bygga ett oberoende, fritt och demokratiskt Ungern och lägga grunden till ett liv fritt från fruktan.

De händelser som under den mellanliggande tiden ägt rum visar emellertid att vi under nuvarande omständigheter inte är i stånd att fullgöra våra uppdrag. Vi kommer inte att få någon annan roll än att verkställa regeringens order. Vi kan emellertid inte verkställa order som strider mot vår övertygelse och vi kan inte förbli passiva när medlemmar av arbetarråd arresteras och förföljs utan all anledning och när arbetarrådets hela verksamhet i själva verket stämplas som ’kontrarevolutionär’. Vi har kommit till den slutsatsen att vi inte kan uppfylla arbetarnas önskemål och utan hänsyn till våra personliga öden avsäger vi oss vårt arbetarrådsmandat.

Vårt beslut innebär inte att vi försöker komma ifrån vårt ansvar, men eftersom vi för närvarande inte är i stånd att uppfylla arbetarnas önskemål anser vi att vår fortsatta existens bara skulle bidra till att vilseleda våra kamrater. Vi återlämnar därför våra uppdrag till arbetarna.”

Dagen därefter, den 11 januari, demonstrerade arbetarna i Csepel mot tillsättandet av ett regeringsombud och en direktör i de mekaniska verkstäderna. Nationalgardet, förstärkt med ryska trupper, kallades in. Arbetarna skingrades efter tre timmars strider. Regeringen, kommunistpartiet och fackföreningsledningen anklagade Csepels Centrala Arbetarråd för att ha handlat ”provocerande” genom sitt beslut att avsäga sig sitt uppdrag. Den 12 januari skrev Népszabadság:

”Det finns dess värre en del arbetarråd som undandrar sig sina plikter och på ett rent provokativt sätt låter upplösa sig själva och dessutom, vilket är ännu allvarligare, uppviglar till ytterligare

Den 21 november sammankallade Budapests Centrala Arbetarråd till ett möte på Nationalstadion där delegater från arbetarråden i Budapest och landsorten skulle diskutera regeringens förordning och upprätta ett centralt råd för hela Ungern. Regeringen förbjöd mötet. AVH-förband och 400 ryska stridsvagnar omringade Nationalstadion. Enligt vad Ernő Király uppger i Die Arbeiter-selbstverwaltung in Ungarn lyckades man ändå genom en snabb omorganisering hålla mötet och bilda ett centralt råd. Det förefaller dock som om detta råd inte kunde börja fungera i egentlig mening. Budapests Centrala Arbetarråd fortsatte att agera som ett substitut för det all-ungerska rådet.

I protest mot regeringens försök att förhindra mötet på Nationalstadion den 21 november, uppmanade Budapests Centrala Arbetarråd till en 48 timmars generalstrejk. Denna strejkuppmaning hörsammades i stor utsträckning. Alla arbetarråd var emellertid inte överens med Budapests Centrala Arbetarråd. Så t.ex. tog Csepels Centrala Arbetarråd, i en appell som offentliggjordes den 23 november, avstånd från både regeringens förbud mot mötet den 21 november och Budapests Centrala Arbetarråds strejkuppmaning. Csepels Centrala Arbetarråd, hette det i appellen, ”fördömer kraftigt förbudet mot den nationella församlingen av arbetarråd som sammankallats till den 21 i innevarande månad... man borde inte givit denna förevändning åt hetsporrarna vilka fördunklar varje sansad eftertanke.” Det är Csepels Centrala Arbetarråds ”enhälliga åsikt”, förklarade man vidare, att Budapests Centrala Arbetarråd ”begått ett allvarligt fel när det utfärdade en uppmaning till 48 timmars generalstrejk... Vi uppmanar landets alla arbetarråd, och i första hand Budapests arbetarråd att besinna att hetsporrarnas och de fritt böljande passionernas tid är förbi. Av denna anledning bör de på ett mer överlagt sätt använda det fruktansvärda strejkvapnet ... Samtidigt uppmanar vi alla hederliga människor som är i regeringen att inte använda våldsamma metoder mot arbetarna och deras företrädare ... Slutligen sänder vårt arbetarråd en delegation till regeringen i protest mot de grundlösa arresteringarna och försvinnandena som skett under de senaste dagarna, liksom mot förbudet mot den nationella församlingen av arbetarråden den 21 november.”

Under det att generalstrejken pågick ägde nya förhandlingar rum mellan Budapests Centrala Arbetarråd och Kádár-regeringen. Kádár deklarerade att regeringen erkände Budapests Centrala Arbetarråd som ett rådgivande organ, vars synpunkter skulle tas under ”noggrant övervägande”. Han lovade också att han skulle föreslå regeringen att den paragraf i dekretet den 20 november som berörde tillsättandet av direktörer skulle ändras. Den 23 november uppmanade Budapests Centrala Arbetarråd till återupptagande av arbetet, men

förklarade samtidigt att resultaten av överläggningarna med regeringen var otillfredsställande och att det var nödvändigt att förhandlingarna fortsatte utan dröjsmål. Man upprepade sina tidigare krav och fordrade att regeringen skulle erkänna det all-ungerska rådet som arbetarklassens företrädare.

Den 25 november sammanträdde Budapests Centrala Arbetarråds och regeringens representanter på nytt. Budapests Centrala Arbetarråds delegater kritiserade i skarpa ordalag regeringens omedgörlighet, dess vågran att uppfylla rådets krav. Inför regeringsrepresentanterna klargjorde Budapests Centrala Arbetarråds sekreterare, Sándor Bali, en arbetare från Belojanis-fabriken, rådets ståndpunkt:

”Det är den ungerska arbetarklassen som skapat arbetarråden - och dessa politiska och ekonomiska organ stöds av hela klassen. Vi har klart för oss att arbetarråden inte kan vara några politiska organisationer. Vi är likaså på det klara med nödvändigheten av fackföreningar och politiska partier. Men i betraktande av det faktum att vi för närvarande inte har några praktiska möjligheter att skapa sådana organisationer, måste vi koncentrera alla våra krafter på ett ställe... Vi vet att arbetarråden kommer att utveckla sig till organ som leder landets ekonomi. Det är just detta vi önskar. Vi vill inte begå de misstag som partiet tidigare gjorde sig skyldigt till då det på en och samma gång var herre över landet och företagen och dessutom härskade över de organisationer som skulle företräda arbetarklassens intressen. Om vi gör om dessa misstag kommer vi att skapa samma förhållanden som rådde i det förgångna. Vi vill att arbetarråden sköter landets ekonomiska angelägenheter och att fackföreningarna förfogar över strejkrätten och handhar alla frågor som rör tillvaratagandet av arbetarnas intressen. Vi kommer att göra allt som står i vår makt för att uppnå detta.”

Bali framhöll vidare att den ungerska arbetarklassen eftersträvade att genom arbetarråden upprätthålla och försvara den oavhängighet i förhållande till stat och parti som man tillkämpat sig i och med revolutionen.

Budapests Centrala Arbetarråds delegater tillbakavisade också det påståendet som industriministern, Antal Apro, tidigare gjort om att många arbetarråd inte leddes av arbetare. De betonade att tekniker och ingenjörer som är direkt verksamma i produktionen också måste betraktas som arbetare, och förklarade att ”vi kommer inte att tillåta att man driver in en kil mellan den progressiva intelligentian och arbetarna”.

rycka upp vår ekonomi ur dess nuvarande svåra läge och leda vårt land till varaktiga framsteg.”

Och den 13 januari 1957 upprepade Népszabadság:

”Regeringen och partiet hyser förtroende för arbetarråden på samma sätt som massorna själva skänker arbetarråden sitt förtroende. De betraktar dessa organ som de grundläggande enheterna i vår ekonomiska förvaltning, vilka - just därför att de har massornas förtroende - är i stånd att frigöra de krafter som den gamla sortens förvaltning var oförmögen att frigöra. Detta är också anledningen till att den revolutionära arbetar- och bonderegeringen tilldelar arbetarråden betydligt större befogenheter än de företagsdirektörerna tidigare hade.” Vilka ”socialistiska principer” regeringen avsåg att bygga på hade emellertid redan klargjorts av Kádár i ett uttalande den 5 januari om regeringens ”huvuduppgifter”. Inledningsvis förklarade Kádár att ”Imre Nagys förräderi hade öppnat vägen för kontrarevolutionen” och att det varit den ”ungerska arbetar- och bonderegeringens” uppgift att krossa den. Detta hade genomförts med hjälp av Sovjetarmén, som kallats in på regeringens begäran (i uttalandet nämndes ingenting om förhandlingar rörande Sovjettruppernas tillbakadragande). Regeringens syfte, hette det vidare, var att befrämja den ”proletära diktaturen”. Därför skulle politisk verksamhet bara kunna utövas av kommunister samt av personer som accepterade kommunistpartiets politik och ledning även om de inte var medlemmar av partiet. De ledande krafterna i Ungern var, enligt Kádár, Ungerska Socialistiska Arbetarpartiet (kommunistpartiet) och Fosterländska Folkfronten, som ”förenar alla demokratiska krafter och styrs av partiet”. Upprättandet av arbetarråden framställdes som ett verk av regimen. Kádár upprepade vad som fastställts i regeringens förordning den 20 november. Företagsdirektörerna skulle utnämnas av staten och vara personligt ansvariga för fabrikenas ekonomiska förvaltning. Om arbetarrådet fattade beslut som var i strid med ”lagar och förordningar” var det direktörens plikt att förhindra dessa besluts verkställande. Arbetarrådets uppgift skulle vara att understödja den ”socialistiska statsledningen och ekonomin”. Tillsammans med regeringsmyndigheterna och fackföreningarna skulle de ”utarbeta löne- och pre-

som arresterats, ställts inför rätta, dömts och avrättats (enbart under juli 1957 arresterades 1.200 personer).

Ännu mot slutet av december 1956 fördes en del överläggningar mellan arbetarråden och regeringen. Gruvarbetarrepresentanter sammanträdde med Kádár och förklarade sig villiga att återuppta produktionen alltefterhand som regeringen uppfyllde deras krav. De krävde bl.a. att arbetarna skulle ha rätt att, genom egna självständiga kommittéer, förhandla med företagsledningarna, att de ryska trupperna skulle dras tillbaka och att Nagy skulle återinsättas som statsminister. En av gruvarbetarnas talesmän tillade:

”Om regeringen inte godtar dessa villkor kommer inget arbete att utföras i gruvorna även om vi gruvarbetare måste börja tigga eller emigrera från vårt fosterland.”

Kádár sammanträdde också med delegater från Csepels Centrala Arbetarråd. De protesterade bl.a. mot att f.d. AVH-medlemmar återfått sina poster inom säkerhetsorganen, och krävde tillstånd till utgivning av en egen tidning. Ordföranden i Csepels Centrala Arbetarråd förklarade: ”Ministerierna utövar förmynderskap över oss precis som förut; de ville inte ens låta oss byta ut vissa högre tjänstemän på fabriken mot experter.” Han frågade regeringen: ”Vilka socialistiska principer tänker ni er att landets framtid ska byggas på?”

Samtidigt som Kádár-regeringen riktade sina slag mot rådsrörelsen, försökte man - i den fåfänga förhoppningen att man därigenom skulle kunna dämpa arbetarklassens missnöje - ge sken av att man ville bygga sin politik på arbetarråden. Efter upplösningen av Budapests Centrala Arbetarråd tillkännagav regeringen t.ex. att en speciell kommission, som skulle bestå av regerings- och fackföreningsrepresentanter, ekonomer, företagsdirektörer och sex f.d. medlemmar av Budapests Centrala Arbetarråd, skulle tillsättas med uppgift att utarbeta förslag för hur självförvaltningen skulle utvidgas. Några dagar senare, den 16 december, skrev kommunistpartiets organ Népszabadság⁽⁵⁾ i en ledare med rubriken ”Vi hyser förtroende för arbetarråden” :

”Regeringen och partiet är övertygade om att genom sina nya stora historiska landvinningar kommer arbetarklassen med arbetarrådets hjälp att ännu bättre fullgöra sin ledande roll i vårt land,

⁽⁵⁾ Den 1 november hade kommunistpartiet ”ombildats”; Ungerska Arbetarpartiet blev Ungerska Socialistiska Arbetarpartiet. Samtidigt bytte partiorganet Szabad Nép (Fritt folk) namn till Népszabadság (Folkets frihet).

Regeringens synpunkter framfördes av de närvarande ministrarna. Kádár själv gjorde ett allmänt uttalande som visade att regeringen nu tänkte överge den förhållningstakt man tidigare försökt använda sig av och i stället följa en hårdare linje. Kádár förklarade att först när statsapparaten förstärkts, ordningen återställts och de sista spåren av kontrarevolutionen försvunnit skulle regeringen inleda förhandlingar med Sovjetunionens regering om tillbakadragande av sovjettrupperna. Och först då skulle regeringen komma att utvidgas med personer som inte tillhörde kommunistpartiet. Regeringens främsta uppgift var, enligt Kádár, att krossa vad som återstod av kontrarevolutionen. Kádár sa också att han betraktade uppmaning till strejk som en kontrarevolutionär handling. I ett uttalande följande dag klargjorde Kádár sina avsikter ännu tydligare:

”Det är omöjligt att tillmötesgå kontrarevolutionens önskemål och slå in på eftergifternas väg. Vi anser att en tiger inte kan tämjas med lockmat, den kan bara tämjas och oskadliggöras genom att man dödar den ... I stället för att uppställa och klottra ner krav måste varje arbetare omedelbart och ovillkorligen börja arbeta efter bästa förmåga.”

Kádárs attityd, skriver Andy Anderson i Ungern 56, återspeglade bara Kreml-ledarnas, vilkas tålmod höll på att ta slut. ”Den väldiga armé de hade i landet orsakade dem allvarliga problem. Frånsett den förlust av internationell prestige som deras oförmåga att helt och hållet kuva ett litet land medförde, så bevakade också de förtryckta folken i Östeuropa uppmärksamt händelseutvecklingen. Kremels trupper fick inte tillräckligt med mat. Disciplinen var dålig. Ju längre de ryska soldaterna stannade i Ungern, desto klarare insåg de sanningen. En del hade redan anslutit sig till gerillaförbanden i bergen. Många andra måste avväpnas och skickas tillbaka till Ryssland i tillslutna vagnar p.g.a. sin vägran att verkställa order.”

Som svar på Kádárs hotelser sände Budapests Centrala Arbetarråd den 27 november ut en appell där man manade till en förstärkning av rådets organisering:

”Fabrikerna är i våra händer, i arbetarrådets händer. För att ytterligare öka vår styrka menar vi att följande uppgifter måste fullgöras, för att vi ska kunna vidta enhetliga åtgärder och aktioner:

1. I varje stadsdel och distrikt där arbetarråd ännu inte bildats för denna stadsdel eller detta distrikt bör detta ske med det snaraste

genom demokratiska val organiserade från basen. De mest betydelsefulla fabriker, och framför allt de som ligger i distriktets centrala städer, bör ta initiativ till att bilda centrala råd.

2. Varje stadsdels- och distriktsråd bör omedelbart sätta sig i förbindelse med Stor-Budapests Centrala Arbetarråd ... En representant för distriktets arbetarråd bör personligen bege sig till sekretariatet för Stor-Budapests Centrala Arbetarråd för att organisera kontakterna och hålla sig underrättad om vad som sker.

3. En av de viktigaste uppgifterna för medlemmarna av arbetarråden vid fabriker består i att inte bara ta itu med organisationen av arbetet utan också att snarast möjligt välja ett definitivt arbetarråd. Under dessa val bör vi lika energiskt bekämpa Rákosidiktaturens agitation som agitationen för återinförande av kapitalismen. Råden bör bestå av hederliga arbetare med oantastligt förflutet! I arbetarråden bör arbetarna ha en majoritet på åtminstone två tredjedelar.

Vad gäller dessa arbetarråds befogenheter är vi inte överens med de instruktioner som Högsta Presidiets Råd har skickat ut härvidlag. Vi vidhåller att arbetarråden bör bildas vid alla transportföretag (järnvägar, kommunala spårvägar, bussföretag) såväl som i alla företag där alla arbetare kräver det... För övrigt är vi inte heller överens med det dekret från Högsta Presidiets Råd som bestämt befogenheterna för de Revolutionära Råd som bildats i ministerierna och i den centrala administrationen. Vi vill i själva verket ha en avsevärd förstärkning av dessa råds befogenheter.

Vad gäller direktörsposterna menar vi att de bör tillsättas av råden själva efter att kandidaterna trätt fram och presenterat sig. En direktörs tillträde ska inte vara avhängigt ett godkännande från ministern eller från ministeriet. Vi uppmanar arbetarråden att vidta alla nödvändiga åtgärder för att vår ståndpunkt ska kunna genomdrivas: att inte acceptera några ledare som påtvingas fabriken och som i det förflutna visat sig oförmögna och främmande för folket. Vi måste vara misstänksamma mot karriärister med tvivelaktigt förflutet.

4. Det är mycket viktigt att valen till de nya företagskommittéerna i fortsättningen övervakas av arbetarråd som företräder arbetar-

varningar. Den revolutionära arbetar- och bonderegeringen förkastade bildandet av dessa arbetarråd och erkände dem inte ... Medlemmarna av Budapests Arbetarråd ville uteslutande befatta sig med politiska angelägenheter och spela ut de regionala arbetarråden mot statens legala exekutiva organ."

De enskilda arbetarråden i fabriker och gruvor skulle tillåtas fortsätta att existera. Det hette emellertid att det även här fanns "icke önskvärda element" som störde dessa organs verksamhet:

"Den revolutionära arbetar- och bonderegeringen anser att den mest angelägna uppgiften för arbetarna är att i varje fabrik rensa ut icke önskvärda element ur arbetarråden."

Den 11 december inbjöds Budapests Centrala Arbetarråds ordförande, Sándor Rácz, och sekreterare, Sándor Bali, till ett sammanträde med Kádár och hans närmaste män i parlamentsbyggnaden. Regeringen hade förklarat att om strejken avbröts skulle man göra eftergifter. Men så fort Rácz och Bali anlände till parlamentsbyggnaden blev de arresterade.

Även efter det att generalstrejken avslutats, fortsatte många arbetare, bl.a. vid minst ett dussin företag i Budapest, att strejka för att ge eftertryck åt sina krav på frigivning av arresterade arbetarrådsmedlemmar. Arbetarna vid Csepels järnverk förklarade:

"Alla arresterade personer måste frigges, alla deporterade personer måste återföras till Ungern."

De klargjorde vidare att arbetet skulle återupptas gradvis, allteftersom deras krav uppfylldes. Om polisen och de sovjetiska trupperna inom 48 timmar drog sig tillbaka från gruvorna skulle produktionen återupptas till 25% av det normala. Om inom ytterligare 48 timmar fångarna frigavs skulle produktionen stiga till 33% o.s.v. Så snart alla krav uppfyllts skulle produktionen återupptas till 100%.

Kádár-regeringen besvarade arbetarnas fortsatta motstånd med att upprätta specialdomstolar med fullmakt att avkunna dödsdomar för nära nog varje handling - inklusive strejk och uppmaning till strejk - som ansågs hota den allmänna säkerheten och produktionen. György Marosán, minister i Kádárs regering, förklarade att regeringen "kommer att skapa en atmosfär av terror för folkets fiender" och, om nödvändigt, avrätta 10.000 människor för att visa att det är den som har makten. Under december 1956 liksom under hela år 1957 förekom nästan dagligen rapporter om arbetare, studenter och intellektuella

detta. Man ville, menar Ernő Király, undvika varje konflikt med regeringen - åtminstone till dess att mötet den 8-9 december var över - för att inte ge Kádár någon förevändning att vidta ytterligare provokativa våldsåtgärder. Man nöjde sig tills vidare med att den 6 december sända ut en proklamation där det hette:

”Regeringen bygger inte sin makt på arbetarråden trots kamrat Kádárs löften... Medlemmar av arbetarråd arresteras... förs från sina hem på natten utan undersökning eller förhör... fredliga arbetarrådsmöten avbryts eller förhindras att hållas av väpnade styrkor ... Fortsatta arresteringar av rådsmedlemmar kan komma att leda till en ny generalstrejk, en allmän blodsutgjutelse och en nationell tragedi.”

Rådet krävde att regeringen skulle inkomma med ett svar på denna proklamation innan kl. 20.00 den 7 december.

På många platser hade arbetare redan då inlett strejker. Eftersom arresteringarna av arbetarrådsmedlemmar fortsatte och eftersom regeringen inte besvarade Budapests Centrala Arbetarråds proklamation, sände man, kl. 8.00 den 9 december, ut ett upprop till generalstrejk:

”Som protest mot den av Sovjet understödda Kádár-regeringens folk- och arbetarfientliga handlande, har Budapests Centrala Arbetarråd utlyst en 48 timmars generalstrejk. Strejken inleds på måndag, kl. 0.00, och avslutas på onsdag, kl. 0.00. Vi uppmanar alla fackföreningsmedlemmar i hela världen att vid samma tidpunkt med solidaritetsstrejker understödja de ungerska arbetarnas kamp för personlig frihet och ett liv fritt från fruktan.”

Den 11 och 12 december avstannade produktionen i nästan alla fabriker. I Budapest avbröts elförsörjningen. Järnvägarna och andra transportmedel förlamades över hela landet.

Direkt efter det att Budapests Centrala Arbetarråd utfärdat sin uppmaning till generalstrejk, förkunnade Kádár-regeringen att undantagstillstånd skulle införas i landet fr.o.m. den 11 december. Samtidigt gav man order om att alla regionala arbetarråd, inklusive Budapests Centrala Arbetarråd, skulle upplösas. Regeringens motivering till denna åtgärd lød:

”Kontrarevolutionen utnyttjar arbetarorganisationerna för sina syften ... I Budapest liksom i andra delar av landet bildades för flera veckor sedan arbetarråd på regional basis ... utan någon som helst laglig grund och trots regeringens

klassens verkliga vilja. De 'fria fackföreningarna' som oupphörligt ökar i antal försöker skaffa sig popularitet genom att formulera maximalistiska lönekrav. Det är på sin plats att påpeka att ledarna för dessa 'fria fackföreningar' inte valts av arbetarna utan utsetts under Rákosi-tiden, då de komprometterade sig.

Fackföreningarna försöker nu framställa saken så att arbetarråden bildats tack vare fackföreningarnas kamp. Det behöver inte sägas att detta är ett helt godtyckligt påstående. Arbetarna kämpade ensamma för att bilda dessa arbetarråd och dessa råds kamp hindrades i många fall av fackföreningarna som noga aktade sig för att bistå dem.

Vi anser att arbetarna behöver organisationer som försvarar deras intressen, fackföreningar och företagskommittéer. Men de ska vara valda av basen med demokratiska metoder så att deras ledare är hederliga företrädare för arbetarklassen. Det är därför som det är viktigt att företagskommittéerna väljs på det mest demokratiska sätt, när arbetarråden väl definitivt bildats, så att personsammansättningen av dessa kommittéer ger alla tänkbara garantier för att revolutionens målsättningar ska förverkligas.

Vi är emot att systemet med heltidsanställda fackliga funktioner bibehålls. I själva verket bör såväl arbetet i en företagskommitté som i ett arbetarråd vara ett frivilligt socialt arbete.

Vi vill inte leva på revolutionens bekostnad och vi kommer inte att tolerera att andra försöker göra det.

Vi menar att anslutningen till fackföreningarna bör vara fri, desto mer som det är omöjligt att på något annat sätt skydda fackföreningarna mot faran av byråkratisering och fjärmande från folket.

Vi protesterar mot de nyligen bildade 'fria fackföreningarnas' tes att arbetarråden bör vara enbart ekonomiska organisationer. Vi kan försäkra att arbetarklassens verkliga intressen i Ungern företräds av arbetarråden och att det f.ö. nu inte finns någon politisk makt som är starkare än deras. Vi måste använda alla våra krafter för att förstärka arbetarmakten.

5. Stadsdelarnas och distriktens arbetarråd bör omedelbart sätta sig i förbindelse med den behöriga distributionsorganisationen för Röda Korset. De bör sända delegater till den centrala lokalen för att

se till att det blir en rättvis fördelning av livsmedel och läkemedel. Det är viktigt att det finns experter bland delegaterna.

6. För att hindra all inflation bör stadsdels- och distriktsråden organisera allmän kontroll av marknaderna och de centrala saluhallarna, så att arbetarna kan förhindra prishöjningar. Kontrollanter bör regelbundet infinna sig på försäljningsställena, ställa överträdare inför rätta och i övrigt rapportera varje missbruk till behöriga myndigheter.

7. Stadsdels- och distriktsråden bör göra sitt yttersta för att informera den allmänna opinionen. Varje gång tillfälle ges bör de begära att få ett särskilt utrymme i den lokala pressen. För övrigt bör de ständigt lämna ut objektiva informationer till arbetarna på fabriker och företagen. Av detta skäl bör de stora fabriker centrala råd göra det nödvändiga för att denna appell ska kunna spridas på alla arbetsplatser. Dessa krav har framställts flera gånger och ordföranden för Ministerrådet har lovat att ta upp vårt krav på tillstånd att ge ut en dagstidning vid Ministerrådets möte den 27 november. Om Vél detta krav tillgodosätts kommer informationsproblemet att vara löst.

Avslutningsvis förklarar vi att det är nödvändigt att arbetarråden tjäna 23 oktoberrevolutionens sak med fullständig enighet och obeveklighet - även efter återgången till arbetet. Vi har tagit första steget, nu är det regeringens sak att svara. Allt detta kan vara flera månader. Vi måste vara ytterst vaksamma under hela tiden, ty Rákosis och Gerös komprometterade klick försöker att fiska i grumligt vatten och att återinföra sin regim. Våra led förstärks från dag till dag. Vi har bakom oss hederliga författare som spelat en stor roll vid förberedandet av revolutionen, konstnärer, musiker och de Ungerska Intellectuellas Revolutionära Råd, vilket samlar alla organisationer av intellektuella. En hittills osedd nationell enhet, som samlar alla hederliga ungrare, skapas nu efter våra strider. Låt oss sluta oss än mer samman, låt oss stärka kontakterna mellan arbetarråden och fortsätta att med revolutionär vaksamhet kämpa för vårt heliga mål, ett socialistiskt, självständigt, demokratiskt Ungern, byggt utifrån våra nationella förutsättningar. ”

Repression och motstånd

I slutet av november försökte Kádár försvaga arbetarnas motstånd genom att förbjuda bönderna på landsbygden kring Budapest, vilka fortsatt att understödja arbetarna, att leverera livsmedel till huvudstaden utan regeringens tillstånd. Röda Armén såg till att denna order åttlyddes. Samtidigt delades ransoneringskort ut, men bara till arbetare som anmälde sig på fabriker. På så sätt hoppades Kádár kunna svälta arbetarna till underkastelse. Dessutom vägrade regeringen att uppfylla Budapests Centrala Arbetarråds krav på att få ge ut en dagstidning och lyckades också bryta telefonförbindelserna mellan Budapests Centrala Arbetarråd och en del storföretag i landsorten.

Regeringen försökte vidare vinna över medlemmar av arbetarråden på sin sida genom hotelser och mutor. Detta hade dock ingen större framgång. Den 5 december inleddes omfattande arresteringar av arbetarrådsmedlemmar. Ryska trupper och AVH-förband besatte eller omringade många fabriker. Detta ledde till demonstrationer och arbetsnedläggelser. På många håll utkämpades på nytt väpnade strider, bl.a. i Salgótarján, Miskolc, Tatabánya, Békescsaba, Battonya, Veszprém, Szombathely, Vac, Kunzent-marton och Eger. Den 6 december drabbade hundratals fabriksarbetare i Csepel samman med ryska trupper och AVH när dessa försökte ta sig in i en fabrik för att arrestera tre medlemmar av ett arbetarråd. Den 8 december förekom fler sammanstötningar mellan arbetare och AVH i Csepel p.g.a. ytterligare arresteringar av arbetare. Samma dag demonstrerade 10.000 personer i gruvstaden Salgótarján mot arresterandet av två arbetarrådsmedlemmar. AVH och de ryska trupperna öppnade eld. De bland demonstranterna som var beväpnade besvarade elden. Över 80 människor dödades eller sårades. (Överhuvudtaget utmärkte sig kol- och urangruvarbetarna i den nu pågående motståndskampen. Produktionen gick ner till hälften av vad den varit innan revolutionen. Många gruvschakt lades under vatten.) I Eger lyckades demonstranter den 11 december befria fängslade medlemmar av arbetarråden. Följande dag besköt AVH ett demonstrationståg i Eger. Två arbetare dödades och många sårades. Den 14 december pågick fortfarande väpnade strider mellan ryska förband och arbetare i Miskolc.

Under de första dagarna i december hade Budapests Centrala Arbetarråd börjat vidta förberedelser för ett nytt möte med det all-ungerska rådet i syfte att göra detta verkligt funktionsdugligt. Mötet var planerat att hållas den 8 och 9 december. När regeringen inledde sin allmänna attack mot arbetarråden den 5 december, krävde många arbetare att Budapests Centrala Arbetarråd skulle uppmana till generalstrejk. Budapests Centrala Arbetarråd drog sig dock för